

ISSN (Print) 2522–4883
ISSN (Online) 2617-975X

EHRLICH'S JOURNAL

Ерліхівський журнал

Scientific journal

2025

Volume 12

FACULTY OF LAW

YURIY FEDKOVYCH
CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY

journals.chnu.chernivtsi.ua

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Редколегія випуску:

доктор юрид. наук, проф. **Віталій Вдовічен** (головний редактор) (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Наталія Гураленко** (відповідальний секретар) (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Микола Боднарук** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Оксана Бунчук** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Лідія Вдовічена** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Руслана Гаврилюк** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Віталій Гордієв** (Національна академія внутрішніх справ, Україна),
доктор юрид. наук, доц. **Галина Жаровська** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Світлана Карвацька** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Оксана Кіріяк** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Оксана Меленко** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
почесний професор **Ян-Урбан Санда** (Інститут доктора Яна-Урбана Сандала, Норвегія),
доктор юрид. наук, проф. **Оксана Щербанюк** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Олена Ющик** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна).

Editorial Board:

Prof. LLD **Vitaliy Vdovichen** (Editor-in-Chief) (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Nataliia Huralenko** (Executive Secretary) (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Mykola Bodnaruk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Oksana Bunchuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Lydia Vdovichena** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Ruslana Havrylyuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Vitaliy Gordiev** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. LLD **Halyna Zharovska** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Svitlana Karvatska** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Oksana Kiriya** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Oksana Melenko** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. h. c. mult. Doctor h. c. mult. Fil. Dr. **Jan-Urban Sandal** (J.-U. Sandal Institute, Norway),
Prof. LLD **Oksana Shcherbanyuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Olena Uschuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1439 від 25.04.2024.

Ідентифікатор медіа: R30-04711.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
(вул. Коцюбинського Михайла, буд. 2, м. Чернівці, 58002, rector@chnu.edu.ua, (0372) 52-70-29).

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 1543 від 20 грудня 2023 року (додаток 4).
Спеціальність: D8 – Право.

Періодичність: 4 рази на рік.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(№ 13 від 22 травня 2025 року)

Адреса редколегії «Ерліхівського журналу»: Україна, 58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра людських прав, тел. +38 (0372) 58-47-54

Postal address of the Editorial Board of Ehrlich's Journal: 58012, Ukraine, Chernivtsi, Kotsiubynskiy str. 2, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, The Department of Human Rights, +38 (0372) 58-47-54

© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2025
© Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2025

Підписано до друку 26.05.2025 р. Формат 60×84/8. Папір офсетний.

Умовн. друк. арк. 8,37. Зам. № 0525/416

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08. E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

ЗМІСТ

Особливості застосування рішень у податкових справах Європейського Суду справедливості в Республіці Польща Ігор Бабін	5
Системна природа принципу юридичної (правової) визначеності податкового права Антон Дутчак	11
Кримінологічна характеристика насильницьких кримінальних правопорушень у районах ведення бойових дій Зоряна Зарядюк	21
Поняття, зміст та особливості адміністративної процедури Валерій Колпаков, Ігор Ковбас	27
Штучний інтелект в практиці та рішеннях Європейського суду з прав людини Олександр Кутовий, Сергій Бурма	34
Доцільність нарадчої кімнати в цивільному судочинстві Ірина Татулич	45
International legal mechanisms for advancing women’s rights in Islamic states: the role of global and regional institutions Alla Taylor	52
Свобода вираження політичних поглядів в умовах соціальної поляризації: психолого-правові аспекти масовидної поведінки Оксана Меленко, Світлана Карвацька	57
Three-criterion model for the legitimate restriction of the right to freedom of political expression in armed conflict: international standards and national practice Oksana Voloshchuk , Olha Balynska	57

ДО УВАГИ АВТОРІВ

Вимоги до публікацій	69
Політика рецензування	71

CONTENTS

Peculiarities of the application of decisions in tax cases of the European Court of Justice in the Republic of Poland Igor Babin	5
Systemic nature of the principle of legal certainty of tax law Anton Dutchak	11
Criminological characteristics of violent criminal offenses in the combat zones Zoriana Zaradiuk	21
Concept, content and features of administrative procedure Valeriy Kolpakov, Ihor Kovbas	27
Artificial intelligence in the case-law of the European court of human rights Oleksandr Kutovyi, Sergii Burma	34
The utility of the consultation room in civil judicial proceedings Iryna Tatulych	45
International legal mechanisms for advancing women's rights in Islamic states: the role of global and regional institutions Alla Taylor	52
Freedom of political in conditions of social polarization: phycho-legal aspects of mass behavior Oksana Melenko, Svitlana Karvatska	57
Three-criterion model for the legitimate restriction of the right to freedom of political expression in armed conflict: international standards and national practice Oksana Voloshchuk , Olha Balynska	57

FOR AUTHORS

Requirements for manuscripts	69
The review policy	71

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РІШЕНЬ У ПОДАТКОВИХ СПРАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

УДК 347.73 (4-6 ЄС)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.01>

ІГОР БАБІН

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0002-6603-4380

Анотація. У статті проведено дослідження нормативного закріплення процедури застосування рішень у податкових справах Європейського суду справедливості в Республіці Польща. Автором визначено, що рішення суду ЄС є частиною права ЄС, якого повинні дотримуватись як держави-члени, так і держави-кандидати до вступу. Після набуття статусу держави-кандидата на вступ проблема застосування рішень Суду ЄС набула актуальності для України. Аналіз досвіду вирішення цього питання державами членами, в тому числі Республікою Польща, має пришвидшити євроінтеграцію України.

Встановлено, що в Республіці Польща судова практика Європейського Суду справедливості не є самостійним джерелом права, а також відсутній окремий закон, який регулює порядок застосування та виконання рішень Суду ЄС. Це питання врегульовується спеціальними нормами галузевого законодавства. Стосовно рішень Суду ЄС у податкових справах – спеціальними нормами Податкового ордонансу. Фактично застосування рішень у податкових справах Суду ЄС зводиться до врахування позиції Суду ЄС у разі видання загальних податкових консультацій Міністром фінансів Республіки Польща, а також для відновлення судового провадження у податкових справах. Видання загальних податкових консультацій здійснюється на підставі чинного податкового законодавства з урахуванням судової практики Конституційного Трибуналу, адміністративних судів Республіки Польща та Суду ЄС. Відновлення провадження має місце не лише внаслідок винесення судового рішення у польській справі, але навіть якщо рішення Суду ЄС у справі винесене у відповідь на запит, надісланий іншою державою-членом. Визначено, що прецедентне право Суду ЄС є однією з підстав змінити тлумачення, надані Міністром фінансів, якщо він вважає їх неправильними. У випадку прецедентного права Суду ЄС, як і у випадку рішень Конституційного трибуналу, їхній зміст означає, що Міністр фінансів повинен (а не може) змінити свої роз'яснення.

Доведено, що вплив прецедентного права Суду ЄС на податкові органи та їх тлумачення податкових норм багато в чому залежить від типу та часу прийнятого ним рішення. Таким чином, з одного боку, існує повне ігнорування податковими органами класичної практики Суду ЄС та висновків, які з неї випливають, з іншого боку, це єдиний суд, який може швидко та ефективно змінити позицію польських податкових органів.

Ключові слова: податкове право; судова практика Суду ЄС; податкові консультації; застосування права; тлумачення права; Республіка Польща.

PECULIARITIES OF THE APPLICATION OF DECISIONS IN TAX CASES OF THE EUROPEAN COURT OF JUSTICE IN THE REPUBLIC OF POLAND

UDC 347.73 (4-6 ЄС)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.01>

IGOR BABIN

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Public Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-6603-4380

Abstract. The article studies the regulatory consolidation of the procedure for applying decisions in tax disputes of the European Court of Justice in the Republic of Poland. The author determined that the decision of the EU Court is part of EU law, which must be complied with by both member states and candidate states

prior to accession. After acquiring the status of a candidate country for accession, the problem of applying the decisions of the Court of Justice of the EU became relevant for Ukraine. An analysis of the experience of resolving this issue by member states, including the Republic of Poland, should accelerate Ukraine's European integration.

It has been established that in the Republic of Poland the case law of the European Court of Justice is not an independent source of law, and there is also no separate law regulating the procedure for the application and enforcement of decisions of the Court of Justice of the EU. This issue is regulated by special norms of industry legislation. Regarding decisions of the Court of Justice of the EU in tax cases – special norms of the Tax Ordinance. In fact, the application of decisions in tax disputes of the Court of Justice of the EU is reduced to taking into account the position of the Court of Justice of the EU when issuing general tax consultations by the Minister of Finance of the Republic of Poland, as well as for the resumption of court proceedings in tax cases. The issuance of general tax consultations is carried out on the basis of current tax legislation, taking into account the case law of the Constitutional Tribunal, administrative courts of the Republic of Poland and the Court of Justice of the EU. The reopening of proceedings takes place not only as a result of a court decision in a Polish case, but even if the decision of the Court of Justice of the EU in the case was made in response to a request sent by another Member State. It has been determined that the case law of the Court of Justice of the EU is one of the grounds for changing the interpretations provided by the Minister of Finance if he considers them incorrect. In the case of the case law of the Court of Justice of the EU, as in the case of the decisions of the Constitutional Tribunal, their content means that the Minister of Finance must change his explanations.

It has been proven that the impact of the case law of the Court of Justice of the EU on tax authorities and their interpretation of tax rules largely depends on the type and timing of the decision made by it. Thus, on the one hand, there is a complete disregard by the tax authorities of the classical practice of the Court of Justice of the EU and the conclusions arising from it, on the other hand, this is the only court that can quickly and effectively change the position of the Polish tax authorities.

Key words: tax law; case law of the EU Court; tax consultations; application of law; interpretation of law; Republic of Poland.

Згідно з Установчими Договорами держави-члени зобов'язані поважати рішення Суду ЄС, будь-то попередні рішення чи рішення у справах про порушення. Рішення Суду ЄС є частиною “acquis”, який мають виконувати країни-кандидати до вступу. З набуттям статусу держави-кандидата у члени ЄС зазначене правило поширюється і на Україну, яка вже має суттєвий досвід застосування практики у сфері податкового права іншого авторитетного міжнародного судового органу – Європейського суду з прав людини [1], однак застосування рішень Суду ЄС має свої особливості. Вивчення досвіду інших пострадянських держав, які вже є членами ЄС, особливо країн-сусідів зі схожою економікою, менталітетом та спільною історією, має практичне значення для пришвидшення цього процесу. Такою державою, зокрема, є Республіка Польща.

Мета статті – дослідити особливості застосування рішень у податкових справах Європейського Суду справедливості в Республіці Польща для пришвидшення євроінтеграційних процесів в Україні, а саме гармонізації податкового законодавства з правом ЄС.

Вступ Республіки Польща до ЄС відбувся в 2004 році і з цього часу розпочались правові і політичні зміни щодо примату права ЄС у правовій системі цієї держави. Польські науковці поділяють цей процес на два періоди: 1) період значної зацікавленості (2004–2015 рр.); 2) період байдужості (з 2015 року) [2, р. 154]. У перший період питання зв'язку між європейським і польським правом обговорювалося радше з теоретичної точки зору [3, р. 74]. На практиці аргументації польських судів бракувало європейського обґрунтування. Найбільш помітною була невелика кількість запитів, поданих польськими судами для попереднього рішення. Ці цифри були надзвичайно низькими навіть порівняно з іншими державами-членами Центральної Європи. Це був практичний аспект принципу примату європейського права, який визнавався в теорії, але був відсутній у практиці польських судів [4, р. 15]. Другий період характеризується проведенням судової реформи, яка позбавляла судову систему багатьох атрибутів її незалежності, на що неодноразово звертав увагу Суд ЄС [5; 6], а також збільшенням кількості звернень до цієї інституції, в тому числі і в податкових справах. Відповідно до звіту «Польські податкові справи в Суді справедливості ЄС: рішення, адвокати та юридичні фірми» у 2004–2022 роках Суд ЄС виніс 72 рішення у польських податкових справах, 52 з яких були прийняті на користь платників податків [7].

Характерно, що рішення Суду ЄС не мають сили загальнозастосовної правової норми в Польщі, а місце прецедентного права Суду ЄС у процесі застосування податкового законодавства податковими органами визначається національним законодавцем у положеннях Податкового ордонансу (далі – ПО) [8]. Пошук правового регулювання у цій сфері слід починати з положень, що визначають основи діяльності податкових органів. Ключове значення в цьому відношенні має положення статті 120 ПО, відповідно до якої податкові органи діють на підставі закону (принцип верховенства права). Визначення положень податкового законодавства, прийняте законодавцем у п. 2 статті 3 ПО, посиляється на перелік джерел права, зазначений у статті 87 Конституції Республіки Польща. Внаслідок членства Польщі в ЄС принцип верховенства права, що випливає зі статті 120 ПО, також містить обов'язок діяти на основі положень права ЄС [9, р. 562]. Система джерел права ЄС включає первинне та вторинне право, яке відповідно до статті 288 Договору про функціонування ЄС становлять регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки. Цей перелік не містить рішень Суду ЄС, які з формальної точки зору не є джерелом права. Тому, обмежуючись лише лінгвістичним аналізом положення статті 120 ПО, яка визначає підстави для діяльності податкових органів, ми не знайдемо прямого посилання на прецедентне право Суду ЄС, особливо якщо вона буде єдиною основою для діяльності цих органів. Проте, як вказує Д. Антонова, це не означає, що практика Суду ЄС була позбавлена законодавцем будь-якої формальної ролі в процесі застосування податкового законодавства [10, р. 14]. На етапі перевірки податковий орган не може, з огляду на статтю 120 ПО, визнати рішення Суду ЄС незалежною основою для власного рішення, однак позиція Суду ЄС, виражена в його прецедентній практиці, може визначати хід і результат його висновків.

Аналізуючи положення ПО з точки зору місця прецедентного права Суду ЄС у процесі застосування податкового законодавства податковими органами, можна виявити дві групи норм, в яких законодавець прямо посиляється на прецедентне право Суду ЄС. Перша група норм стосується повноважень Міністра фінансів, насамперед у сфері загальних роз'яснень податкового законодавства – положення статей 14, 14а та 14е ПО. Другу групу становлять положення п. 11 статті 240 та п. 2 статті 241 ПО, які регулюють питання відновлення судового провадження.

Відповідно до положень статті 14а ПО Міністр фінансів прагне забезпечити однакове застосування податкового законодавства податковими органами та органами фінансового контролю. Як один, але не єдиний інструмент для цієї мети, законодавець вказав загальні тлумачення податкового законодавства, видані Міністром фінансів, беручи до уваги прецедентне право судів і Конституційного трибуналу чи Суду ЄС. Суть загальних роз'яснень Міністра фінансів полягає в тому, що вони є заходом, спрямованим на забезпечення однакового застосування законодавства підпорядкованими йому органами.

Джерелом нормативної обов'язковості прецедентного права Суду ЄС для податкових органів у процесі застосування податкового законодавства також є стаття 14е ПО. Згідно з цим положенням, прецедентне право Суду ЄС є однією з підстав *ex officio* змінити тлумачення, надані Міністром фінансів (як загальні, так і індивідуальні тлумачення), якщо він вважає їх неправильними, беручи до уваги, зокрема, практику судів, Конституційного трибуналу або Суду ЄС. Таким чином, прецедентне право Суду ЄС кваліфікується як передумова для перевірки правильності наданого тлумачення і це положення поширює ефективність практики Суду ЄС також на окремі тлумачення у сфері оподаткування [11, р. 48]. Включене в положення статті 14е ПО посилання на практику Суду ЄС доводить, що, на думку законодавця, це не лише інструмент формування правильного тлумачення положень податкового законодавства, а й визначальний фактор його постійної перевірки. На фоні інших судових рішень, зазначених у статті 14е ПО, прецедентне право Суду ЄС має більшу ефективність у цьому відношенні. Судову практику Конституційного трибуналу, Суду ЄС та інші судові рішення не можна розглядати в одній площині. У випадку прецедентного права Суду ЄС, як і у випадку рішень Конституційного трибуналу, їхній зміст означає, що Міністр фінансів повинен (а не може) змінити свої роз'яснення [9, р. 135].

Зміст положення статті 14е ПО є досить загальним та охоплює ситуацію, коли видане роз'яснення не містить наявної прецедентної практики, коли прецедентне право з'явилося після того, як роз'яснення було видано, і коли роз'яснення, яке було правильним на дату видання, втратило свою правильність внаслідок змін у судовій практиці. Компетенція змінювати роз'яснення зберігається виключно за Міністром фінансів. У цьому випадку він діє *ex officio*, ухвалюючи рішення на основі власної оцінки

стану прецедентного права Суду ЄС. Таким чином, положення статей 14а та 14е покладають на Міністра фінансів обов'язок знати прецедентне право Суду ЄС як для цілей видання податкових роз'яснень, так і для цілей їх поточної перевірки.

Наступною групою статей, в яких законодавець вказує на прецедентне право Суду ЄС як на елемент, який може впливати на процес застосування податкового законодавства, є статті 240 та 241 ПО, які регулюють надзвичайну процедуру перевірки податкового рішення – відновлення провадження. Відповідно до п. 11 статті 240 ПО у справі, завершеній остаточним рішенням, провадження поновлюється, якщо рішення Суду ЄС впливає на зміст винесеного рішення. Умовою відновлення провадження в такому випадку є наявність подій, які відбулися після винесення рішення про закінчення провадження, але які можуть вплинути на зміст рішення, не становлячи недоліків у провадженні. Запроваджена польським законодавцем можливість відновлення провадження у зв'язку з винесенням Судом ЄС рішення, яке впливає на зміст рішення, винесеного національним судом, впливає з позиції Суду ЄС, висловленої в рішенні по справі *Kühne & Heitz* [12]. Однак польські науковці солідарні в тому, що навіть за відсутності цього положення в національному законодавстві відновлення провадження у такій справі мало б відбуватись відповідно до Регламентів ЄС, насамперед на підставі статті 10 Договору про функціонування ЄС, тобто заради зобов'язання держав-членів дотримуватися принципу співпраці [13, р. 9]. Конструкція положення статті 240 ПО має загальний характер, що слід оцінювати як обставину, яка підвищує ефективність і важливість рішень Суду ЄС як джерела перевірки рішень податкового органу у спосіб відновлення провадження. Польська національна доктрина та судова практика слушно вказують, що відновлення провадження має мати місце не лише внаслідок винесення судового рішення у польській справі, але навіть якщо рішення Суду ЄС у справі, винесене у відповідь на запитання, надіслане іншою державою-членом, показує, що Польща також порушила правила ЄС [13, р. 11].

Разом із тим вплив Суду ЄС на податкові органи та їх тлумачення податкових норм багато в чому залежить від типу та часу прийнятого ним рішення. Так зване класичне прецедентне право Суду ЄС, як правило, мало впливає на спосіб вирішення справ податковими органами. Як зазначає І. Анджеевська-Чернек, з точки зору Міністра фінансів важливі в основному нові рішення, винесені у справах проти Польщі [14, р. 132]. Тобто, з одного боку, наявне повне ігнорування податковими органами практики Суду ЄС та висновків, які з неї випливають (це стосується класичної практики Суду ЄС), з іншого боку, це єдиний суд, який може швидко та ефективно змінити позицію польських податкових органів (внаслідок деяких рішень Суду ЄС Міністр фінансів видав загальні роз'яснення, що містили тлумачення положень відповідно до позиції Суду ЄС). Наявні також непрямі ситуації, коли послідовна практика Суду ЄС, яка створювалась протягом багатьох років, спочатку залишалась абсолютно непоміченою податковими органами, а потім спричинила зміну їхнього способу розгляду податкових справ. Приклади упущення практики Суду ЄС можна побачити в численних листах податкових органів [15; 16].

Слід зазначити, що, якщо проблема багато разів аналізується Судом ЄС і з подібним ефектом польськими судами (є певна однаковість аргументації, що міститься в рішеннях польських судів і Суду ЄС), це може мати вплив на остаточну форму рішень податкового органу. Як приклад можна навести численні листи Міністра фінансів щодо можливості відрядування ПДВ із витрат, пов'язаних із залишеними інвестиціями [17]. Нині можливість відрядування ПДВ із витрат, понесених у зв'язку із залишеними інвестиціями, все ще залишається предметом запитань платників податків, але ставлення до цього питання податкових органів повністю змінилося.

Набагато цікавішим явищем, ніж ігнорування податковими органами рішень Суду ЄС, є зміна позиції податкових органів у результаті рішення, винесеного Судом ЄС. Така ситуація принаймні кілька разів траплялася в Польщі [18]. До винесення цього рішення Судом ЄС податкові органи тлумачили положення законодавства ЄС *contra legem*. Подібну зміну в позиції податкових органів можна спостерігати після того, як Суд ЄС виніс рішення у справах *Elektrownia Pątnów II sp. zoo v Dyrektor Izby Skarbowej w Poznaniu* від 12 листопада 2009 року № C-441/08 [19] або *Magoora sp. zo. o. v Dyrektor Izby Skarbowej w Krakowie* від 22 грудня 2008 року № C-414/07 [20]. Іноді після винесення рішення Суду ЄС органи влади повторюють тлумачення, яке міститься в рішенні, цитуючи його великі фрагменти [21].

У деяких випадках рішення Суду ЄС є навіть основою для запровадження податкових правил. Наприклад, Рішення у справі *Minister Finansów v Oil Trading Poland sp. z.o.o.* [22] стало підставою

для внесення відповідних змін до національного податкового законодавства щодо акцизного збору на мастила. У справі *Budimex S.A. v Minister Finansów* Суд ЄС постановив, що послуга не може вважатися виконаною, якщо її завершальним етапом є приймання робіт, під час якого можуть бути подані зауваження. Міністр фінансів у своєму загальному роз'ясненні вказав, що цим рішенням Суд ЄС скоригував судову практику, вже напрацьовану Вищим адміністративним судом та Міністерством фінансів [23]. Хорошим прикладом невідповідності національного законодавства праву ЄС є справа *Minister Finansów v MDDP sp. z o.o. Akademia Biznesu, sp. Komandytowa*, де Суд ЄС у своєму рішенні від 28 листопада 2013 року вказав, що обсяг звільнення від ПДВ для наданих навчальних послуг, передбачений Законом про ПДВ, не узгоджується з положеннями Директиви 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 року про спільну систему податку на додану вартість [24]. Однак, незважаючи на те, що Суд ЄС визнав положення несумісними із правом ЄС, він не розглянув питання про виправлення цієї помилки, залишивши його на розсуд національного законодавця.

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що рішення Суду ЄС не мають сили загальнозастосовної правової норми в Польщі, а місце прецедентного права Суду ЄС у процесі застосування податкового законодавства податковими органами визначається національним законодавцем у положеннях Податкового ордонансу. Фактично роль прецедентного права Суду ЄС обмежується його використанням для: 1) підготовки загальних та індивідуальних роз'яснень Міністра фінансів Республіки Польща з метою забезпечення однакового застосування податкового законодавства податковими органами та органами фінансового контролю; 2) відновлення провадження у податкових справах за нововиявленими обставинами. Крім того, вплив прецедентного права Суду ЄС на податкові органи та їхнє тлумачення податкових норм багато в чому залежить від типу та часу прийнятого ним рішення. Так зване «класичне прецедентне право Суду ЄС», як правило, мало впливає на спосіб вирішення справ податковими органами. З точки зору Міністра фінансів, важливі в основному нові рішення, винесені у справах проти Польщі. Таким чином, з одного боку, наявне повне ігнорування податковими органами практики Суду ЄС та висновків, які з неї випливають (це стосується класичної практики Суду ЄС), з іншого боку, це єдиний суд, який може швидко та ефективно змінити позицію польських податкових органів (внаслідок деяких рішень Суду ЄС Міністр фінансів видав загальні роз'яснення, що містили тлумачення положень відповідно до позиції Суду ЄС).

REFERENCES

1. Babin, I. (2020). Features of the Application of the Decisions of the European Court of Human Rights by Ukrainian Courts in Tax Cases. *DANUBE*. Vol. 11, No.1, pp.75–89. <https://doi.org/10.2478/danb-2020-0005>.
2. Zoll, F., Południak-Gierz, K., Bańczyk, W. (2022). The Struggle on Implementation of the *Acquis Communautaire* into Polish Civil Code. *Nederlandsche Tijdschrift voor Burgerlijk Recht*. Nr 20. pp. 154–159.
3. Jabłoński, M., Jarosz-Żukowska, S. (2015). Kontrola konstytucyjności prawa pochodnego UE w trybie skargi konstytucyjnej i pytań prawnych. [w:] Jabłoński M., Jarosz-Żukowska S. (red.). *Zasada pierwszeństwa prawa Unii Europejskiej w praktyce działania organów władzy publicznej RP*. Wrocław. pp. 55–79.
4. Zoll, F., Południak-Gierz, K., Bańczyk, W. (2022). Pierwszeństwo prawa UE a orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Ostatnie zmiany w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. 37 p.
5. Case C-791/19, *Commission v Poland* [2021] ECLI:EU:C: 2021:596.
6. Case C-192/18, *Commission v Poland* [2019] ECLI:EU:C: 2019:924.
7. Polskie Sprawy Podatkowe przed TSUE: rozstrzygnięcia, pełnomocnicy i kancelarie. Retrieved from: <https://www.prawo.pl/podatki/sukcesy-w-sprawach-podatkowych-przed-tsue-polskich-pelnomocnikow,521383.html>.
8. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa. Dz.U. z 2005 r., Nr 8, poz. 60 ze zm.
9. Adamiak, B., Borkowski, J., Mastalski, R., Zubrzycki, J. (2011). Ordynacja podatkowa. Komentarz. 1404p.
10. Antonów, D. (2011). Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości w procesie stosowania prawa przez organy podatkowe. [w:] *Studia Finansowoprawne*. Wrocław: Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Uniwersytet Wrocławski. Wydział Prawa Administracji i Ekonomii. pp. 9–25.
11. Jakubiak, T., Wojtczak, V., Zawal-Kubiak, H. (2009). Oceny prawne wyrażone w orzecznictwie a wydanie interpretacji indywidualnych. *Przegląd Podatkowy*. Nr 10. Pp. 34–51.
12. Case C-453/00, *Kühne & Heitz* [2004] ECLI:EU:C: 2004:17.
13. Brzeziński, B., Lasiński-Sulecki, K. (2009). Znaczenie orzecznictwa ETS dla polskiej praktyki podatkowej. *Przegląd Podatkowy*. Nr 11. Pp. 7–12.
14. Andrzejewska-Czernek, I. (2010). Wykładnia prawa podatkowego Unii Europejskiej dokonywana przez sądy administracyjne oraz organy administracji podatkowej. *Toruński Rocznik Podatkowy*. Pp. 89–137.
15. Pismo Dyrektora Izby Skarbowej w Warszawie z 6 lutego 2009 r., Nr IPPP2/443-1723/08-2/AZ.

16. Pismo Dyrektora Izby Skarbowej w Warszawie z 14 stycznia 2009 r., Nr IPPP1-443-1982/08- 2/MP.
17. Pismo DIS w Warszawie z 12 marca 2008 r., Nr IPPP1/443-137/08-2/SM, czy też z 7 lutego 2008 r., Nr IPPP1-443-755/07-2/MP.
18. Case C-475/07, Commission of the European Communities v Republic of Poland [2009] ECLI:EU:C: 2009:86.
19. Interpretacja ogólna Ministra Finansów z 22 lutego 2010 r., Nr PL/LM/830/14/BNJ/10/27
20. Interpretacja ogólna Ministra Finansów z 5 marca 2009 r., Nr PK4/801225/ ZAP/09/AP-291
21. Pismo DIS w Bydgoszczy z 29 września 2009 r., nr ITPP2/443-537/09/MD.
22. Case C-349/13, Minister Finansów v Oil Trading Poland sp. z o.o. [2015] ECLI:EU:C: 2015:84.
23. Interpretacja ogólna Ministra finansów z dnia 1 kwietnia 2016 r. Nr PT3.8101.41.2015.AEW.2016.AMT.141
24. Case C-319/12, Minister Finansów v MDDP sp. z o.o. Akademia Biznesu, sp. Komandytowa [2013] ECLI:EU:C: 2013:778.

ВИКОРИСТАНИ МАТЕРІАЛИ

1. Babin I. Features of the Application of the Decisions of the European Court of Human Rights by Ukrainian Courts in Tax Cases. *DANUBE*. Vol. 11, No. 1, 2020, pp.75–89. <https://doi.org/10.2478/danb-2020-0005>.
2. Zoll F., Południak-Gierz K., Bańczyk W. The Struggle on Implementation of the Acquis Communautaire into Polish Civil Code. *Nederlands Tijdschrift voor Burgerlijk Recht*. 2022. Nr 20, pp. 154–159.
3. Jabłoński M., Jarosz-Żukowska S. Kontrola konstytucyjności prawa pochodnego UE w trybie skargi konstytucyjnej i pytań prawnych. [w:] Jabłoński M., Jarosz-Żukowska S. (red.). *Zasada pierwszeństwa prawa Unii Europejskiej w praktyce działania organów władzy publicznej RP*. Wrocław. 2015, pp. 55–79.
4. Zoll F., Południak-Gierz K., Bańczyk W. Pierwszeństwo prawa UE a orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. *Ostatnie zmiany w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*. 2022. 37 p.
5. Case C-791/19, Commission v Poland [2021] ECLI:EU:C: 2021:596.
6. Case C- C-192/18, Commission v Poland [2019] ECLI:EU:C: 2019:924.
7. Polskie Sprawy Podatkowe przed TSUE: rozstrzygnięcia, pełnomocnicy i kancelarie. Retrieved from: <https://www.prawo.pl/podatki/sukcesy-w-sprawach-podatkowych-przed-tsue-polskich-pelnomocnikow,521383.html>.
8. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa. Dz.U. z 2005 r., Nr 8, poz. 60 ze zm.
9. Adamiak B., Borkowski J., Mastalski R., Zubrzycki J. Ordynacja podatkowa. Komentarz. 2011. 1404 p.
10. Antonów D. Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości w procesie stosowania prawa przez organy podatkowe. [w:] *Studia Finansowoprawne*. Wrocław : Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Uniwersytet Wrocławski. Wydział Prawa Administracji i Ekonomii. 2011. pp. 9–25.
11. Jakubiak T., Wojtczak V., Zawal-Kubiak H. Oceny prawne wyrażone w orzecznictwie a wydanie interpretacji indywidualnych. *Przegląd Podatkowy*. 2009. Nr 10, pp. 34–51.
12. Case C-453/00, Kühne & Heitz [2004] ECLI:EU:C: 2004:17.
13. Brzeziński B., Lasiński-Sulecki K. Znaczenie orzecznictwa ETS dla polskiej praktyki podatkowej. *Przegląd Podatkowy*. 2009. Nr 116 pp. 7–12.
14. Andrzejewska-Czernek Izabela. Wykładnia prawa podatkowego Unii Europejskiej dokonywana przez sądy administracyjne oraz organy administracji podatkowej. *Toruński Rocznik Podatkowy*. 20106 pp. 89–137.
15. Pismo Dyrektora Izby Skarbowej w Warszawie z 6 lutego 2009 r., Nr IPPP2/443-1723/08-2/AZ.
16. Pismo Dyrektora Izby Skarbowej w Warszawie z 14 stycznia 2009 r., Nr IPPP1-443-1982/08- 2/MP.
17. Pismo DIS w Warszawie z 12 marca 2008 r., Nr IPPP1/443-137/08-2/SM, czy też z 7 lutego 2008 r., Nr IPPP1-443-755/07-2/MP.
18. Case C-475/07, Commission of the European Communities v Republic of Poland [2009] ECLI:EU:C: 2009:86.
19. Interpretacja ogólna Ministra Finansów z 22 lutego 2010 r., Nr PL/LM/830/14/BNJ/10/27.
20. Interpretacja ogólna Ministra Finansów z 5 marca 2009 r., Nr PK4/801225/ ZAP/09/AP-291.
21. Pismo DIS w Bydgoszczy z 29 września 2009 r., Nr ITPP2/443-537/09/MD.
22. Case C-349/13, Minister Finansów v Oil Trading Poland sp. z o.o. [2015] ECLI:EU:C: 2015:84.
23. Interpretacja ogólna Ministra finansów z dnia 1 kwietnia 2016 r. Nr PT3.8101.41.2015.AEW.2016.AMT.141.
24. Case C-319/12, Minister Finansów v MDDP sp. z o.o. Akademia Biznesu, sp. Komandytowa [2013] ECLI:EU:C: 2013:778.

СИСТЕМНА ПРИРОДА ПРИНЦИПУ ЮРИДИЧНОЇ (ПРАВОВОЇ) ВИЗНАЧЕНОСТІ ПОДАТКОВОГО ПРАВА

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.02>

АНТОН ДУТЧАК

аспірант кафедри публічного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0009-0006-6247-9733

Анотація. У статті на основі вітчизняних та зарубіжних джерел, насамперед нормативних актів, доктринальних підходів Венеційської комісії, прецедентної судової практики Європейського суду з прав людини, спеціального рішення Конституційного Суду України, постанов Касаційного адміністративного суду Верховного Суду, досліджується системна природа принципу правової (юридичної) визначеності податкового права загалом та особливостей її прояву в Україні в умовах воєнного стану.

Метою дослідження є з'ясування системних властивостей цього принципу, головно функцій та значення такого його системоутворюючого елемента, як мета принципу юридичної (правової) визначеності податкового права. В епіцентрі дослідження перебуває вирішення таких його завдань: розкриття сенсу розуміння системної природи принципу юридичної визначеності податкового права європейською традицією правопізнання; аналіз особливостей розуміння сенсу цього принципу в українській доктрині податкового права в умовах воєнного стану.

Автором одержано такі основні наукові результати: податкове право, згідно з його природою, є процесуальною системою. Звідси і принцип юридичної визначеності податкового права не може мати іншу природу, ніж податкове право загалом. Згідно з європейською традицією податкового права, сенс принципу юридичної визначеності податкового права втілений у його меті – пошуку балансу публічного інтересу суспільства та приватного інтересу платника податків щодо приватної власності останнього. В Україні в умовах воєнного стану аналогічне розуміння принципу юридичної визначеності податкового права поділяють вітчизняний законодавець, КАС ВС та частина представників наукової доктрини податкового права. Конституційний Суд України ототожнює принцип юридичної визначеності податкового права із законодавчою засадою його стабільності. Це є новим викликом принципу стабільності податкового права України, що очікує на його вирішення в умовах воєнного стану.

Ключові слова: податкове право; принцип податкового права; системна природа податкового права; юридична визначеність податкового права; мета податкового права; новий офіційний стандарт розуміння конституційності податкового закону в Україні.

SYSTEMIC NATURE OF THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY OF TAX LAW

UDC 347.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.02>

ANTON DUTCHAK

Postgraduate Student at the Department of Public Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0009-0006-6247-9733

Abstract. The article examines the systemic nature of the principle of legal certainty of tax law in general and the specifics of its manifestation in Ukraine under martial law, based on domestic and foreign sources, primarily, regulations, doctrinal approaches of the Venice Commission, case law of the European Court of Human Rights, a special decision of the Constitutional Court of Ukraine, and resolutions of the Administrative Court of Cassation of the Supreme Court.

The purpose of the study is to clarify the systemic properties of this principle, mainly the functions and significance of its backbone element, namely, the purpose of the principle of legal (juridical) certainty of tax law. The study focuses on the following tasks: to reveal the meaning of the understanding of the systemic

nature of the principle of legal certainty of tax law by the European tradition of law cognition; to analyze the peculiarities of understanding the meaning of this principle in the Ukrainian tax law doctrine under martial law.

The author has obtained the following main scientific results: tax law is a procedural system by its nature. Hence, the principle of legal certainty of tax law cannot have a different nature than tax law as a whole. According to the European tradition of tax law, the meaning of the principle of legal certainty of tax law is embodied in its purpose – to find a balance between the public interest of society and the private interest of the taxpayer in respect of the latter's private property. In Ukraine, under martial law, a similar understanding of the principle of legal certainty of tax law is shared by the national legislator, the Administrative Court of Cassation of the Supreme Court and some representatives of the scientific doctrine of tax law. The Constitutional Court of Ukraine identifies the principle of legal certainty of tax law with the legislative basis of its stability. This is a new challenge to the principle of stability of tax law of Ukraine, which awaits its resolution under martial law.

Key words: tax law; principle of tax law; systemic nature of tax law; legal certainty of tax law; purpose of tax law; new official standard for understanding the constitutionality of tax law in Ukraine.

Постановка проблеми. Одним із безспірних досягнень більшості правових доктрин другої половини ХХ ст. – першої половини ХХІ ст. є визнання ними системної природи права. Щоправда, змістові тлумачення цього явища ними містять надзвичайно широкий діапазон підходів, до протилежних включно. Найочевидніше це демонструють антропосоціокультурний та позитивістський підходи до розуміння природи права. У вітчизняній доктрині податкового права їх найяскравіше уособлюють Руслана Гаврилюк [1] та Микола Кучерявенко [2]. Представники першого підходу розуміють феномен системності права як його внутрішню якість, а для представників другого підходу він є привнесеним у позитивне право іззовні.

Найбільш концентровано та очевидно системність права втілена у мегапринципі верховенства права. Зокрема, це довели автори доповідей Венеційської комісії «Верховенство права», схваленої Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.) [3, с. 168–184], та «Мірило правовладдя», схваленої на її 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11–12 березня 2016 р.) [4]. У кожній з них було резонно зауважено (у першій як вельми вірогідне припущення, а в другій – як безсумнівне судження), що характеристика, яку надав верховенству права Том Бінгем, якнайкращим чином охоплює його істотні елементи, тобто репрезентує його як систему [5]. Це стало можливим тому, як дійшли переконливого висновку Петро Пацурківський та Руслана Гаврилюк, що концепція правовладдя (верховенства права) Т. Бінгема «не тільки неупереджено, дохідливо і системно розкриває їх складники, а й ключові джерела, дає змогу збагнути їх не як застигли, раз і назавжди привнесені кимось іззовні цінності, а навпаки, демонструє людиномірний характер, контекстуальність цих джерел, що увібрали у себе динаміку та діалектику всіх історичних епох, крізь які цим явищам права (доктрині і принципу верховенства права – *А.Д.*) випало пройти» [6, с. 43].

Українська версія розуміння системної природи мегапринципу верховенства права заново осмислена і підготовлена в рамках спеціального дослідження, проведеного під керівництвом М.І. Козюбри експертами «Центру дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія» за підтримки проєкту Офісу Ради Європи в Україні «Підтримка конституційних і правових реформ, конституційне правосуддя та допомога Верховній Раді у проведенні реформ, спрямованих на підвищення її ефективності», до загальних елементів принципу верховенства права додала «елемент домірності (пропорційності), який є істотно важливим для юридичної практики» [7, с. 6] і жодним чином не піддає сумніву системну природу мегапринципу верховенства права.

Не є винятком із ряду системи елементів мегапринципу верховенства права і такий його складник, як принцип правової (юридичної) визначеності. Він, як зазначають У.Б. Андрусів та С.С. Федик, «є структурною частиною верховенства права» [8, с. 19] і цим самим допомагає глибше збагнути його системну природу загалом, а також системність окремих якісно виокремлених пластів права. Близькі світоглядно та методологічно до вищезазначеного підходу щодо розуміння сенсу принципу правової (юридичної) визначеності і погляди щодо цього феномену С.П. Погребняка [9].

Принцип правової (юридичної) визначеності як явище загалом, а також його дію у сфері податкового права України вивчали також І.І. Бабін, Я.О. Берназюк, Л.О. Гапанюк, Д.О. Гетманцев, А.Й. Іванський, Ю.А. Коваль, Є.А. Курілов, І.Ю. Ліщина, Л.А. Луць, О.В. Любкіна, Д.В. Махия, А.О. Монаєнко,

Ю.І. Ракович, О.В. Савінова, С.Б. Цебенко, І.Г. Шукалєєва, О.Г. Ярема та інші. Водночас системна природа принципу правової (юридичної) визначеності податкового права як спеціальний предмет пізнання ними не аналізувалася.

Метою цього дослідження є осмислення системної природи принципу юридичної (правової) визначеності податкового права України. Це має велике теоретичне і особливо практичне значення для здійснення податкової політики держави в умовах воєнного стану, коли турбулентність правової системи «зашкалює». Зокрема, передбачається вирішення таких завдань дослідження: розкрити сенс розуміння системної природи принципу юридичної визначеності податкового права європейською традицією правопізнання; проаналізувати особливості розуміння принципу юридичної визначеності податкового права у вітчизняній доктрині податкового права в умовах воєнного часу.

За **методологічну основу дослідження** вибрано антропосоціокультурний підхід, передусім його методи системного та структурно-функціонального аналізу.

Виклад основних результатів дослідження.

1. *Розуміння системної природи принципу юридичної визначеності податкового права в європейській традиції правопізнання.* Аналіз відповідних джерел європейського податкового права переконує, що витoki цього розуміння його дослідники зазвичай пов'язують з Адамом Смітом. Він у своєму трактаті-бестселері «Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй» висловив геніальне припущення щодо системності податку і податкового права, яке згодом як практично, так і теоретично повністю підтвердилось.

Зокрема, А. Сміт серед так званих *загальних положень* щодо податків і податкового права першим сформулював таке: «Піддані держави мають по змозі брати участь в утриманні уряду відповідно до своєї здатності і сил, тобто відповідно до доходу, яким вони користуються під протегуванням і захистом держави» [10, с. 505]. Саме у цьому А. Сміт вбачав *мету податкового права*. Три наступні його загальні положення є похідними від першого і стосуються таких аспектів принципу визначеності податкового права: «2. Податок, що його зобов'язана сплачувати кожна окрема особа, має бути точно визначеним, а не довільним. Термін сплати, спосіб платежу, сума платежу – все це має бути зрозумілим і чітким для платника і будь-якої іншої особи...» [10, с. 505–506]; «3. Кожен податок слід стягувати в той час або в той спосіб, коли і як платникові має бути найзручніше його платити...» [10, с. 506]; «4. Кожен податок має бути так задуманий і розроблений, аби він брав і утримував з кипень народу якомога менше понад те, що він приносить державній скарбниці» [10, с. 506]. Ретельне дотримання цих правил, як зазначав А. Сміт, робить податки для тих, хто їх сплачує, ознакою не рабства, а свободи.

Саме таке системне розуміння принципу юридичної визначеності податкового права, як переконує аналіз спеціальної правничої літератури, було успадковане та творчо примножене і наступною європейською пізнавальною традицією щодо осмислення природи визначеності податкового права [11, с. 5]. Воно сягає сучасного наукового дискурсу з цієї проблематики [12, с. 30]. Хоча в усвідомленні системоутворюючих чинників цього явища, точніше кажучи, у формулюванні його мети та в матеріальному змісті принципу юридичної визначеності податкового права, погляди сучасної європейської доктрини податкового права пройшли помітну еволюцію.

До прикладу, досліджуючи сучасне податкове право Європейського Союзу як цінність, П.С. Пацурківський зробив цікаве спостереження: «Специфіка принципу правової визначеності у податковому праві (ЄС) зумовлена такими його властивостями, як інструментальне призначення цього пласту правової матерії для активного втручання з його допомогою суб'єктів публічного права у відносини власності й у міру свободи приватного власника повноправно здійснювати усі свої повноваження щодо неї, постійність і масовість (тотальність) застосування податкового права, пряма причетність до його здійснення звичайних (пересічних) громадян-платників податків, особливий зв'язок цього права з публічними благами і приватними потребами та рядом інших» [13, с. 92].

Принагідно зазначимо, що П.С. Пацурківський виявив ще одну особливість європейського розуміння принципу правової визначеності в європейській традиції правопізнання, а саме що воно є субстантивним проявом більш широкої *властивості розумності* податкового права ЄС [13, с. 92]. Нині в Україні в такому ж світоглядному і методологічному ключі тлумачить принцип юридичної визначеності податкового права – як вияв його розумності – П.П. Пацурківський [14; 15].

Особливо вагомий вплив у новітній період європейської історії на формування системного розуміння природи принципу юридичної визначеності податкового права справили Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) та прецедентна судова практика ЄСПЛ. Зокрема, ЄКПЛ містить у собі парадигмальну матрицю цього розуміння. Вона викладена у статті 1 Першого протоколу до ЄКПЛ:

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права, – йдеться у ній. – Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [16].

Тобто у цій статті буквально йдеться про досягнення балансу публічного інтересу суспільства і приватного інтересу платника податків щодо міри їх свободи стосовно приватної власності останнього. Як зазначив ЄСПЛ у своєму рішенні у справі *Sporrong and Lönroth v. Sweden*, «пошук цього балансу притаманний Конвенції загалом...» [17]. Рішень ЄСПЛ цього роду нараховується багато. Одним з їх яскравих прикладів щодо балансування публічного та приватного інтересів у податковому праві може бути рішення ЄСПЛ у справі «Бежаніч та Башкарад проти Хорватії» (*Bežanić and Baškarad v. Croatia*). Згідно з фабулою справи заявники, кожен окремо, купили квартири в якості приватного житла для себе та своєї сім'ї та зареєструвалися в них. За загальним правилом покупець нерухомості у Хорватії зобов'язаний сплатити податок. Проте це правило містило виключення: якщо нерухомість купувалася вперше громадянином держави для задоволення власних житлових потреб і не відчужувалася впродовж перших п'яти років після її придбання, то податок таким власником не сплачувався повністю (за наявності деяких додаткових обставин) або сплачувався у меншому розмірі. Принагідно зазначимо, що, згідно із законодавством Хорватії, придбання житла індивідом вперше розцінюється як задоволення публічного інтересу.

Перший із заявників до місцевого податкового органу був звільнений від оподаткування за придбання квартири повністю, оскільки він дотримався вимог відповідного законодавства, а іншому, який змінив адресу свого проживання через два роки після придбання квартири, відповідним податковим органом було повідомлено про скасування рішення щодо звільнення його від сплати податку в повному обсязі та про його обов'язок сплатити повну суму податку. Тоді цей заявник звернувся зі скаргою до ЄСПЛ на непередбачуваність, на його думку, хорватського податкового законодавства, а його заяву підтримав і перший з набувачів квартир. ЄСПЛ, розглядаючи спір у вищезазначеній справі платників податку з державою, взяв до уваги той факт, що шляхом звільнення від сплати цього податку Хорватська держава мала на меті допомогти особам у придбанні ними їхнього першого житла і визначила умови такого звільнення цього житла від оподаткування. Тобто ЄСПЛ розглянув передбачуваність Хорватського податкового закону (його юридичну визначеність) через тлумачення мети цього закону як його системоутворюючого начала [18].

Це типовий підхід ЄСПЛ до вирішення податкових спорів. Чимало його рішень у цій сфері проаналізував Іван Ліщина [19; 20]. Він переконливо продемонстрував, що ЄСПЛ послідовно тлумачить природу системності принципу юридичної визначеності податкового права за допомогою наявності в ньому чітко вираженої мети як ключового системоутворюючого чинника. В європейській традиції правопізнання мету податкового права зазвичай прийнято вбачати в пошуку та підтримці балансу публічного інтересу суспільства і приватного інтересу платника податків щодо приватної власності останнього, у врівноваженні міри свободи кожного з них щодо цієї власності. Правова (юридична) визначеність податкового права як його принцип у європейській доктрині не асоціюється з якоюсь окремо взятою та абсолютизованою його властивістю чи ознакою.

2. *Особливості розуміння принципу юридичної визначеності податкового права його українською доктриною в умовах воєнного стану.* В якості методологічного ключа до розкриття цього питання ми вважаємо за необхідне скористуватися основними положеннями та висновками статті Р.О. Гаврилюк та П.С. Папурківського «Дискусійні питання юридичної визначеності податкового права України в умовах воєнного стану» [21]. Вона нині є чи не єдиним спеціальним ґрунтовним дослідженням з позицій

антропосоціокультурного підходу проблематики юридичної визначеності податкового права України загалом в умовах воєнного стану.

Зокрема, вищезазначені автори дійшли, на нашу думку, обґрунтованого висновку, що в умовах воєнного стану сталися парадигмальні зміни в царині юридичної визначеності податкового права [21, с. 22]. Ці зміни стосуються, продемонстрували вони, як широкого (змістового загалом), так і спеціально-юридичного сенсів цього терміна [21, с. 22]. Квінтесенцію перших, як дійшли висновку Р.О. Гаврилюк та П.С. Пацурківський, являє собою лібералізація податкового права України [21, с. 22]. «Вона стала по суті, – на їхню думку, – неоголошеною революцією в оподаткуванні» [21, с. 22]. Не менш евристично багатообіцяючий і наступний висновок цих авторів: «У вузькому (спеціальному) розумінні терміна юридична визначеність податкового права України в умовах воєнного стану проявилася в застосуванні до її вимірів як основоположного ціннісного критерію принципу балансу приватних і публічних інтересів у соціумі» [21, с. 22]. Ці висновки Р.О. Гаврилюк та П.С. Пацурківського, як видно із назви їхньої статті, стали результатом осмислення ними так званого «воєнного» податкового права України. Між ним і довоєнним податковим правом України існує чітка демаркаційна лінія, що не могло не позначитися на його теоретичному осмисленні.

Вважаємо за необхідне зазначити, що концептуально нове сприйняття феномену визначеності податкового права України в умовах воєнного стану виявилось характерним широкому вітчизняному науковому загалу, більше того, українському законодавцю, іншим творцям податкової доктрини України, за окремими винятками, про що йтиметься пізніше. Так, Верховна Рада України уже в одному з перших своїх податкових законів № 2118-IX від 3 березня 2022 р., ухвалену в умовах воєнного стану, кардинально змінила власне розуміння принципу визначеності податкового права. Це знайшло свій конкретний прояв у включенні нею у податкове право нової категорії *відсутність у платника податків можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок*, а також у започаткуванні нею таких ціннісно нових підходів у податковій політиці, як *лібералізація податкового права України та розширення повноважень органів виконавчої влади держави в реалізації податкового права* [22]. Як зазначили П.С. Пацурківський та Р.О. Гаврилюк, це стало наслідком того, що в умовах російсько-української війни ключовий приватний інтерес платника податків та публічний інтерес суспільства у податковій сфері повністю співпали: цим інтересом «стала потреба забезпечення для кожного жителя України, Українського народу загалом та Української держави зокрема реальної безпеки, їхнього права на життя і гідність» [23, с. 11]. Вищезазначена спільна потреба всіх суб'єктів податкового права стала водночас *системоутворюючою метою* податкового права України на увесь період воєнного стану.

Цей принципово новий підхід до формування податкового права вітчизняний законодавець всебічно розширив і конкретизував у його наступних податкових законах воєнного періоду № 2120-IX від 15.03.2022 р. [24] та № 2142-IX від 24.03.2022 р. [25]. У цих законах було завершено формування в основному *воєнної матриці* податкового права [26]. Вона залишається його системоутворюючим началом впродовж усього періоду російсько-української війни. Якщо згідно з цивільною матрицею податкового права України мета платників податків та мета публічного суб'єкта зазвичай кардинально відрізнялися [26, с. 107], то згідно з воєнною матрицею податкового права їхні цілі в основному співпали.

Кардинальної трансформації зазнало розуміння та тлумачення феномену системності податкового права Касаційним адміністративним судом (далі – КАС) Верховного Суду в умовах воєнного стану. Щоб наочно переконатися в цьому, наведемо декілька його правових позицій стосовно вищезазначеної проблеми, які містяться в його рішеннях у справах з податкових спорів довоєнного періоду. Так, Судова палата з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів фіскального характеру КАС ВС у її рішеннях у справах від 09.12.2019 р. № 826/3644/17, від 17.03.2021 р. № 816/846/16, від 09.06.2021 р. № 814/1751/16 та в деяких інших принцип юридичної визначеності податкового права ототожнювала із пунктом 4.1.9 «стабільність» ч. 4.1 ст. 4 «Основні засади податкового законодавства України» Податкового кодексу України. Цей пункт, зокрема, вимагає, що «зміни до будь-яких елементів податків і зборів не можуть вноситися пізніше, як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року» [27].

Це було ні що інше, як підміна явища юридичної *визначеності* податкового права його *стабільністю*. Адже згідно з етимологією та семантикою сучасної української мови *стабільність* та

визначеність є різними термінами, що мають різний зміст. Світоглядні та методологічні витoki такої підміни, на нашу думку, укорінені в пануванні в українській доктрині податкового права юридичного позитивізму, а також в елементаристському, а не системному типі мислення КАС ВС, у набутій традиції розуміння права.

Екзистенційна природа російсько-української війни змусила кардинально змінитися більшість суб'єктів права України, зокрема, переосмислити справжню природу юридичної визначності податкового права. Ця зміна для КАС ВС проявилася в тому, що він уже у своєму рішенні у справі № 816/687/16 від 19.04.2022 р. обґрунтував парадигмально протилежну правову позицію щодо розуміння ним природи принципу юридичної визначеності податкового права. На нашу думку, особливої уваги заслуговує аргументація КАС ВС своєї нової правової позиції. До неї Суд підійшов широко та системно. Він, зокрема, резонно зазначив, що юридичні приписи підпункту 4.1.9 п. 4.1 ст. 4, до яких традиційно вдалися суди першої і апеляційної інстанцій в обґрунтуванні їхніх рішень у цьому спорі, не забороняють застосування до його вирішення також інших норм ПКУ, а саме п. 252 ст. 52 Кодексу, який закріпив змінені ставки рентної плати за користування надрами і вони набули чинності з першого січня 2015 р. [28].

Суд також взяв до уваги наявність у вітчизняного законодавця легітимної мети у разі здійснення ним відступу від засади стабільності податкового законодавства держави, який було вчинено ним під час ухвалення Закону України № 71-VIII. Із пояснювальної записки до цього Закону, як зазначив КАС ВС, витікає, що законодавець виходив при цьому також із принципів загальності оподаткування, його соціальної справедливості та фіскальної мети [28]. Суд резюмував у підсумку, що законодавець цим підходом не порушив Конституції України та дотримався принципу пропорційності втручання (балансування публічного та приватного інтересів) держави в право приватної власності платника податку [28].

У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговує остаточний вердикт КАС. Його квінтесенція полягає в тому, що правової колізії між запровадженням державою нової правової норми ПКУ пізніше, ніж за шість місяців до початку нового бюджетного року, і принципом стабільності податкового законодавства немає, адже останній, як і будь-який інший із принципів податкового законодавства, щоразу повинен розглядатися у системному взаємозв'язку з іншими його принципами, тому що податкове право є системою. КАС ВС наголосив: «Така норма не могла б застосовуватись лише тоді, якщо б вона суперечила принципу верховенства права в контексті права платника податку на мирне володіння майном» [28].

По суті світоглядно та методологічно протилежну позицію зайняв у аналогічному спорі (тільки щодо іншого припису все того ж податкового Закону України № 71-VIII від 28 грудня 2014 р.) платника податку та контролюючого органу в особі держави Конституційний Суд України. Зокрема, йдеться про рішення Другого Сенату КСУ у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «Геомакс-Ресурс» щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення другого абзацу пп. 14.1.212 п. 14.1. ст. 14 ПКУ у редакції Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 р. № 71-VIII у справі № 3-14/2024 (28/24) від 21.01.2025 р. № 3-р(П)/2025 [29].

У конституційній скарзі ТОВ «Геомакс-Ресурс» наполягало на неконституційності окремого припису «товарів, зазначених у підпункті 215.3.4 п. 215.3 ст. 215 цього кодексу» Закону України № 71-VIII. КСУ визнав вищезазначений припис неконституційним де-юре тому, що він нібито «суперечить частині першій статті 8, частинам першій, третій статті 42, частині першій статті 57 Конституції України» [29]. Цією езопівською мовою, яка навіть найретельнішому читачу не надто прояснює справжню правову позицію КСУ, він приховав від першого погляду свою справжню позицію, яку сформулював також закамуюльовано, проте незрівнянно зрозуміліше: «у разі, якщо законодавче регулювання запроваджує нові вимоги, що погіршуватимуть правове становище певного кола осіб, *законодавець повинен передбачити достатній перехідний період (розумний часовий проміжок) із моменту опублікування закону до набрання ним чинності (початку його застосування)* (виділено мною. – Д.А.), протягом якого заінтересовані особи мали б можливість підготуватися до виконання вимог, установлених новим законодавчим регулюванням» [29].

Ще прозоріше КСУ декларує своє розуміння правової визначеності податкового права у такому положенні його вищезазначеного рішення: «Законодавець має знайти належний баланс між частотою

змінюю закону і визначеністю податкових норм для платників податків...» [29] (виділено мною. – Д.А.). Тобто підхід КСУ до розуміння природи принципу юридичної визначеності податкового права по суті не зазнав в умовах воєнного стану жодних змін, залишився суто позитивістським, продовженням елементаристського, а не системного мислення. КСУ не угледів мети податкового права в балансуванні приватного інтересу платника податків та публічного інтересу суспільства. В будь-якому випадку він про це не заявив.

Раціональне пояснення такому аргументативному підходу Конституційного Суду України до тлумачення природи принципу юридичної визначеності податкового права, на нашу думку, дав П.П. Пацурківський. Зокрема, зазначив, що він є наслідком домінування формально-догматичного підходу КСУ в його аргументативній практиці [30, с. 66]. Цей підхід, продовжує автор, «має обмежені можливості, оскільки він зорієнтований головним чином на текст Конституції та її зовнішню систематику» [30, с. 66]. Ми цілком поділяємо і такий висновок П.П. Пацурківського: «Для адекватного виявлення та ефективного захисту Конституції України в усій повноті її положень, конструкцій, принципів та цінностей назріла необхідність світоглядного та методологічного повороту КСУ в його аргументативній діяльності до «юриспруденції цінностей» [30, с. 66].

Водночас пояснення причин вищевикладеного тлумачення Конституційним Судом України принципу юридичної визначеності податкового права не змінюють його реальних наслідків для правової системи України. Адже згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України» тільки йому належить повноваження офіційного тлумачення Конституції України [31]. Тому правова позиція КСУ, вироблена та оприлюднена ним за підсумками розгляду конституційної скарги ТОВ «Геомакс-Ресурс», є по суті новим офіційним стандартом розуміння конституційності податкового закону в Україні, таким же критерієм його правової визначеності. Цей стандарт прив'язаний, як було нами продемонстровано вище, до *принципу стабільності* податкового законодавства.

На нашу думку, цей стандарт по суті втягує Україну у новий етап юридичної невизначеності її податкового права. По-перше, він не враховує наразі ключову особливість податкового права України, зумовлену воєнним станом у державі. Цей стан природно невизначеність податкового права як процесуальної реальності посилює в геометричній прогресії ще більш мінливим перебігом усієї сукупності чинників воєнного стану. По-друге, він перебуває у прямому ціннісному конфлікті з європейським розумінням принципу юридичної визначеності податкового права як органічної системи, зумовленої балансуванням публічного інтересу суспільства та приватного інтересу платника податків щодо приватної власності останнього, а вступ України в ЄС є для нас безальтернативною перспективою. По-третє, отождолення юридичної визначеності податкового права із його стабільністю також суперечить податковій політиці України в умовах воєнного стану, новітній судовій практиці КАС ВС, значною мірою науковій доктрині України цього періоду. Як мовиться, новий історичний виклик розумінню юридичної визначеності податкового права України кинуте, з'явилася потреба знайти адекватну відповідь на нього.

Висновки. Податкове право, згідно з його природою, є процесуальною системою. Звідси і принцип юридичної визначеності податкового права не може мати іншу природу, ніж податкове право загалом. Згідно з європейською традицією податкового права сенс принципу юридичної визначеності податкового права втілений у його меті – пошуку балансу публічного інтересу суспільства та приватного інтересу платника податків щодо приватної власності останнього. В Україні в умовах воєнного стану аналогічне розуміння принципу юридичної визначеності податкового права поділяють вітчизняний законодавець, КАС ВС та частина представників наукової доктрини податкового права. Конституційний Суд України отождолює принцип юридичної визначеності податкового права із законодавчою засадою його стабільності. Це є новим викликом принципу стабільності податкового права України, що очікує на його вирішення в умовах воєнного стану.

REFERENCES

1. Havrylyuk, R. O. (2014). The nature of tax law: anthroposociocultural approach: Monograph. Chernivtsi: Chernivtsi National University, 636 c.
2. Kucheryavko, M. P. (2008). Tax law of Ukraine: Academic course: Textbook. Kyiv: All-Ukrainian Association of Publishers 'Legal Unity', 701 c.
3. The Rule of Law. Report adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011) on the basis of comments provided by: Mr Peter Van Dijk (Commissioner, Netherlands), Ms Greta Galler

(Commissioner, Switzerland), Mr Geoffrey Jowell (Commissioner, United Kingdom) and Mr Koarlo Tuori (Commissioner, Finland). *Law of Ukraine*. 2011. № 10. C. 168–184.

4. The Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 106th plenary session (Venice, 11–12 March 2016). Approved by the Committee of Ministers (at the level of their deputies) at the 1263rd meeting (6–7 September 2016). Approved by the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe at its 31st session (19–21 October 2016). Commentary. Glossary. / Translated from English by Serhiy Holovaty. Strasbourg, 18 March 2016, Study No. 711/2013. 164 c.

5. Bingham, Tom. (2024). The Rule of Law. / Translated from English and edited by S. Holovaty. Kyiv: USAID, 256 c.

6. Patskurkivskyy, P., Havrylyuk, R. (2024). Sources of The Rule of Law according to the concept of Tom Bingham. *Law of Ukraine*. № 8. C. 31–45.

7. Rule of law. Checklist at the national level: case of Ukraine / edited by M. Kozyubra, compilers and commentators: V. Wenger, A. Zayets, E. Zverev, M. Kozyubra, Y. Matveeva, O. Tseliev; Centre for Research on the Rule of Law and its Implementation in the National Practice of Ukraine, National University of Kyiv-Mohyla Academy. Kyiv, 2020. 144 c.

8. Andrusiv, U. B., Fedyk, S. E. (2019). Elements of the principle of legal certainty. *Journal of Kyiv University of Law*. № 1. C. 19–25.

9. Pohrebniak, S. P. (2020). Legal positions of the Supreme Court in the context of the rule of law and constitutionalism. Kyiv. Vite. 240 c.

10. Smith, A. (2001). The Welfare of Nations. An Inquiry into the Nature and Causes of the Welfare of Nations. / Translated by O. Vasyliiev, M. Mezhevichina, A. Malivskiy. Kyiv: Port-Royal, 722 c.

11. Baker, P. (2001). Taxation and Human Rights. *GITS Review*. № 1. P. 3–25.

12. Baker, P. (2000). Taxation and the European Convention on Human Rights. *British Tax Review*. № 4. P. 21–47.

13. Patskurkivskyy, P. S. (2024). Philosophy of EU tax law as a value. In the book: Tax law of the European Union as a value: a collective monograph / R. O. Havrylyuk, P. S. Patskurkivskyy, V. V. Khokhulyak and others; edited by R. O. Havrylyuk. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. P. 19–165.

14. Patskurkivskyy, P. P. (2021). Legal nature of the evaluative concepts of ‘fairness’, ‘good faith’ and ‘reasonableness’ in the Tax Code of Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series ‘Law’*. Issue 67. Uzhhorod. P. 79–88.

15. Patskurkivskyy, P. P. (2023). Fairness and reasonableness of the tax law of Ukraine under martial law. *Private and public law*. № 3. P. 69–75.

16. Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 20 March 1952. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.

17. Case of Sporrong and Lönnroth V. Sweden (Application no. 7151/75; 7152/75), 23 September 1982. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57580%22%7D>.

18. Case of Bežanić and Baškarad v. Croatia (Applications nos. 16140/15 and 13322/16). 19 May 2022. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-217260%22%7D>.

19. Lishchyna, I. (2020). Interference with property rights by fiscal measures. Approaches and practice of the European Court of Human Rights. *Law of Ukraine*. № 5. P. 207–234.

20. Lishchyna, I. (2020). Interference with property rights by fiscal measures. Approaches and practice of the European Court of Human Rights. *Law of Ukraine*. № 6. C. 210–233.

21. Havrylyuk, R. O., Patskurkivskyy, P. S. (2023). Discussion issues of legal certainty of the tax law of Ukraine under martial law. *Yurydychna Ukraina*. № 10. C. 22–30.

22. On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on Peculiarities of Taxation and Reporting during the Period of Martial Law: Law of Ukraine of 3 March 2022, No. 2118-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>.

23. Patskurkivskyy, P., Havrylyuk, R. (2022). Russia’s war against Ukraine and domestic public finances. *Law of Ukraine*. № 3. C. 9–25.

24. On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on the Validity of Norms for the Period of Martial Law: Law of Ukraine of 15.03.2022, No. 2120-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.

25. On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on Improving Legislation for the Period of Martial Law: Law of Ukraine of 24.03.2022, No. 2142-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text>.

26. Havrylyuk, R., Patskurkivskyy, P. (2023). Military matrix of the tax law of Ukraine. *Law of Ukraine*. № 4. C. 106–123.

27. Tax Code of Ukraine: The Law of Ukraine. Code of 02.12.2010 No. 2755-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

28. Resolution of the Administrative Court of Cassation of the Supreme Court of 19 April 2022 in case No. 816/687/16 (administrative proceedings No. K/9901/33796/20). Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/palata_19_04_01_2022_816_687_16

29. Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional complaint of Geomax-Resource Limited Liability Company regarding the compliance of a separate provision of the second paragraph of subparagraph 14.1.212 of paragraph 14.1 of Article 14 of the Tax Code of Ukraine with the Constitution of

Ukraine (constitutionality) as amended by the Law of Ukraine 'On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine on Tax Reform' of 28 December 2014 No. 71-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-25#Text>.

30. Patskurkivskyy, P. P. (2024). My view on law. *Collection of scientific works*. Kyiv: Jurinkom Inter, 281 с.

31. On the Constitutional Court of Ukraine: Law of Ukraine of 13.07.2017 No. 2136-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Гаврилюк Р. О. Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. 636 с.

2. Кучерявко М. П. Податкове право України: Академічний курс : підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 701 с.

3. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.) на основі коментарів, що їх надали: пан Пітер Ван Дайк (член Комісії, Нідерланди), пані Грет Галлер (член Комісії, Швейцарія), пан Джефрі Джауел (член комісії, Велика Британія) та пан Коарло Туорі (член комісії, Фінляндія). *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.

4. Мірило правовладдя. Ухвалено Венеційською комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11–12 березня 2016 р.). Схвалено Комітетом Міністрів (на рівні їх заступників) на 1263-му засіданні (6–7 вересня 2016 р.). Схвалено Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи на 31-й сесії (19–21 жовтня 2016 р.). Коментар. Глосарій. / Пер. з англ. Сергія Головатого. Страсбург, 18 березня 2016 р. Дослідження № 711/2013. 164 с.

5. Бінгем Т. Правовладдя. / Переклад з англ. та заг. редакція С. Головатого. Київ : USAID, 2024. 256 с.

6. Пацурківський П., Гаврилюк Р. Джерела The Rule of Law згідно з концепцією Тома Бінгема. *Право України*. 2024. № 8. С. 31–45.

7. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / за заг. ред. М. Козюбри, упорядники та автори коментарів: В. Венгер, А. Заєць, Є. Зверев, М. Козюбра, Ю. Матвєєва, О. Цельєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2020. 144 с.

8. Андрусів У. Б., Федик С. Є. Елементи принципу юридичної визначеності. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 19–25.

9. Погребняк С. П. Правові позиції Верховного Суду в контексті верховенства права і конституціоналізму. Київ : Ваіте. 2020. 240 с.

10. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. / Переклад О. Васильєва, М. Межевікіної, А. Малівського. Київ : Port-Royal, 2001. 722 с.

11. Baker P. Taxation and Human Rights. *GITS Review*. 2001. № 1. Р. 3–25.

12. Baker P. Taxation and the European Convention on Human Rights. *British Tax Review*. 2000. № 4. Р. 21–47.

13. Пацурківський П. С. Філософія податкового права ЄС як цінності. В кн.: Податкове право Європейського Союзу як цінність : колективна монографія / Р. О. Гаврилюк, П. С. Пацурківський, В. В. Хошуляк та ін. ; за заг. ред. Гаврилюк Р. О. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024.

14. Пацурківський П. П. Правова природа оціночних понять «справедливість», «добросовісність» і «розумність» у Податковому кодексі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Випуск 67. Ужгород. 2021. С. 79–88.

15. Пацурківський П. П. Справедливість і розумність податкового права України в умовах воєнного стану. *Приватне та публічне право*. 2023. № 3. С. 69–75.

16. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.

17. Case of Spöröng and Lönnroth V. Sweden (*Application no. 7151/75; 7152/75*), 23 September 1982. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57580%22%7D>.

18. Case of Bežanić and Baškarad v. Croatia. (*Applications nos. 16140/15 and 13322/16*). 19 May 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-217260%22%7D>.

19. Ліщина І. Втручання у право власності фіскальними заходами. Підходи та практика Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2020. № 5. С. 207–234.

20. Ліщина І. Втручання у право власності фіскальними заходами. Підходи та практика Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2020. № 6. С. 210–233.

21. Гаврилюк Р. О., Пацурківський П. С. Дискусійні питання юридичної визначеності податкового права України в умовах воєнного стану. *Юридична Україна*. 2023. № 10. С. 22–30.

22. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану : Закон України від 3 березня 2022 року № 2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>.

23. Пацурківський П., Гаврилюк Р. Війна Росії проти України та вітчизняні публічні фінанси. *Право України*. 2022. № 3. С. 9–25.

24. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.
25. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 р. № 2142-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text>.
26. Гаврилюк Р., Пацурківський П. Воєнна матриця податкового права України. *Право України*. 2023. № 4. С. 106–123.
27. Податковий кодекс України : Закон України. Кодекс від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
28. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 19 квітня 2022 р. у справі № 816/687/16 (адміністративне провадження № К/9901/33796/20). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/palata_19_04_01_2022_816_687_16.
29. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Товариства з обмеженою відповідальністю «Геомакс-Ресурс» щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису абзацу другого підпункту 14.1.212 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України в редакції Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 року № 71–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-25#Text>.
30. Пацурківський П. П. Мій погляд на право. *Збірник наукових праць*. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 281 с.
31. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У РАЙОНАХ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

УДК 343.226:355.422(477-81)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlachsjournal-2025-12.03>

ЗОРЯНА ЗАРАДІЮК

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності*

Волинського національного університету імені Лесі Українки, Україна

ORCID: 0000-0002-3364-9565

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних аспектів кримінологічної характеристики насильницьких кримінальних правопорушень у районах ведення бойових дій. Авторка акцентує увагу на тому, що насильницькі кримінальні правопорушення на території України вирізняються небаченою жорстокістю та великими масштабами. У статті наводиться визначення поняття насильницьких кримінальних правопорушень у районах бойових дій та визначаються їх основні детермінанти. У статті також визначені основні напрямки бойових дій та наводиться статистика насильницьких воєнних злочинів від початку повномасштабного вторгнення. На думку авторки, для ефективного захисту від насильницьких злочинів у зонах бойових дій варто було б внести кілька змін до законодавства України, які б включали прийняття закону щодо правозахисних організацій, які працюють у зонах бойових дій; внесення змін до кримінально-виконавчого кодексу щодо регулювання статусу поводження з ув'язненими в зонах бойових дій; розширення механізмів захисту жертв насильства в умовах бойових дій. Ці злочини мають комплексний характер, включаючи як воєнні злочини, так і загальнокримінальні правопорушення. Вони створюють серйозні виклики для правоохоронної та судової системи, а також для забезпечення прав людини в умовах збройного конфлікту.

У статті описано кримінологічний портрет злочинців, які скоюють насильницькі злочини в зоні бойових дій: зазвичай це чоловік молодшого або середнього віку, приблизно від 20 до 40 років. Молоді люди зазвичай мають більш виражену агресивність і більшу схильність до насильства, особливо в умовах стресу або соціальної дезадаптації, які можуть виникнути в ході війни.

Злочинці, що скоюють насильницькі злочини в зонах бойових дій, мають комплексну мотивацію, що включає психологічні, ідеологічні та соціальні фактори. Їхні дії можуть бути спричинені як індивідуальними характеристиками, так і впливом зовнішнього середовища.

Ключові слова: насильницькі кримінальні правопорушення; райони ведення бойових дій; кримінологічна характеристика насильницької злочинності; кримінологічний портрет особи насильницького злочинця.

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF VIOLENT CRIMINAL OFFENSES IN THE COMBAT ZONES

UDC 343.226:355.422(477-81)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlachsjournal-2025-12.03>

ZORIANA ZARADIUK

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of
Criminal Justice and Law Enforcement*

Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3364-9565

Abstract. The article analyzes the main aspects of the criminological characteristics of violent criminal offenses in the areas of hostilities. The author emphasizes that violent criminal offenses on the territory of Ukraine are characterized by unprecedented cruelty and large scale. The article defines the concept of violent criminal offenses in the areas of hostilities and identifies their main determinants. The article also

identifies the main areas of hostilities and provides statistics on violent war crimes since the beginning of the full-scale invasion. According to the author, in order to effectively protect against violent crimes in combat zones, it would be worthwhile to make several changes to the legislation of Ukraine, including the adoption of a law on human rights organizations operating in combat zones; amendments to the Criminal Executive Code to regulate the status of treatment of prisoners in combat zones; and expansion of mechanisms for protecting victims of violence in combat zones. These crimes are complex in nature, including both war crimes and general criminal offenses. They pose serious challenges for law enforcement and the judiciary, as well as for the protection of human rights in armed conflict.

The article describes the criminological profile of criminals who commit violent crimes in the combat zone: usually a young or middle-aged man, approximately 20 to 40 years old. Young people usually have more pronounced aggressiveness and a greater propensity for violence, especially in conditions of stress or social maladjustment that may arise during war.

Criminals committing violent crimes in combat zones have a complex motivation that includes psychological, ideological and social factors. Their actions can be caused by both individual characteristics and environmental influences.

Key words: violent criminal offenses; areas of military operations; criminological characteristics of violent crime; criminological portrait of a violent criminal.

Постановка проблеми та визначення її зв'язку з важливими науковими чи практичними проблемами. З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року на територіях, що стали епіцентром бойових дій, були зафіксовані численні випадки порушення прав людини. Серед них особливо важливими є воєнні злочини, здійснені проти мирного населення, зокрема катування, масові вбивства та сексуальне насильство. Такі злочини не лише порушують міжнародне гуманітарне право, але й наносять тяжкі психологічні та соціальні травми жертвам і їхнім родинам. Воєнні дії завжди супроводжуються трагічними наслідками для цивільного населення. Одним із найбільш тяжких проявів насильства в умовах війни є насильницькі кримінальні правопорушення різного характеру, які набувають міжнародного розголосу через жахливі масштаби та небачену жорстокість, з якою вони здійснюються.

За даними Human Rights Watch та ООН, на окупованих територіях документуються факти примусового утримання людей, їх катування, а також депортація цивільних осіб до інших регіонів, включаючи дітей [1]. У цих умовах, де влада й контроль над територіями часто змінюються, розслідування та притягнення винних до відповідальності стикаються з численними труднощами, включаючи обмежений доступ до місць злочинів, відсутність доказів та складнощі в ідентифікації осіб, які їх здійснили.

Одним із найбільш поширених порушень прав людини є сексуальне насильство, яке зазвичай є не лише актом насильства, але й інструментом терору та покори місцевого населення. Відповідно до звітів ООН на територіях, що зазнали окупації, відзначаються випадки масових зґвалтувань жінок, чоловіків та навіть дітей. Окрім того, численні повідомлення про катування вказують на використання електрошоків пристроїв, вогнепальної зброї та інших форм фізичного та психологічного насильства.

Оцінка ступеня наукової розробки проблеми. Для дослідження кримінологічної характеристики насильницьких злочинів, скоєних на території бойових дій в Україні, варто звернути увагу на наукові праці таких авторів, як В.В. Василевич, О.М. Литвинов, М.І. Панов, Є.М. Пашенко, В.В. Сокурченко, С.О. Харитонов та інші. Праці цих науковців мають фундаментальний характер і становлять основу для подальшого наукового пошуку, зокрема вдосконалення методів запобігання та розслідування таких кримінальних правопорушень.

Мета дослідження. Пріоритетним напрямом є визначення основних кримінологічних характеристик насильницьких злочинів у районах ведення бойових дій, а також напрямів їх запобігання.

Конкретні завдання дослідження. Основними завданнями цього дослідження є визначення поняття насильницьких кримінальних правопорушень у районах бойових дій; дослідження детермінантів насильницької злочинності в зонах бойових дій та кримінологічного портрета злочинців, що скоюють насильницькі злочини; пропозиція деяких змін до законодавства для більш ефективного захисту від насильницьких злочинів у зонах бойових дій.

Виклад основного матеріалу. В українському законодавстві немає чіткого визначення поняття насильства, хоча різні його види вживаються у багатьох законодавчих актах, зокрема в Кримінальному кодексі, законах України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про запобігання та

протидію насильству за ознакою статі», «Про основи національної безпеки» та ін. У юридичній енциклопедії можна знайти таке визначення: насильство – умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь [2, с. 68].

Поняття «насильницьке кримінальне правопорушення» також, на жаль, законодавчо не закріплене, хоча такі правопорушення охоплюються нормами Кримінального кодексу України. Серед науковців поширені різні думки, зокрема А.А. Герцензон вважає, що це умисне вчинення всупереч волі потерпілого діяння, що посягає на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини у сфері фізичних благ (життя і здоров'я) та яке здійснюється шляхом фізичного насильства чи погрози його застосування [3, с. 165]. О.М. Джужа, окреслюючи насильницьку злочинність, відзначає її як сукупність умисних посягань, спрямованих на втручання у фізичну і психічну цілісність жертви злочину з метою заподіяння їй смерті або тілесного ушкодження [4, с. 141].

Досить ґрунтовне визначення було запропоноване у законопроекті «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» (2020 рік): насильницьке кримінальне правопорушення – це передбачене Кримінальним кодексом України умисне суспільно небезпечне діяння, внаслідок якого потерпілому заподіяно тяжке тілесне ушкодження або смерть, а також суспільно небезпечне діяння проти статевої свободи та статевої недоторканості або вчинене щодо дитини, яким потерпілому заподіяно фізичне або психологічне насильство. Проте у 2021 році його було знято з розгляду.

Відповідно до Закону України «Про оборону України» район воєнних (бойових) дій – визначена рішенням Головнокомандувача Збройних сил України частина сухопутної території України, повітряного або/та водного простору, на якій впродовж певного часу ведуться або/та можуть вестися воєнні (бойові) дії [5]. Отож, аналізуючи вищезазначені поняття, можна сформулювати таке визначення поняття «насильницькі кримінальні правопорушення у районах бойових дій» – умисні кримінально карані діяння, вчинені із застосуванням фізичного, сексуального чи психологічного насильства або погрози його застосування, які спричиняють шкоду життю, здоров'ю або свободі особи, в умовах воєнного конфлікту чи нестабільної безпекової ситуації, зумовленої бойовими діями, вчиненими щодо цивільних або військових осіб.

Станом на березень 2025 року бойові дії в Україні тривають у кількох ключових регіонах, це такі напрямки: Харківський (атаки поблизу Вовчанська та Петро-Іванівки), Куп'янський (сутички біля Голубівки та Загризового), Лиманський (атаковано позиції поблизу Новомихайлівки, Нового, Новолюбівки та Іванівки), Краматорський (бої біля Часового Яру, Олександрівського та Предтечиного), Торецький (інтенсивні бої в районах Торецька, Дачного, Диліївки), Покровський (масовані атаки поблизу Променя, Піщаного, Богданівки, Котлярівки та Андріївки), Гуляйпільський та Оріхівський напрямки (бої в районах Вільного Поля, Кам'янського, Павлівки), Новопавлівський та Курський (сутички біля Костянтинополя, Бурлацького та на кордоні з РФ).

У зонах бойових дій в Україні з 2022 року зафіксовано численні насильницькі злочини, які можуть бути кваліфіковані як воєнні. До основних видів, які були зафіксовані, можна віднести: навмисні вбивства цивільних (численні випадки розстрілів мирного населення та військовополонених), катування та страти, сексуальне насильство (задокументовані випадки зґвалтувань, які супроводжувалися погрозами вбивства потерпілих та їхніх дітей), депортація дітей, примусове утримання цивільних, невідомі атаки на цивільну інфраструктуру (обстріли лікарень, пологових будинків, житлових районів). За оцінками Human Rights Watch [6], понад 12 000 цивільних загинули, а ще 27 000 отримали поранення від початку повномасштабної війни. Розслідування та судові справи тривають, але кількість вироків поки що незначна через складність збору доказів і затримання підозрюваних.

Згідно зі статистичними даними Міністерства внутрішніх справ України, станом на 31 січня 2025 року правоохоронці відкрили більше 140 тис. кримінальних проваджень за фактами злочинів, вчинених військовими РФ та їхніми пособниками на території України, з них воєнних злочинів – більше 125 тис., майже 24 тис. – злочини проти дітей (вбивства, поранення, депортація). Також виявлено 107 місць несвободи, де окупанти незаконно утримували та катували громадян. Крім цього, розпочато 113 кримінальних проваджень за фактами сексуального насильства [7].

Дослідження соціальних умов насильства, що виявляється у суспільстві, визначення його місця у системі негативних явищ дозволяє легко помітити переплетення насильства із безліччю соціальних факторів. Насильство не може існувати окремо саме по собі. Йому завжди необхідна соціальна база у вигляді пороків суспільства. За таких пороків виявляються особливі форми поведінки (наприклад, насильницькі злочини проти особи) і особливі типи особи (особа насильницького злочинця). Виникає орієнтація на такі форми поведінки, що неможливі без насильства (наприклад, умисне вбивство за обтяжуючих обставин) [8, с. 174].

О.М. Джужа детермінанти злочинності у військовій сфері розділяє на три основні групи: загальні причини злочинності, формуються залежно від умов життя, навчання, виховання чи роботи правопорушників до їхнього призову на військову службу; загальні причини злочинності, що специфічно заломлюються через армійські умови життя, побуту й діяльності; спеціальні (військові) причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень військовослужбовцями [9, с. 27–36].

Аналізуючи доступні джерела, можна визначити інші детермінанти насильницької злочинності в зонах бойових дій:

- упереджене агресивне ставлення – однією з головних причин насильства є політична та ідеологічна мотивація агресора. Окупанти здебільшого сприймають українців як «менш цінних», що є частиною пропагандистської кампанії, яка сприяє виправданню насильства. Це дозволяє солдатам і командуванню поводитися з цивільним населенням жорстоко, часто сприймаючи їх як ворогів або «підлеглих»;

- відсутність контролю та безкарність – на тимчасово окупованих територіях російські військові часто діють без жодних санкцій або можливості притягнення до відповідальності. З огляду на системну безкарність деякі солдати й офіцери вдаються до злочинних актів без страху покарання. Це підкріплюється недостатнім контролем з боку верховного командування, що сприяє безмежній жорстокості;

- захоплення та контроль території – насильницьке переміщення населення також є важливим аспектом агресії. Примусове виселення та депортація українців до росії. Ці дії мають на меті зміцнити контроль над окупованими територіями, знищити місцеві ідентичності та культурну спадщину;

- невизначеність і хаос на полі бою – бойові дії на окупованих територіях супроводжуються великою невизначеністю, що часто призводить до зниження моральних стандартів серед солдатів. Це дозволяє деяким із них вчиняти злочини, адже в умовах війни моральні межі часто стираються.

Агресію та насильство здебільшого можуть викликати чи підсилювати чинники, не пов'язані з процесами соціальної взаємодії, що отримали назву чинники мікросередовища. З найбільш важливих зовнішніх детермінант насильства це може бути ситуаційна інформація чи додаткові джерела збудження, що підвищують рівень агресивності (ефект сумації). Ними можуть бути: короткочасна фізична напруга, сексуально збуджуючі історії, фільми, картинки, шуми, стимулюючі препарати, які сприяють агресивній поведінці військовослужбовців [10, с. 38].

Ще одним із чинників насильницьких злочинів у військовій сфері є тривала участь у військових операціях чи бойова обстановка, яка так чи інакше нерідко впливає на відхилення у поведінці військовослужбовців, що проявляється у агресії та насильстві у військовій сфері [11, с. 24].

Для формування кримінологічного портрета злочинців, що скоюють насильницькі злочини під час бойових дій, можна звернутися до досліджень, що описують соціальні та демографічні характеристики злочинців в умовах збройних конфліктів. Хоча конкретні дані щодо злочинців, які скоюють такі злочини, можуть варіюватися залежно від конкретного регіону, загальні тенденції є відносно стабільними в контексті бойових дій.

Л.М. Кулик у своїй науковій праці зазначає, що сучасні реалії продукують необхідність дослідження особистості злочинця, який вчинює агресивно-насильницькі воєнні злочини з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв, а також діяння такого виду, які вчинені колаборантами на тимчасово окупованих територіях [12, с. 291].

Говорячи про злочинців, які скоюють насильницькі злочини в зоні бойових дій, зазвичай це чоловік молодшого або середнього віку, приблизно від 20 до 40 років. Молоді люди зазвичай мають більш виражену агресивність і більшу схильність до насильства, особливо в умовах стресу або соціальної дезадаптації, які можуть виникнути в ході війни. Дослідження конфліктів в інших країнах (наприклад,

в Іраку або Сирії) показують, що середній вік військових злочинців, що скоюють воєнні злочини, становить близько 25–35 років. Це підтверджується й даними, отриманими під час аналізу злочинців на окупованих територіях України. Молодий вік дозволяє таким особам бути в бойових лініях, де психологічний тиск, агресія та безкарність можуть сприяти насильству.

Освітній рівень злочинців, що скоюють насильницькі злочини в зонах бойових дій, часто коливається між низьким і середнім рівнем. Багато з них мають незакінчену середню освіту або здобувають освіту під час служби в армії, де знижується необхідність у вищому навчанні. Більшість злочинців, що скоюють насильницькі злочини під час війни, є одруженими або мають сім'ї. Можливо, це пов'язано з тим, що у таких умовах важливу роль відіграє соціальний статус, а родина може бути інструментом стабільності для військових.

Кримінологи вважають, що особи, які скоюють насильницькі злочини в умовах війни, часто мають виражену агресивність, що спостерігається і в їхній поведінці до та після участі в бойових діях. В умовах масового насильства, коли військові підрозділи чи цілі війська здійснюють насильницькі дії в межах плану або стратегії, індивідуальні злочини можуть бути сприйняті як частина загальної дії. Військові, будучи частиною організованої групи, можуть відчувати себе частиною більших соціальних і бойових структурувань, що дозволяє їм вчиняти злочини через групову психологію та підтримку з боку товаришів по службі.

Для ефективного захисту від насильницьких злочинів у зонах бойових дій варто було б внести кілька змін до законодавства України, зокрема:

- прийняття закону щодо правозахисних організацій, які працюють у зонах бойових дій, задля врегулювання їхньої діяльності (чітке визначення прав та обов'язків), забезпечення їхньої безпеки (чітке врегулювання механізму евакуації в разі загрози життю, захист від незаконних переслідувань тощо), врегулювання механізму взаємодії з міжнародними організаціями (ООН, ОБСЄ, Червоний Хрест та ін.), встановлення правил збору і поширення інформації для уникнення звинувачень у розголошенні військових таємниць тощо;

- внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу щодо регулювання статусу поводження з ув'язненими в зонах бойових дій. У КВК є статті, які встановлюють правила поводження з такими ув'язненими, але відсутній окремий розділ, який би регулював описаний механізм. Наприклад, доповнити главою 14¹ «Виконання покарань в умовах воєнного стану чи збройного конфлікту», де передбачити основні положення поводження з ув'язненими в умовах війни, що дозволить зменшити правові прогалини у цьому питанні;

- розширення механізмів захисту жертв насильства в умовах бойових дій, а також для тих, хто намагається повідомити про кримінальні правопорушення. Зокрема, запровадження комплексних заходів законодавчих, інституційних і фінансових аспектів. Як приклад, створення окремого закону про захист свідків і постраждалих у зонах бойових дій (чітке визначення статусу таких свідків, особливо тих, хто постраждав від сексуального насильства, катувань чи депортації, забезпечення гарантій їхньої безпеки та реабілітації).

Висновки. Аналізуючи ситуації з насильницькими кримінальними правопорушеннями в зонах бойових дій в Україні, можна дійти висновків, що ці злочини мають комплексний характер, включаючи як воєнні злочини, так і загальнокримінальні правопорушення. Вони створюють серйозні виклики для правоохоронної та судової системи, а також для забезпечення прав людини в умовах збройного конфлікту.

Злочинці, що скоюють насильницькі злочини в зонах бойових дій, мають комплексну мотивацію, що включає психологічні, ідеологічні та соціальні фактори. Їхні дії можуть бути спричинені як індивідуальними характеристиками, так і впливом зовнішнього середовища. Розуміння цих аспектів є важливим для ефективного протистояння воєнним злочинам і розробки заходів для попередження таких злочинів у майбутньому.

REFERENCES

1. Human Rights Watch. Ukraine. Retrieved from: <https://www.hrw.org/europe/central-asia/ukraine>.
2. Mizhnarodna politseys'ka entsyklopediya / vidpovid. red. Yu. I. Rymarenko. V 5-ty t. Kyiv: In Yure, 2005. T. 2. 1224 s.

3. Hertsenzon, A. A. (1966). Vvedennya v radyans'ku kryminolohiyu. M., 213–227 s.
4. Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., Ivanov, Yu. F., Opanasenko, P. M., Pshenychnyy, V. H., Syuravchik, V. H. (2004). Kryminolohiya: navchalniy posibnyk / za zah. red. O. M. Dzhuzhy. Kyiv: Pretsedent, 208 s.
5. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 hrudnya 1991 roku № 1932-XII / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (data zvernennya: 25.03.2025).
6. Human Rights Watch. Retrieved from: <https://www.hrw.org/>.
7. Rosiys'ki voyenni zlochyyny: onovleni dani stanom na 31.01.2025. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy. Retrieved from: <https://mvs.gov.ua/news/zlocini-vcineni-viiskovimi-rf-pid-cas-povnomasstabnogo-vtorgnennia-v-ukrayinu-standom-na-31012025>.
8. Shalhunova, S. A. (2012). Osoba nasylnyts'koho zlochyntsy: monohrafiya 2-e vyd., dop. i pererob. Dnipropetrovs'k: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 548 s.
9. Dzhuzha, O. M., Harkusha, A. V. (2014). Aktual'nist' kryminolohichnoho doslidzhennya ekstremal'nykh umov (sytuatsiy, shcho spryayut' zlochyinnosti pid chas provedennya antyterorystychnoyi operatsiyi). *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*. № 2. S. 27–36.
10. Hryb, N. (2018). Profilaktyka destruktivnoyi ahresyvnosti u viys'kovosluzhbovtziv. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsial'na robota*. № 2 (4). S. 38–41.
11. Romanyshyn, A. M., Matsevko, T. M. ta in. (2017). Profilaktyka vidkhyl'noyi povedinky u viys'kovosluzhbovtziv: navchal'no-metodychnyy posibnyk. L'viv: NASV, 322 s.
12. Kulyk, L. M. (2023). Kryminolohichna kharakterystyka osobystosti ozbrojenykh zlochyntziv, yaki vchynyuyut' ahresyvno-nasylnyts'ki kryminal'ni pravoporushennya. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 5. S. 289–292.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ:

1. Human Rights Watch. Ukraine. URL: <https://www.hrw.org/europe/central-asia/ukraine>.
2. Міжнародна поліцейська енциклопедія / відповід. ред. Ю. І. Римаренко. В 5-ти т. Київ : Ін Юре, 2005. Т. 2. 1224 с.
3. Герцензон А. А. Введение в радянську кримінологію. М., 1966, с. 213– 227.
4. Джужа О. М., Василевич В. В., Іванов Ю. Ф., Опанасенко П. М., Пшеничний В. Г., Сюрвачик В. Г. Кримінологія : навчальний посібник / за заг. ред. О. М. Джужа. Київ : Прецедент, 2004. 208 с.
5. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 25.03.2025).
6. Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/>.
7. Російські воєнні злочини: оновлені дані станом на 31.01.2025. / Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/news/zlocini-vcineni-viiskovimi-rf-pid-cas-povnomasstabnogo-vtorgnennia-v-ukrayinu-standom-na-31012025>.
8. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2012. 548 с.
9. Джужа О. М., Гаркуша А. В. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій, що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 27–36.
10. Гриб Н. Профілактика деструктивної агресивності у військовослужбовців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2018. № 2 (4) С. 38–41.
11. Романишин А. М., Мацевко Т. М. та ін. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців : навчально-методичний посібник. Львів : НАСВ, 2017. 322 с.
12. Кулик Л. М. Кримінологічна характеристика особистості озброєних злочинців, які вчинюють агресивно-насильницькі кримінальні правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 289–292.

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ

УДК 342.9: 352 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.04>

ВАЛЕРІЙ КОЛПАКОВ

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри конституційного та адміністративного права

Запорізького національного університету, Україна

ORCID: 0000-0002-8580-3261

ІГОР КОВБАС

доктор юридичних наук, доцент кафедри публічного права

Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0001-7039-1586

Анотація. Стаття присвячена поняттю, змісту й особливостям адміністративної процедури. Автором піднімається проблема регулювання відносин органів виконавчої влади, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду й вирішення адміністративних справ у дусі визначеної Конституцією України демократичної та правової держави.

Актуалізуючи проблематику, автор у статті з'ясовує відносини, що виникають із виконання публічною адміністрацією визначених законом функцій і завдань, між органами виконавчої влади та фізичними і юридичними особами щодо розгляду й вирішення адміністративних справ.

Проводиться аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених поняттю, змісту й особливостям адміністративної процедури.

З метою з'ясування проблеми, заявленої автором статті, робиться огляд емпіричної нормативної бази під час створення означеного нормативного акта.

Перш ніж перейти до детальнішого дослідження поняття «адміністративна процедура», автор звертається до довідкової та юридичної літератури з метою з'ясування означеного поняття.

Автором розкриваються види адміністративних процедур, визначаються обов'язкові учасники процедури й так звані зацікавлені особи, які вступають в адміністративне провадження за власною ініціативою або яких залучають за ініціативою адміністративного органу, оскільки рішення у справі може вплинути на їхні законні інтереси.

У статті звертається увага на загальну адміністративну процедуру в більшості розвинених країн Західної Європи, на те, як розуміють поняття «адміністративна процедура» вітчизняні вчені-адміністративісти у вузькому та широкому розумінні.

З метою з'ясування поняття та сутності адміністративної процедури автор звертається і до законодавчого тлумачення цього терміна. Автором виділяються й основні суб'єкти адміністративно-процедурної діяльності.

Автор зазначає на ознаки адміністративної процедури, звертаючись при цьому до вітчизняних вчених та вступаючи з ними в полеміку із цього питання. Автором також з'ясовується процесуальний статус суб'єктів юрисдикційних проваджень, що складаються з приводу вирішення спорів, реалізації будь-яких адміністративно-процесуальних правовідносин.

Характеризуючи розуміння адміністративної процедури з метою надання їй більш деталізованої характеристики, автор звертається до думок вітчизняних юристів з приводу ознак і сутності адміністративної процедури.

У висновках висловлюється авторська позиція щодо важливих аспектів адміністративної процедури та її значення для адміністративних органів.

Ключові слова: адміністративна процедура, поняття адміністративної процедури, адміністративно-процедурна діяльність, ознаки адміністративної процедури, суб'єкти адміністративно-процедурної діяльності, органи виконавчої влади, посадові особи, адміністративні органи, адміністративний акт.

CONCEPT, CONTENT AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE PROCEDURE

UDC 342.9: 352 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-12.04>

VALERIY KOLPAKOV

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Constitutional and Administrative Law

Zaporizhia National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8580-3261

IHOR KOVBAS

Doctor of Law, Associate Professor at the Department of Public Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-7039-1586

Abstract. The article is devoted to the concept, content and features of administrative procedure. The author raises the issue of regulation of relations between executive authorities, their officials and other entities authorised to perform public administration functions, and individuals and legal entities regarding consideration and resolution of administrative cases in the spirit of the Constitution of Ukraine.

Updating the issue, the author clarifies in the article the relations arising from the performance by public administration of the functions and tasks defined by law, and by individuals and legal entities in relation to consideration and resolution of administrative cases.

The author analyses the latest research and publications on the concept, content and features of administrative procedure.

In order to clarify the problem stated by the author of the article, the author reviews the empirical regulatory framework used to create the said regulatory act.

Before proceeding to a more detailed study of the concept of 'administrative procedure', the author refers to the reference and legal literature with a view to clarifying this concept.

The author reveals the types of administrative procedures, mandatory participants to the procedure and the so-called 'interested persons' who enter into administrative proceedings on their own initiative or are involved at the initiative of an administrative body, since the decision in the case may affect their legitimate interests.

The article focuses on the general administrative procedure in most developed countries of Western Europe, and on how the concept of 'administrative procedure' is understood by domestic administrative law scholars in a narrow and broad sense.

In addition, with a view to clarifying the concept and essence of administrative procedure, the author also refers to the legislative interpretation of this term. The author also identifies the main subjects of administrative procedure.

The author also draws attention to the features of administrative procedure, referring to national scholars and engaging in a polemic with them on this issue. The author also clarifies the procedural status of the subjects of jurisdictional proceedings arising out of dispute resolution and the implementation of any administrative procedural legal relations.

Describing the understanding of administrative procedure with a view to providing a more detailed description, the author refers to the opinions of national lawyers on the features and essence of administrative procedure.

In conclusion, the author expresses her own position on the important aspects of administrative procedure and its importance for administrative bodies.

Key words: administrative procedure, concept of administrative procedure, administrative procedure activity, signs of administrative procedure, subjects of administrative procedure activity, executive authorities, officials, administrative bodies, and administrative act.

Постановка проблеми. Проблема регулювання відносин органів виконавчої влади, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду й вирішення адміністративних справ у дусі визначеної

Конституцією України демократичної та правової держави на початку розбудови незалежної держави Україна постала дуже гостро. Це викликано багатьма чинниками. По-перше, розбудова незалежності в країні, яка стоїть на позиціях західної демократії з огляду на євроінтеграційний процес, неможлива без належного законодавчого врегулювання означених відносин, по-друге, це військова агресія Росії проти України, що значно вплинуло на прискорення реформування інституту адміністративно-процедурного права в Україні.

Таким чином, з'ясування відносин, що виникають із виконання публічною адміністрацією визначених законом функцій і завдань, між органами виконавчої влади та фізичними та юридичними особами щодо розгляду й вирішення адміністративних справ набуває сьогодні досить значної актуальності, тим більше з огляду на інтеграцію України до Європейського Союзу і війни Росії проти України.

З метою вирішення означених проблем було прийнято Закон України «Про адміністративну процедуру», а тому важливим є аналіз його положень, спрямованих на регулювання вищезгаданих відносин із метою визначення поняття, змісту й особливостей адміністративної процедури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню поняття, змісту й особливостей адміністративної процедури присвятили свої роботи чимало науковців. Серед них – В. Авер'янов, О. Андрійко, В. Бевзенко, І. Бойко, С. Братель, С. Гончарук, О. Зима, Т. Коломоець, В. Колпаков, Р. Мельник, О. Миколенко, О. Музичук, Л. Попов, В. Погоріло, О. Фрицький, В. Ратніков, А. Філатова, Ю. Фролов та ін. Але комплексного дослідження вказаної проблематики з урахуванням тих викликів, які на сьогодні стоять перед Україною, поки не проводилося. Це свідчить про недостатню увагу до означеної проблематики вчених-правознавців.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про адміністративну процедуру», прийнятий 17.02.2022, призначений регулювати відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду й вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів [1].

Адміністративна процедура, яка така, насамперед визначається Конституцією України, безпосередньо Законом України «Про адміністративну процедуру» й іншими законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [1]. Під час створення означеного нормативного акта були взяті за основу [2, с. 26]: Європейська хартія місцевого самоврядування [3], Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4], «Про службу в органах самоврядування» [5], «Про звернення громадян» [6], рамковий Закон України «Про адміністративні послуги» [7], Закон України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [8], Акт Ради Європи «Про захист особи стосовно актів адміністративних органів влади: Резолюція (77) 31 Комітету міністрів Ради Європи» [9], Акт Ради Європи «Стосовно реалізації адміністративними органами влади дискреційних повноважень: Рекомендація № R (80) 2 Комітету міністрів державам-членам» [10], Акт Ради Європи «Рекомендація № R (87) 16 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо адміністративних процедур, які зачіпають велику кількість осіб» від 17 вересня 1987 року [11], Акт Ради Європи «Рекомендація Rec (2003) 16 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо виконання рішень адміністративних і судових органів у галузі адміністративного права» від 9 вересня 2003 року [12] та інші.

Перш ніж перейти до детальнішого дослідження поняття «адміністративна процедура», варто звернутися до довідкової та юридичної літератури. Як стверджують В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова, саме поняття «процедура» походить від латинського *procedo* і означає «проходжу, або просуваюсь» [13, с. 234]. Велика українська енциклопедія дає визначення поняття адміністративної процедури. Адміністративна процедура – офіційно встановлений порядок розгляду та вирішення органами публічної адміністрації справ фізичних і юридичних осіб, спрямований на прийняття адміністративного акта або укладання адміністративного договору.

За характером ініціювання розрізняють заявну (починає особа) та втручальну (починає адміністративний орган) адміністративну процедуру. Обов'язковим учасником процедури є фізична або юридична особа. Крім очевидних адресатів адміністративних актів (зокрема, заявника чи скаржника), виокремлюють ще «зацікавлених осіб», тобто осіб, які вступають в адміністративне провадження за

власною ініціативою або яких залучають за ініціативою адміністративного органу, оскільки рішення у справі може вплинути на їхні законні інтереси. У більшості розвинених країн питання загальної адміністративної процедури врегульоване окремим законом, де зафіксовано такі стандарти, як право особи бути вислуханою перед прийняттям негативного адміністративного акта, обов'язки адміністративного органу мотивувати свої рішення й зазначати порядок їх оскарження тощо. У законі також визначено інститути адміністративного оскарження, перегляду (скасування) адміністративних актів тощо. За таких умов у спеціальних (тематичних) законах зберігають у разі потреби лише особливості окремих проваджень. Перші систематизовані закони про загальну адміністративну процедуру ухвалили в Австрії (1925), Польщі та Чехословаччині (1928). Найкращими сучасними законами у Європі вважають такі закони у ФРН (1976), Нідерландах (1992) тощо [14].

Поняття адміністративної процедури вченими-адміністративістами розуміється у вузькому та широкому значеннях. У вузькому значенні термін «адміністративна процедура» розуміється як «порядок розгляду та вирішення уповноваженим органом державної влади (переважно органом виконавчої влади) конкретних індивідуальних справ, пов'язаних зі зверненнями громадян та організацій до відповідного органу з метою реалізації чи захисту своїх прав і законних інтересів... порядок розгляду скарг громадян, правила реєстрації юридичних осіб, правила видачі ліцензій, дозволу на носіння, зберігання, перевезення зброї тощо» [2, с. 29]. У широкому розумінні термін «адміністративна процедура» розуміється як «порядок здійснення органом виконавчої влади, посадовою особою встановлених для них повноважень (порядок розроблення, обговорення й прийняття правового акта, оформлення документа, що має юридичне значення, порядок прийому особи на державну службу, проходження атестації та оформлення відповідних документів, порядок розгляду матеріалів про заохочення службовців, про притягнення до дисциплінарної відповідальності; порядок оформлення контрольно-наглядової діяльності тощо» [15, с. 131; 16, с. 182–190].

Дещо схоже тлумачення дають В. Оксін та І. В. Бойко, а саме термін «адміністративна процедура», по-перше, виступає як порядок вчинення дій, спрямованих для досягнення певного результату. А по-друге, термін «адміністративний» у науці адміністративного права тлумачиться як такий, що пов'язаний з управлінням, так і той, що покликаний служити [2, с. 29; 17, с. 116–117]. В. Галунько вважає, що адміністративні процедури – це встановлений законодавством порядок розгляду та розв'язання органами публічної адміністрації індивідуальних адміністративних справ із метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [18, с. 276].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» поняття «адміністративна процедура» – це визначений законом порядок розгляду та вирішення справи, а термін «адміністративне провадження» визначається як сукупність процедурних дій, що вчиняються адміністративним органом, і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення справи, що завершується прийняттям і в необхідних випадках виконанням адміністративного акта [1]. На думку І. Криворучко, «адміністративна процедура визначається через категорію цілісності дій публічно-адміністративного органу, що ставить за мету прийняття адміністративного акта та впровадження цього рішення в життя» [19, с. 66].

Таким чином, можемо зауважити, що адміністративна процедура – це система окремих дій, які має виконати орган публічного управління для досягнення певного результату, тобто вирішення конкретної адміністративної справи.

Основним суб'єктом адміністративно-процедурної діяльності відповідно до Закону України «Про адміністративні процедури» є адміністративний орган – орган виконавчої влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадова особа, інший суб'єкт, який відповідно до закону уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації, тобто прийняти рішення (індивідуальний акт) за результатами здійснення управлінської або ж організаційно-розпорядчої діяльності [1; 19, с. 66].

Ознаки адміністративної процедури. В. Г. Перепелюк і В. Р. Біла вважають, що «ознаки та характеристики адміністративної процедури повинні формуватись, виходячи з розроблених наукою адміністративного права властивостей адміністративно-процесуальних правовідносин, серед яких варто вказати на такі: по-перше, адміністративно-процесуальні правовідносини передбачають визначеність взаємної поведінки його суб'єктів, що прописується відповідними правовими нормами. При цьому

ступінь визначеності взаємної поведінки суб'єктів залежить від змісту того чи іншого виду адміністративно-процесуальних правовідносин, зумовленого характером тієї сфери державного життя, у межах якої воно виникає. Більшою визначеністю характеризується процесуальний статус суб'єктів юрисдикційних проваджень, що складаються з приводу вирішення спорів. По-друге, реалізація будь-яких адміністративно-процесуальних правовідносин, як і правових відносин загалом, забезпечується заходами державного впливу» [20, с. 156; 21, с. 14]

Характеризуючи розуміння адміністративної процедури з метою надання їй більш деталізованої характеристики, до основних її ознак І. Бойко відносить такі: «1) правовий характер – оскільки принципи та правила, що визначають адміністративну процедуру, містяться в приписах нормативно-правових актів; 2) владний характер – виявляється в приписах суб'єктів публічного управління, які носять розпорядчий характер і є обов'язковими для інших осіб; 3) вміщує в себе сукупність норм, що регламентують як діяльність суб'єкта публічного управління, так і поведінку приватних осіб; 4) спрямованість на прийняття адміністративного акта суб'єктом владних управлінських повноважень; 5) застосовується для вирішення конкретної адміністративної справи; 6) має основним призначенням забезпечення ефективною реалізації прав приватних осіб та унеможливлення їх порушення; 7) тягне за собою настання зовнішніх наслідків – застосування процедурних правил породжує права й обов'язки осіб, які знаходяться поза системою публічного управління; 8) має безспірний характер – завдяки адміністративній процедурі вирішуються позитивні управлінські справи» [17, с. 117]. Тільки процедура розгляду скарг становить певний виняток із цих правил, оскільки в разі оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічного управління сторони правовідносин протистоять одна одній, оскільки у них існують різні уявлення про те, як слід вирішити конкретну адміністративну справу.

На думку М. Фролова, І. В. Ковбаса й інших, до основних визначальних ознак адміністративної процедури належать такі: «1) публічний характер та особливий суб'єктний склад – адміністративна процедура здійснюється в публічній сфері, безпосередньо пов'язана із діяльністю органів публічної адміністрації і супроводжується використанням ними відповідних владних повноважень з урахуванням публічних інтересів; 2) нормативний характер – адміністративна процедура врегульована адміністративно-правовими нормами, які чітко регламентують діяльність уповноважених органів та посадових осіб; 3) індивідуальний характер – прийняте у справі рішення стосується конкретних фізичних або юридичних осіб, що перебувають у стосунках з органами публічної адміністрації; 4) безспірний характер – предметом адміністративної процедури є індивідуальні адміністративні справи, в яких не вирішуються суперечки і не розглядаються скарги осіб на дії та рішення публічної адміністрації; 5) стадійний характер, передбачає послідовну реалізацію декількох стадій: кожна наступна стадія має своєю відправною точкою правовий результат попереднього етапу; 6) особлива спрямованість – адміністративна процедура має на меті забезпечення реалізації прав або обов'язків певного суб'єкта правовідносин у сфері державного управління; 7) адміністративна процедура завершується прийняттям відповідного нормативного акта, обов'язкового для виконання [22, с. 693; 23, с. 164; 24, с. 35; 25, с. 100].

Схожою щодо характеристики й ознак адміністративної процедури є думка Віталія Оксіня, який виділяє такі ознаки адміністративної процедури: 1) публічна функціональність діяльності різних суб'єктів; 2) реалізація органами місцевого самоврядування, органами виконавчої влади та суб'єктами громадянського суспільства як відокремлено, так і сукупно; 3) регулювання нормами права та внутрішньо-організаційними положеннями; 4) стадійність, яка поєднує окремі процедурні дії в єдине адміністративне провадження; 5) відображення процесу розгляду та вирішення безспірних індивідуальних адміністративних справ; 6) завершується офіційним прийняттям адміністративно-процедурного рішення; 7) регламентування повноважень уповноважених суб'єктів для ефективного захисту та відновлення прав, свобод і законних інтересів окремих осіб та суспільства [2, с. 32].

Висновки. Виходячи з викладеного, вище можна виділити такі важливі аспекти адміністративної процедури для діяльності органів публічного управління. Адміністративна процедура покликана: по-перше, забезпечувати організацію діяльності органів публічного управління; по-друге, гарантувати інтереси особи, а також прав, свобод фізичних та юридичних осіб; по-третє, створювати цілісний, послідовний, ефективний порядок дій органів публічного управління для прийняття управлінського рішення; по-четверте, це забезпечення гласності й відкритості виконання функцій органів публічного управління під час ухвалення та втілення організаційно-розпорядчих або ж управлінських рішень.

Крім того, можна сказати, що змістом адміністративної процедури є: учасники, якими виступають органи публічного управління (адміністративний орган та особа), особи, які сприяють розгляду адміністративної справи, стадії адміністративної процедури та адміністративні акти.

Законом також можуть бути встановлені особливості адміністративного провадження для окремих категорій адміністративних справ. Такі особливості повинні відповідати принципам адміністративної процедури, визначеним Законом України «Про адміністративну процедуру».

REFERENCES

1. Pro administratyvnu protseduru: Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 № 2073-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
2. Oksin, V. (2020). Sutnist administratyvnykh protsedur vyrishennya pytan mistsevoho znachennya v Ukraini. *Visnyk Akademiyi pratsi, sotsial'nykh vidnosyn i turyzmu*, № 3-4. P. 26–34.
3. Yevropeyska khartiya mistsevoho samovryaduvannya vid 15.10.1985. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.
4. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Pro sluzhbu v orhanakh samovryaduvannya: Zakon Ukrainy vid 07.06.2001 № 2493-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>.
6. Pro zvernennya hromadyan: Zakon Ukrainy vid 02.10.1996 № 393/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Pro administratyvni posluhy: Zakon Ukrainy vid 06.09.2012 № 5203-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>.
8. Pro osoblyvosti nadannya publichnykh (elektronnykh publichnykh) posluh: Zakon Ukrainy vid 15.07.2021 № 1689-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text>.
9. Akt Rady Yevropy “Pro zakhyst osoby stosovno aktiv administratyvnykh orhaniv vlady: Rezolyutsiya (77) 31 Komitetu ministriv Rady Yevropy”. Retrieved from: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/old/files/zarub_zakon/Rec_1991.pdf.
10. Akt Rady Yevropy “Stosovno realizatsiyi administratyvnymy orhanamy vlady dyskretyvnykh povnovazhen: Rekomendatsiya № R (80) 2 Komitetu ministriv derzhavam-chlenam”. Retrieved from: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rada_yevropy_rekomendatsiya_r_80_2_3.pdf.
11. Akt Rady Yevropy “Rekomendatsiya № R (87) 16 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo administratyvnykh protsedur, yaki zachipayut velyku kilkist osib” vid 17 veresnya 1987 roku. Retrieved from: <https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://rm.coe.int/16804eaa5c>.
12. Akt Rady Yevropy “Rekomendatsiya Rec (2003) 16 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo vykonannia rishen administratyvnykh i sudovykh orhaniv u haluzi administratyvnoho prava” vid 9 veresnya 2003 roku. Retrieved from: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2003_16_2003_09_09.pdf.
13. Honcharenko, V. H., Andrushko, P. P., Bazova, T. P. (2003). *Yurydychni termyny: tlumachnyy slovnyk*. Kyiv: Lybid, 320 p.
14. Tymoshchuk, V. P. Administratyvna protsedura. Velyka ukrayinska entsyklopediya. Retrieved from: https://vue.gov.ua/Administratyvna_protседura.
15. Demsky, E. F. (2008). *Administratyvne protsesualne pravo Ukrainy*. Kyiv: Yurinkom Inter, 495 p.
16. Ihonin, R. V., Viktorchuk, M. V. (2019). Ponyattya ta osoblyvosti administratyvnykh protsedur. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, 2, 182–190.
17. Boyko, I. V. (2017). Administratyvna protsedura – ponyattya, oznaky i vydy. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya*. Kharkiv: Pravo, 33, 113–122.
18. Halunko, V. V. (2011). *Administratyvne pravo Ukrainy: navch. posib.: u 2 tomakh. T. 1: Zahalne administratyvne pravo*. Kherson: PAT «Khersonska miska drukarnya». 320 p.
19. Kryvoruchko, I. (2023). Sutnist ta osoblyvosti administratyvnoyi protsedury v publichnomu upravlinni. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Derzhavne upravlinnya*, 2 (18), 64–70.
20. Perepelyuk, V. H. (2003). *Administratyvnyy protses. Zahalna chastyna: [navchalnyy posibnyk]*. Chernivtsi: Ruta, 367 p.
21. Bila, V. R. (2015). Administratyvna protsedura yak normatyvna model protsesualnykh pravovidnosyn. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Seriya PRAVO*, 30 (2), 12–15.
22. Frolov, Yu. M. (2013). Administratyvni protsedury: zmist ta osoblyvosti. *Forum prava*, 3, 692–698.
23. Kovbas, I. V., Kolotylo, M. Yu., Redko, O. M. (2024). Denotatsiya administratyvnoyi protsesualnoyi formy kriz pryzmu yiyi zmistu. *Aktualni pytannya yurydychnoyi nauky*, 22 (3), 162–168.
24. Kovbas, I. V. Administratyvna protsedura: zarubizhnyy dosvid dlya Ukrainy. Publichna vlada: problemy realizatsiyi povnovazhen v umovakh voyennoho stanu ta vidbudovnoho periodu. Materialy Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi (22 lyutoho 2024 roku). P. 31–35.
25. Kovbas, I., Krayniy, P. (2023). Administratyvna protsedura za zakonodavstvom Ukrainy ta okremykh zarubizhnykh krayin (porivnyalno-pravove doslidzhennya). *Problemy zakonnosti*, 163, 93–110.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
2. Оксін В. Сутність адміністративних процедур вирішення питань місцевого значення в Україні. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 2020, № 3-4. С. 26–34.
3. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.
4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Про службу в органах самоврядування : Закон України від 07.06.2001 № 2493-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>.
6. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>.
8. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України від 15.07.2021 № 1689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text>.
9. Акт Ради Європи «Про захист особи стосовно актів адміністративних органів влади: Резолюція (77) 31 Комітету міністрів Ради Європи». URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/old/files/zarub_zakon/Rec_1991.pdf.
10. Акт Ради Європи «Стосовно реалізації адміністративними органами влади дискреційних повноважень: Рекомендація № R (80) 2 Комітету міністрів державам-членам». URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rada_yevropy_rekomendaciya_r_80_2_3.pdf.
11. Акт Ради Європи «Рекомендація № R (87) 16 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо адміністративних процедур, які зачіпають велику кількість осіб» від 17 вересня 1987 року». URL: <https://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://rm.coe.int/16804eaa5c>.
12. Акт Ради Європи «Рекомендація Rec (2003) 16 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо виконання рішень адміністративних і судових органів у галузі адміністративного права» від 9 вересня 2003 року. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2003_16_2003_09_09.pdf.
13. Гончаренко В. Г., Андрушко П. П., Базова Т. П. Юридичні терміни : тлумачний словник. Київ : Либідь, 2003. 320 с.
14. Тимошук В. П. Адміністративна процедура. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Адміністративна_процедура.
15. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 495 с.
16. Ігонін Р. В., Вікторчук М. В. Поняття та особливості адміністративних процедур. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2. С. 182–190.
17. Бойко І. В. Адміністративна процедура – поняття, ознаки і види. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків : Право, 2017. Вип. 33. С. 113–122.
18. Галунько В. В. Адміністративне право України : навч. посіб. : у 2 томах. Т. 1: Загальне адміністративне право. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня». 2011. 320 с.
19. Криворучко І. Сутність та особливості адміністративної процедури в публічному управлінні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*, 2 (18), 2023. С. 64–70.
20. Перепелюк В. Г. Адміністративний процес. Загальна частина : [навчальний посібник]. Чернівці : Рута, 2003. 367 с.
21. Біла В. Р. Адміністративна процедура як нормативна модель процесуальних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО*. Випуск 30. Том 2. 2015. С. 12–15.
22. Фролов Ю. М. Адміністративні процедури: зміст та особливості. *Форум права*. 2013. № 3. С. 692–698.
23. Ковбас І. В., Колотило М. Ю., Редько О. М. Денотація адміністративної процесуальної форми крізь призму її змісту. *Актуальні питання юридичної науки*. № 22. Том 3. 2024. С. 162–168.
24. Ковбас І. В. Адміністративна процедура: зарубіжний досвід для України. Публічна влада: проблеми реалізації повноважень в умовах воєнного стану та відбудовного періоду. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (22 лютого 2024 року). С. 31–35.
25. Ковбас І., Крайній П. Адміністративна процедура за законодавством України та окремих зарубіжних країн (порівняльно-правове дослідження). *Проблеми законності*. 2023. Вип. 163. С. 93–110.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ПРАКТИЦІ ТА РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 341.1/8:342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2025-12.05>

ОЛЕКСАНДР КУТОВИЙ

аспірант кафедри конституційного,

міжнародного права та публічно-правових дисциплін

Київського університету інтелектуальної власності та права, Україна

ORCID: 0009-0004-7939-8847

СЕРГІЙ БУРМА

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного,

міжнародного права та публічно-правових дисциплін

Київського університету інтелектуальної власності та права, Україна

ORCID: 0000-0002-8682-542X

Анотація. У статті розглянуто вплив алгоритмічних та комп'ютерних систем, методів і програмного забезпечення штучного інтелекту (ШІ) на судову практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), зокрема, виклики та можливості, які виникають через технологічний розвиток суспільства. Проаналізовано практику ЄСПЛ щодо згадок у текстах судових рішень про системи та засоби ШІ, пов'язані з проблемними питаннями реалізації прав людини, констатовані та потенційні порушення прав людини. Особливу увагу приділено питанням приватності, захисту й обробки персональних даних та контролю за їх використанням. Це питання особливо гостро постає у справах, що стосуються автоматичної обробки даних, алгоритмічних рішень, втрати контролю над персональними даними, які можуть порушувати право на приватність у світлі статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Досліджуються конкретні рішення ЄСПЛ, в яких ШІ згадується прямо або опосередковано, визначаються основні проблеми, що виникають у судовій практиці. Із набранням чинності Акта про штучний інтелект (EU Artificial Intelligence Act) Європейського Союзу, Регламент (ЄС) № 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, що встановлює гармонізовані правила щодо ШІ, можна очікувати, що питання використання ШІ стане ще актуальнішим для розвитку судової практики, адже технології ШІ все більше впливатимуть на демократичні процеси та основні права громадян. Тому подальше дослідження судової практики та нормативних ініціатив, спрямованих на забезпечення прав людини в умовах цифровізації, є важливим для розробки правових стандартів для використання ШІ. Стаття підкреслює, що наявні рішення ЄСПЛ, хоча й не охоплюють безпосередньо використання ШІ, дають важливі орієнтири для розвитку правових стандартів, які можуть бути адаптовані до нових реалій, зокрема для захисту персональних даних і гарантій приватності у цифровому середовищі.

Ключові слова: штучний інтелект (ШІ); системи та засоби ШІ; Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ); Рада Європи; Європейський Союз; міжнародне правосуддя; права людини; міжнародний захист прав людини; прецедентне право; судовою практика; цифрове правосуддя; цифровізація судочинства; доступ до правосуддя.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE CASE-LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

UDC 341.1/8:342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2025-12.05>

OLEKSANDR KUTOVYI

Postgraduate Student at the Department of Constitutional,

International Law and Public Law Disciplines

Kyiv University of Intellectual Property and Law, Ukraine

ORCID: 0009-0004-7939-8847

SERGII BURMA

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Constitutional, International Law and Public Law Disciplines

Kyiv University of Intellectual Property and Law, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8682-542X

Abstract. This article examines the impact of algorithmic and computer systems, methods, and artificial intelligence (AI) software on the judicial practice of the European Court of Human Rights (ECtHR), particularly the challenges and opportunities arising from the technological development of society. The article analyzes the ECtHR's practice regarding references to AI systems and tools in the text of judicial decisions, related issues concerning the implementation of human rights, as well as identified and potential human rights violations. Special attention is given to issues of privacy, the protection and processing of personal data, and control over their use. These issues are particularly pressing in cases involving the automatic processing of data, algorithmic decisions, and the loss of control over personal data, which may violate the right to privacy under Article 8 of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms. The article explores specific ECtHR decisions where AI is mentioned directly or indirectly and identifies key issues arising in judicial practice. With the entry into force of the Artificial Intelligence Act (AI Act), Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024, it can be expected that the use of AI will become even more relevant for the development of judicial practice, as AI technologies increasingly impact democratic processes and fundamental human rights. Therefore, further research on judicial practice and normative initiatives aimed at ensuring human rights in the context of digitalization is crucial for the development of legal standards for the use of AI. The article emphasizes that although existing ECtHR decisions do not directly address the use of AI, they provide important guidelines for the development of legal standards that can be adapted to new realities, particularly for the protection of personal data and privacy guarantees in the digital environment.

Key words: artificial intelligence (AI); AI systems and tools; European Court of Human Rights (ECtHR); Council of Europe; European Union; international justice; human rights; international protection of human rights; case law; judicial practice; digital justice; digitalization of court proceedings; access to justice.

Упродовж останніх років як на міжнародній арені, так і на рівні національних законодавств окремих держав неухильно зростає увага до проблем використання та правового регулювання систем та засобів штучного інтелекту (надалі – ШІ). Європейський суд з прав людини (надалі – ЄСПЛ, Суд), будучи головним навігатором для просування та захисту прав людини на європейському континенті, стикається з очевидною необхідністю врахування у своїй діяльності засобів технологічного розвитку, нових можливостей та викликів, які з'являтимуться із еволюцією ШІ.

Розвиток ШІ приносить як суттєві переваги, так і нові екзистенційні ризики. Роль Ради Європи, безсумнівно, полягає в забезпеченні того, щоб права людини, демократія та верховенство права були дотримані, захищені та підтримувані в цифровому середовищі. Як зазначила Генеральний секретар Ради Європи Марія Пейчинович-Бурич, «Рада Європи неодноразово демонструвала свою здатність створювати нові стандарти, які стали світовими орієнтирами. Ми будемо працювати з ШІ в цій традиції, застосовуючи цей підхід з багатьма зацікавленими сторонами, співпрацюючи з іншими міжнародними організаціями, громадянським суспільством, бізнесом та академічною спільнотою... ШІ вже є частиною нашого життя – він змінює інформацію, яку ми отримуємо, вибори, які ми робимо, та способи, якими функціонують наші суспільства. У найближчі роки ШІ відіграватиме ще більшу роль у тому, як працюють уряди та публічні установи, а також у тому, як громадяни взаємодіють і беруть участь у демократичному процесі» [1].

Постає запитання, як ЄСПЛ реагуватиме на ці нові виклики та діятиме в умовах, що є новими для нього. Інтеграція ШІ в наше повсякденне життя вже не є чимось неочікуваним ані для науковців, ані для практиків, ані для звичайних громадян; існує безліч публікацій, що аналізують теоретичні аспекти взаємодії ШІ та прав людини. Хоча теоретичні дослідження можуть підтримувати практичні підходи та впливати на їх розвиток, вони не здатні повністю замінити практичний досвід. Тому для повного розуміння того, як ШІ впливає на захист прав людини, необхідно вивчати реальний вплив ШІ в практичній площині. Ми спробуємо дослідити та проаналізувати судову практику ЄСПЛ, пов'язану зі ШІ, зокрема через прямі згадки в текстах рішень.

У сучасній науковій літературі все більше уваги приділяється ролі ШІ у правовій сфері, зокрема його застосуванню у судочинстві та впливу на права людини.

Окремі аспекти використання ШІ у судочинстві розглядали Я. Берназюк, Д. Белов, М. Белова, Н. Блажівська, Т. Буоч, М. Василенко, В. Городовенко, І. Голубовський, К. Зеров, А. Калараш, С. Козьяков, Є. Краснов, В. Крат, М. Войнов, А. Мергалієв, Н. Плевачук, Н. Піпченко, О. Синиця, В. Слатвінська, Т. Степанова, А. Херн, Г. Юровська та ін.

Більшість дослідників наголошує на необхідності обережного впровадження ШІ у судову систему з урахуванням можливих ризиків, таких як алгоритмічна несправедливість, недостатня прозорість ухвалення рішень, питання відповідальності та етичні дилеми. Також підкреслюється потреба в нормативному регулюванні використання ШІ, навчанні суддів роботи з такими технологіями та запровадженні механізмів моніторингу, що дозволить мінімізувати потенційні загрози та забезпечити справедливе й ефективне правосуддя. Важливими аспектами є довіра до технологій, збереження незалежності суддів та дотримання європейських стандартів у використанні ШІ.

Звіти Агентства Європейського Союзу з основних прав (FRA) за 2020 та 2022 роки [2; 3] підкреслюють проблему упередженості алгоритмів ШІ, що може призводити до дискримінаційних наслідків. Вони наголошують на необхідності врахування основних прав людини у розробці та застосуванні технологій ШІ. У звітах аналізується вплив систем ШІ на соціальні, економічні та правові аспекти, зокрема у сфері правосуддя. Також підкреслюється важливість контролю за використанням ШІ для запобігання порушенням прав людини.

Європейська комісія з ефективності правосуддя (CEPEJ) активно досліджує вплив цифрових технологій, зокрема ШІ, на судову систему. У лютому 2025 року CEPEJ оприлюднила 1-й звіт про ШІ у судовій системі, який базується на даних з Ресурсного центру CEPEJ з кіберюстиції та ШІ [4]. Цей звіт аналізує впровадження ШІ у судову систему Європи, висвітлює основні можливості та виклики, пов'язані з використанням ШІ у судочинстві, зокрема у контексті автоматизації судових процесів, поліпшення ефективності правосуддя та забезпечення доступу до правосуддя. Звіт також розглядає питання етики, прозорості та потенційного впливу ШІ на права людини у судовій практиці.

Ці дослідження є важливою основою для подальшого аналізу правових стандартів у судовій практиці, пов'язаних з використанням ШІ, а також застосування систем та засобів ШІ у судочинстві.

Метою цієї статті є аналіз рішень ЄСПЛ, в яких безпосередньо чи опосередковано згадується ШІ, а також перевірка гіпотези, згідно з якою однією з основних проблем, пов'язаних зі ШІ у практиці ЄСПЛ, є захист і обробка персональних даних та втрата контролю над ними, що може призвести до констатації порушень за статтею 8 Європейської конвенції з прав людини «Право на повагу до приватного і сімейного життя».

Перша складність, з якою стикається дослідник, що починає вивчати ШІ, полягає в труднощах визначення понятійного апарату цього явища, неоднозначності трактування ключових термінів та неясності їх меж. Це зумовлено, з одного боку, новизною проблеми та недостатньою розробленістю цього феномену, а з іншого – його багатовимірністю й різноманітністю. Першою відомою підтвердженою згадкою про «ШІ» є наукова пропозиція, підготовлена та опублікована Дж. Маккарті, М. Мінські, Н. Рочестерем і К. Шенноном під назвою «Пропозиція до Дартмутського літнього дослідницького проекту з штучного інтелекту» (DSRPAI) у 1956 році [5]. Незважаючи на те, що термін «штучний інтелект» почав використовуватися в науці майже 70 років тому і про нього написано безліч наукових праць технічного, гуманітарного профілю та міждисциплінарного характеру, а майже 1/3 держав-членів ООН ухвалили національні закони та стратегії щодо використання ШІ, це поняття досі трактується по-різному.

Рада Європи неодноразово підкреслювала важливість взаємодії між ШІ та правами людини, поставивши перед собою завдання розробити рекомендації щодо посилення захисту прав людини у контексті використання ШІ. Вже за відносно короткий період Рада Європи досягла значного прогресу у цій сфері. Протягом останніх десяти років розроблено низку стандартів, починаючи з Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи (надалі – ПАРЕ) № 2051 (2015) «Дрони і цілеспрямовані вбивства: необхідність відстоювати права людини і міжнародне право» [6] та Рекомендації ПАРЕ № 2102 (2017) «Технологічна конвергенція, штучний інтелект і права людини» в 2017 році [7], а також ухвалено кілька міжнародно-правових документів, які стосуються ШІ. Одним із останніх важливих досягнень стало прийняття Комітетом Міністрів Рамкової конвенції Ради Європи щодо штучного інтелекту, прав людини, демократії та верховенства права 17 травня 2024 року [8] та відкриття конвенції для підписання в рамках неформальної конференції міністрів юстиції у м. Вільнюс 5 вересня 2024 року

під егідою Литовського головування в Комітеті Міністрів. Конвенція має на меті забезпечити, щоб розробка та використання технологій ШІ відповідали основним правам людини, демократичним цінностям та верховенству права, відповідаючи на такі ризики, як дезінформація, алгоритмічна дискримінація та загрози для державних установ. Принагідно варто звернути увагу, що моніторинг впливу цих та інших актів Ради Європи на права людини в рамках зобов'язань держав-членів щодо дотримання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – ЄКПЛ, Конвенція) залишається в компетенції ЄСПЛ.

Обговорення ШІ часто пов'язане з ідеєю надінтелекту або суперінтелекту, який перевершить людський інтелект. Боснійська правозахисниця та Комісар Ради Європи з прав людини (2018–2024) Дуня Міятович, підтримуючи позицію, що наразі немає узгодженого визначення терміна «ШІ», визначає ШІ як «загальний термін, що охоплює набір наук, теорій і технік, спрямованих на покращення здатності машин виконувати завдання, що вимагають інтелекту. Система ШІ – це машинна система, яка робить рекомендації, прогнози або приймає рішення для заданого набору цілей. Це досягається шляхом: (i) використання машинних та/або людських входів для сприйняття реальних і/або віртуальних середовищ; (ii) абстрагування цих сприйнять у моделі вручну або автоматично; та (iii) отримання результатів з цих моделей чи то за допомогою людини, чи автоматизованими засобами у вигляді рекомендацій, прогнозів або рішень» [9, р. 5]. Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD), а також Європейський Союз надають свої визначення цього явища [10; 11].

Науковці також працюють над різними підходами до визначення ШІ. Оскільки технології активно розвиваються, нині дуже складно, а подекуди й неможливо створити єдине загальне визначення, оскільки ШІ охоплює безліч термінів, таких як «великі дані», «машинне навчання», «глибоке навчання», «сильний та слабкий ШІ» тощо.

Основною проблемою цих визначень є їхня нечіткість і постійні зміни у змісті дефініцій. Це означає, що для потенційної цільової аудиторії (права якої можуть бути порушені) ШІ може включати як суперкомп'ютери, які використовуються для розв'язання складних наукових та інженерних задач, так і розумну техніку для дому чи дрони, оснащені ШІ. Сильний ШІ має на меті досягти рівня інтелекту людини, який здатний до самонавчання та творчого мислення, проте його розробка наразі залишається лише теоретичною концепцією. Реальна проблема полягає в тому, що навіть передові фахівці у сфері ШІ та правозахисники мають обмежене уявлення про те, де закінчується «глибоке навчання» і де починається концепція «надінтелекту».

Важко не погодитися з тим, що, як зауважує у своєму звіті Агентство Європейського Союзу з основних прав (FRA), «ШІ вже відіграє роль у визначенні, яку допомогу по безробіттю отримає особа, де ймовірно відбудеться крадіжка, чи є у когось ризик раку, або хто побачить ту привабливу рекламу на низькі ставки за іпотекою. Його використання постійно зростає, відкриваючи майже безмежні можливості. Однак ми повинні забезпечити повне дотримання стандартів основних прав у разі використання ШІ» [2]. Таким чином, показник використання ШІ може впливати на інтенсивність порушень прав людини, що виникають через нього. Якщо ми приймаємо позицію, що ШІ ще не досяг рівня «надрозуму» і лише «відіграє роль у прийнятті людських рішень», то порушення прав людини, ймовірно, ставатимуть результатом використання ШІ як інструменту та методу розв'язання завдання. У такому разі ЄСПЛ буде значно простіше визначити порушника і змусити його компенсувати шкоду потерпілій стороні. Однак ситуація стає значно складнішою, коли прийняття рішень повністю переходить до ШІ, оскільки в такому випадку важко визначити, хто є відповідальним: розробник системи ШІ, користувач чи, можливо, сам «суперінтелект».

Розглядаючи практику ЄСПЛ за статтею 8 Конвенції, що гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, можна припустити, що це основне право, яке може бути порушене за допомогою систем та засобів ШІ, особливо в контексті проблем, пов'язаних із захистом персональних даних та втратою контролю над ними.

Посібник із судової практики ЄСПЛ під назвою «Захист даних», станом на 31 серпня 2024 року, у розділі «Технологічний прогрес, алгоритми та штучний інтелект» визначає десять основних рішень ЄСПЛ, присвячених технологічному прогресу, алгоритмам та ШІ [12]. Усі вони були ухвалені після 2008 року, що свідчить про те, що технологічний прогрес став проблемою для прав людини у другому

десятилітті XXI століття. Всі ці рішення Суду, крім одного (буде зазначено нижче), не містять прямих згадок про ІІІ.

У справах «S. та Marper проти Сполученого Королівства», № 30562/04 та № 30566/04, § 112, рішення Великої Палати від 4 грудня 2008 року (це рішення є одним із найстаріших у контексті використання ІІІ) та «Подчасов проти Росії», № 33696/19, § 62, рішення від 13 лютого 2024 року, що стосуються збору, зберігання та використання органами влади біометричних персональних даних, відбитків пальців, біологічних зразків і профілів ДНК осіб, підозрюваних або засуджених за вчинення злочинів, без достатніх гарантій захисту від зловживань та обмеження термінів зберігання після припинення кримінального провадження, Суд чітко зазначив, що використання новітніх наукових методів повинно бути обґрунтованим та не повинно порушувати права людини. Для досягнення такого балансу необхідно враховувати потенційні переваги та ризики широкого застосування цих методів, зокрема у сфері захисту приватного життя. «Будь-яка Держава, яка претендує на роль першопрохідця в розвитку нових технологій, несе особливу відповідальність за дотримання правильного балансу в цьому відношенні» [12, с. 106]. Суд також підкреслив, що розвиток генетичних та інформаційних технологій може призвести до нових загроз для приватності, тому необхідно ретельно оцінювати можливі наслідки для прав людини (§ 71). Суд визнав, що автоматична обробка даних (яка є ключовою характеристикою ІІІ – *автори*) потребує більш суворих заходів захисту, ніж це передбачено зазвичай (§ 103).

У справі «Gaughan проти Сполученого Королівства», № 45245/15, § 70, рішення від 13 лютого 2020 року, заявник оскаржував зберігання його фотографій та інших біометричних даних після того, як його судимість була погашена, Суд зазначив, що «стрімкий розвиток все більш досконалих технологій, що дозволяють, серед іншого, застосовувати до фотографій фізичних осіб методи розпізнавання і відображення обличчя, робить проблематичним фотографування осіб, а також зберігання і можливе поширення отриманих даних» [12, с. 106]. Національні суди мають враховувати ці нові реалії під час розгляду питань втручання у приватне життя особи. Суд наголосив, що сучасні технології є більш складними, що національні суди не приділили достатньої уваги цьому аспекту під час розгляду питання про необхідність втручання у право на повагу до приватного життя заявника, фотографія якого була зроблена органами влади після незначного правопорушення та зберігалася навіть після того, як його судимість була видалена з обліку після спливу строку, встановленого законом (§§ 96–98).

У справі «Breuer проти Німеччини», № 50001/12, § 88, рішення від 30 січня 2020 року, заявники скаржилися на обов'язкову реєстрацію для передплатених SIM-карт, що порушує їхнє право на приватність, Суд визнав, що в контексті боротьби з організованою злочинністю та тероризмом сучасні засоби телекомунікацій та зміни в комунікативній поведінці вимагають адаптації слідчих засобів. На думку Суду, вимога до операторів мобільного зв'язку зберігати дані та надавати їх за запитом органів влади є адекватною відповіддю на зміни в комунікаційних технологіях [13, § 88]. Незважаючи на те, що ця справа напряду не стосується систем, засобів та безпосередньо ІІІ, ми вважаємо цю справу важливою для практики ЄСПЛ саме в контексті зберігання великих обсягів даних.

Як слушно зазначив у своїй окремій думці суддя ЄСПЛ від Ліхтенштейну Карло Ранцоні, «наявні гарантії зовсім не є достатніми для ефективного запобігання зловживанню та використанню в неналежний спосіб величезних обсягів персональних даних, що я вважаю набагато більш важливим, ніж мої колеги з Палати. Тому я вважаю, що втручання в права заявника за статтею 8 не було пропорційним до досягнутих легітимних цілей, зокрема тому, що національне законодавство не обмежувалося заходами проти тероризму або інших тяжких злочинів чи питаннями національної безпеки, а фактично виходило далеко за межі цього. Втручання не відповідало «нагальній соціальній потребі» і, відповідно, не було необхідним у демократичному суспільстві» [13, § 26].

У вищезгаданій справі «Подчасов проти Росії», № 33696/19, §§ 70–79, рішення від 13 лютого 2024 року, Суд також розглядав випадок, коли національне законодавство вимагало від постачальників послуг інтернет-зв'язку зберігати зміст усіх інтернет-комунікацій протягом шести місяців, а також надавати правоохоронним органам доступ до збережених даних на їхню вимогу разом з інформацією, необхідною для розшифрування електронних повідомлень. Суд був вражений надзвичайно широким обов'язком зберігати інформацію та визнав таке втручання надзвичайно широкомасштабним і серйозним. Суд також зазначив, що, згідно з національним законодавством, правоохоронні органи не зобов'язані пред'являти судовий дозвіл відповідному постачальнику послуг зв'язку перед отриманням доступу

до комунікацій певної особи. Фактично постачальники послуг зв'язку були зобов'язані встановити обладнання, яке надавало б зазначеним органам прямий доступ до даних, що зберігаються. Хоча в такій системі необхідність захисту від свавілля та зловживань була особливо великою, національне законодавство не передбачало таких гарантій. Що стосується законодавчої вимоги розшифровувати повідомлення, то здається, що будь-які такі заходи не будуть обмежуватися конкретними особами й послаблять шифрування для всіх користувачів, таким чином впливаючи на всіх без винятку, включаючи осіб, які не становлять загрози законним інтересам; отже, такі заходи, на думку Суду, є непропорційним втручанням у права людини [12, с. 107].

У справі «Роман Захаров проти Росії», № 47143/06, §§ 229, 302–305, рішення Великої Палати від 04 грудня 2015 року, заявник стверджував, що «система таємного перехоплення мобільного телефонного зв'язку в Росії порушила його право на повагу до приватного життя та кореспонденції». Суд постановив, що ризик зловживань, притаманний будь-якій системі таємного спостереження, був особливо високим у системі, де спецслужби та поліція мали прямий доступ за допомогою технічних засобів до всіх мобільних телефонних комунікацій. Суд визнав порушення статті 8, вважаючи, що російське законодавство, яке дозволяє загальне перехоплення комунікацій, не забезпечує адекватних та ефективних гарантій проти свавілля і ризику зловживань, притаманних будь-якій системі таємного спостереження [12, с. 107]. Як і в попередніх рішеннях, ШІ прямо не згадується, але технологічний прогрес враховувався як важливий фактор: «Вкрай важливо мати чіткі, детальні правила щодо перехоплення телефонних розмов, особливо зважаючи на те, що доступні для використання технології постійно ускладнюються» (§ 229).

У справі «Szabó та Vissy проти Угорщини», № 37138/14, §§ 68, 73–89, рішення від 12 січня 2016 року, заявники подали скаргу за статтями 8, 13 і 6 ЄКПЛ проти уряду Угорщини, стверджуючи, що одна з форм масового спостереження за комунікаціями, дозволена національним законом, була «необґрунтованою і непропорційно інвазивною». Без прямої згадки про ШІ Суд врахував технологічні фактори та взаємодію з великими обсягами даних під час ухвалення рішення. Суд визнав, що природним наслідком форм, які набуває сучасний тероризм, є те, що уряди вдаються до новітніх технологій, включаючи масовий моніторинг комунікацій, з метою запобігання неминучим атакам. У цій справі Суд постановив, що законодавство, яке дозволяє масове спостереження, не забезпечує необхідних гарантій проти зловживань, оскільки нові технології дозволяють владі легко перехоплювати великі обсяги даних, що стосуються навіть осіб, які не належать до категорії, на яку спочатку була спрямована операція. Більше того, заходи такого роду можуть бути призначені виконавчою владою без будь-якого контролю і без будь-якої оцінки того, чи були вони дійсно необхідними, а також за відсутності будь-якого ефективного судового або іншого засобу правового захисту [14, §§ 68, 73–89]. Основний аргумент Суду полягав у тому, що в угорській правовій системі було не досить гарантій, тому порушення було визнано одноголосно. За статтями 6 та 13 Конвенції Суд порушення не встановив.

Попри те, як зазначив у своїй окремій (збіжній) думці суддя ЄСПЛ від Португалії Пауло Пінто де Альбукерке [14, §§ 1–2], Палата в цьому рішенні відхилилася від підходу Великої Палати, ухваленого у справі «Роман Захаров проти Росії», особливо в питаннях необхідності заходів таємного спостереження та рівня підозри щодо осіб, за якими воно проводиться. Суддя підкреслив, що використання загальної «індивідуальної підозри» є занадто нечітким і дозволяє надмірне втручання в права людини без належних гарантій, що може призвести до зловживань і порушень основних прав, таких як право на приватність, що суперечить підходу Великої Палати, яка наголошувала на більш строгих вимогах до підозри та судового контролю.

У справі «Akgün проти Туреччини», № 19699/18, §§ 178–181, рішення від 20 липня 2021 року, заявник скаржився на порушення його права на свободу та особисту недоторканність через незаконне збирання та зберігання даних про його комунікації. Під час початкового досудового ув'язнення заявника висновок про те, що він використовував зашифровану систему обміну повідомленнями ByLock, був єдиним доказом, який був наданий для обґрунтування підозри у скоєнні ним злочину, Суд підкреслив, що використання таких доказів як єдиної підстави для підозри може викликати низку делікатних питань, оскільки за своєю природою процедура і технології, застосовані під час збору цих доказів, були складними і, відповідно, могли зменшити здатність національних судів встановити їх автентичність, точність і цілісність [12, с. 107–108].

У справах «Centrum för rättvisa проти Швеції», № 35252/08, § 261 та «Big Brother Watch та інші проти Сполученого Королівства», № 58170/13 62322/14 24960/15, §§ 322–323 два рішення Великої Палати від 25 травня 2021 року, заявники скаржилися на масове збирання та зберігання персональних даних без належного нагляду і контролю, а також протестували проти програм масового спостереження, що порушують їхнє право на приватність, Суд прямо визнав, що використання режиму масового перехоплення саме по собі не суперечить статті 8 Конвенції, зважаючи на поширення загроз, з якими наразі стикаються Держави від міжнародних мереж ворожих акторів державних чи недержавних, що використовують Інтернет для спілкування, а також на існування дедалі більш складних технологій, що дають змогу цим суб'єктам спілкуватися, не будучи виявленими. Однак Суд наголосив, що з огляду на постійний розвиток сучасних комунікаційних технологій, його звичайний підхід до режимів цільового спостереження повинен бути адаптований для відображення специфічних особливостей режиму масового перехоплення з огляду на ризик зловживання повноваженнями на масове перехоплення і законну необхідність дотримання таємниці в таких операціях. Зокрема, цей процес повинен був підпадати під дію «наскрізних гарантій», що означає, що на національному рівні на кожному етапі процесу повинна проводитися оцінка необхідності та пропорційності вжитих заходів; що на масове перехоплення із самого початку має надаватися незалежний дозвіл, якщо об'єкт і масштаби операції визначені; і що за операцією має здійснюватися нагляд і незалежний розгляд *ex post facto* [12, с. 108].

У справі «Глухін проти Росії», № 11519/20, §§ 86, 88–90, рішення від 04 липня 2023 року, заявник скаржився на порушення його права на приватність та свободу вираження поглядів через незаконне перехоплення та зберігання його комунікацій. Суд уперше розглянув питання використання поліцією технології розпізнавання обличчя. Ця технологія була застосована для ідентифікації заявника за фотографіями та відео, опублікованими на публічному каналі Telegram, а також для його розшуку та арешту під час поїздки в метрополітені. Суд відзначив «дуже інтрузивний характер цих заходів», зазначивши, що для того, щоб такі методи вважалися «необхідними в демократичному суспільстві», необхідне досить вагоме обґрунтування, причому найвищі вимоги обґрунтування ставляться до використання технології розпізнавання обличчя в реальному часі. Суд також підкреслив, що заявник був притягнутий до відповідальності за незначне правопорушення, що полягало в проведенні одиночної демонстрації без попереднього повідомлення, без будь-яких обвинувачень у вчиненні серйозних правопорушень під час демонстрації, таких як перешкоджання транспорту, пошкодження майна чи насильство. У таких обставинах Суд вирішив, що використання технології розпізнавання обличчя для ідентифікації заявника та його розшуку й арешту не відповідало «нагальній суспільній потребі» і не могло бути визнано «необхідним у демократичному суспільстві» [12, с. 108]. Суд констатував порушення статей 8 та 10 Конвенції.

Станом на березень 2025 року, згідно з базою даних Суду HUDOC, у практиці ЄСПЛ є лише три рішення, в яких прямо згадується словосполучення «штучний інтелект» (*англ.* artificial intelligence), але Посібник з прецедентного права Суду [12] їх не згадує.

У справі «**Sigurður Einarsson та інші проти Ісландії**», № 39757/15, рішення від 4 червня 2019 року, Суд розглядав питання законності збору і обробки персональних даних. Заявники стверджували, що їхні права, згідно зі статтями 6 та 8 Конвенції, були порушені. ШІ згадувався в контексті статті 6 Конвенції, частини 1 та 3(b) і (d). За словами заявників, у кримінальному провадженні проти них їм було відмовлено у повному доступі до справи, що була в обвинувачення, доступ було надано лише до частини «документів розслідування», виявлених системою електронного виявлення під назвою «Clearwell». Хоча Суд не визнав порушення ЄКПЛ, суддя ЄСПЛ від Албанії Даріан Павлі опублікував частково розбіжну окрему думку, що стосується цього питання. За його словами, ЄСПЛ у цій справі «вибравши обхід тесту Van Wesenbeeck (метод, який використовується для оцінки порушення прав людини ЄСПЛ, – *автори*) на користь глобальної констатації, що загальна справедливість судового процесу не була порушена, рішення чинить ведмежу послугу ясності та послідовності нашої судової практики та упускає можливість висловитися щодо складних питань на перехресті нових технологій і проблем з великою кількістю доказів» [15, § 4]. Він звернув увагу на те, що технологічний прогрес може поставити під сумнів загальноприйняті принципи, зокрема принцип рівності сторін. Суд одноголосно визнав порушення частини 1 статті 6 Конвенції, відхиливши інші скарги.

Загалом, суддя Павлі у своїй окремій думці згадує ШІ кілька разів, зазначивши, що «суди принаймні двох юрисдикцій (Сполученого Королівства та Ірландії) схвалили використання технологічно-асистованого огляду документів, використовуючи форму ШІ, відому як предиктивне кодування, для цілей електронного розкриття інформації в значних цивільних судових процесах» [15, § 15], що також може застосовуватися до кримінальних справ з подібною складністю. Суддя підкреслює «складність аналізу великих та взаємопов'язаних обсягів даних розслідування, незалежно від того, чи використовує людина «лише» людський інтелект, чи їй допомагає ШІ [15, § 21].

У справі **«Verein Klimaseniorinnen Schweiz та інші проти Швейцарії»**, № 53600/20, рішення Великої Палати від 09 квітня 2024 року, Суд розглянув питання використання технологій для моніторингу і контролю за публічними протестами, зокрема для виявлення та ідентифікації осіб, що беруть участь у демонстраціях. ШІ згадується у пункті 181, де зазначається, що Комітет з економічних, політичних, соціальних та культурних прав ООН у своєму Зауваженні загального порядку № 25 (2020) про науку та економічні, соціальні та культурні права (пункти 1 b), 2, 3 та 4 статті 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права) підкреслив важливість міжнародної співпраці для вирішення найбільших глобальних ризиків, пов'язаних з наукою та технологіями, «таких як зміна клімату, швидка втрата біорізноманіття, розробка небезпечних технологій, таких як автономна зброя на основі штучного інтелекту, або загроза зброї масового знищення, зокрема ядерної зброї...» [16, § 181]. Хоча конкретно ШІ у справі більше не згадувався, Суд розглядав питання застосування новітніх технологій для розпізнавання осіб і збору інформації, що потенційно могли б включати алгоритми ШІ для розпізнавання облич. Суд зазначив, що використання таких технологій має бути обмежене і ретельно регламентоване, щоб уникнути порушень права на приватність, і застеріг від надмірного застосування автоматизованих систем без належних гарантій для захисту прав людини.

У справі **«Călin Georgescu проти Румунії»**, № 37327/24, ухвала щодо неприйнятності від 11 лютого 2025 року, заявник – кандидат у президенти Румунії Келін Джорджеску подав скаргу у зв'язку з рішенням Конституційного суду Румунії скасувати результати першого туру президентських виборів. Заявник посилався на статті 6, 10, 11 та 13 Конвенції та статтю 3 Протоколу 1 до Конвенції.

Конституційний суд зазначив, що президентський виборчий процес був порушений на всіх етапах, спотворюючи свободу голосування громадян і порушуючи правила фінансування виборчої кампанії. Він підкреслив важливість дотримання Конституції Румунії та законодавства, а також позитивне зобов'язання держави і її нейтралітету, посилаючись на «Тлумачну декларацію Кодексу належної практики у виборчих справах щодо цифрових технологій та штучного інтелекту», прийнятту Венеціанською комісією на 141-й пленарній сесії (Венеція, 6–7 грудня 2024 року), Конституційний суд також вказав на порушення права виборців на точну інформацію та захист від маніпуляцій, зокрема через агресивне просування кандидатами своїх повідомлень за допомогою алгоритмів масмедіа-платформ, переважно китайської соцмедійної платформи TikTok, що обійшло виборче законодавство і призвело до дезінформації. Крім того, Конституційний суд відзначив порушення принципу прозорості фінансування кампанії, оскільки один із кандидатів заявив про відсутність витрат, що суперечило даним аналізу.

ЄСПЛ не знайшов порушення статей 6, 13 Конвенції та статті 3 Протоколу 1 до Конвенції. Щодо можливого порушення статей 10 та 11 Конвенції Суд зазначив, що заявник не висунув жодних фактичних та юридичних аргументів на підтримку своїх скарг [17].

У будь-якому випадку в контексті цієї справи варто звернути увагу на «Тлумачну декларацію Кодексу належної практики у виборчих справах щодо цифрових технологій та штучного інтелекту» (2024) (надалі – Декларація) [18]. Декларація розглядає принципи, які мають бути дотримані в умовах впровадження новітніх технологій, зокрема цифрових технологій та ШІ, у виборчі процеси. Вона наголошує на важливості забезпечення прозорості, рівності та справедливості виборчих кампаній, захисту прав виборців і забезпечення демократичних принципів у разі використання цих технологій. Декларація підкреслює необхідність законодавчого регулювання для запобігання маніпуляціям, зокрема через алгоритми на платформах соціальних мереж, а також закликає до посилення міжнародної співпраці для розробки та імплементації етичних стандартів у цьому контексті.

Ми переконані, що Декларація може бути корисною для майбутньої практики Суду, оскільки надає орієнтири для тлумачення питань, пов'язаних з використанням цифрових технологій та ШІ у виборчих процесах. Вона може допомогти Суду оцінювати випадки, коли ці технології порушують

права людини, зокрема право на вільні вибори, згідно зі статтею 3 Першого протоколу до Конвенції. Рекомендації та принципи Декларації можуть слугувати важливим інструментом для забезпечення дотримання прав людини в умовах цифровізації та розвитку інформаційних технологій, які впливають на демократичні процеси.

Оглядаючи рішення, зазначені в Посібнику із судової практики ЄСПЛ – «Захист даних», можна зробити кілька проміжних висновків. Жодне з рішень, що наведені в розділі «Технологічний прогрес, алгоритми та штучний інтелект», не містить прямого посилання на ШІ. У більшості рішень Суд відзначає технологічний прогрес не як проблему чи загрозу для прав людини, а як фактор, який слід враховувати у разі створення механізмів захисту прав людини, зокрема для забезпечення приватного життя.

Більшість порушень Судом встановлено за статтею 8 Конвенції. Крім того, на додаток до встановлення порушення права на повагу до приватного і сімейного життя Суд також знайшов порушення статей 5 («Akgün проти Туреччини») та 10 («Big Brother Watch та інші проти Сполученого Королівства» і «Глухін проти Росії») Конвенції. Стверджуване заявниками порушення статті 6 було детально розглянуто Судом у справах «Szabó та Vissy проти Угорщини» та «Глухін проти Росії», однак ЄСПЛ дійшов висновку, що немає необхідності розглядати ці скарги щодо статті 6 Конвенції. Нам видається необачним припускати, що справи, пов'язані з ШІ, в практиці Суду так чи інакше зосереджені навколо статті 8 Конвенції. Право, гарантоване статтею 8, є інтегрованим та багатоаспектним правом, яке охоплює кілька аспектів приватного життя. Як підкреслив Суд у своєму рішенні у справі «Breuer проти Німеччини», стаття 8 захищає, зокрема, «право на ідентичність і особистий розвиток, а також право встановлювати та розвивати стосунки з іншими людьми та із зовнішнім світом» [13, § 73].

Наявний стан речей дає підстави для констатації того, що основним контекстом, в якому може фігурувати ШІ та термінологія, що з ним пов'язана («великі дані», «машинне навчання», «глибоке навчання», «сильний та слабкий ШІ» тощо), в прецедентному праві Суду, є судові рішення у сфері захисту і обробки персональних даних та втрати контролю над ними, збирання, зберігання, використання і поширення інформації про приватне життя фізичної особи.

Зрештою, вістря проблеми цим не обмежується, практика Суду у справах «Sigurður Einarsson та інші проти Ісландії», «Verein Klimasenioren Schweiz та інші проти Швейцарії», а також «Călin Georgescu проти Румунії» дозволяє припустити з тією чи іншою мірою ймовірності, що системи та засоби ШІ в найближчому майбутньому можуть зачіпати не одне право, гарантоване Конвенцією, а кілька, зокрема право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий суд, право на свободу вираження поглядів.

Насамкінець варто особливо відзначити, що ЄСПЛ вкрай рідко використовує лексему «штучний інтелект» (англ. *artificial intelligence*). З урахуванням лексики судової практики, наукових джерел та їх інтерпретацій під час роботи з інформаційно-пошуковою базою даних HUDOC, щоб знайти відповідні рішення Суду щодо застосування ШІ, ми радимо для подальших наукових розвідок у цьому напрямі комбінувати такі ключові слова: *artificial intelligence, AI, algorithm, machine learning, data protection, privacy, personal data, surveillance, data processing, automated decision-making, digital technologies, privacy rights, transparency, freedom of expression, right to a fair trial, digital rights*.

Отже, з викладеного вище можна дійти кількох висновків.

Після узагальнення пошуку та аналізу результатів можна зробити висновок, що до цього часу ЄСПЛ не розглядав справ, безпосередньо пов'язаних із ШІ, хоча ШІ, безперечно, може стосуватися кількох прав, захищених Конвенцією, зокрема статтями 8, 5–6 та 10. За результатами проведеного узагальнення судової практики ЄСПЛ ми не знайшли рішень (та ухвал) Суду, у яких ШІ було б визнано порушником прав без людського втручання. Рішення ухвалювали державні або правоохоронні органи держав-учасниць Конвенції; ШІ ніколи не діяв автономно, приймаючи рішення без втручання людини. У практиці Суду ШІ розглядається виключно як інструмент і метод прийняття рішень, система та засіб виконання завдань, які зазвичай потребують людського інтелекту.

Попри те, що науковці й практики зазначають, що система захисту прав людини перебуває під загрозою через стрімкий розвиток ШІ, ми знайшли лише нечисленні згадки про цю проблему в практиці та рішеннях Суду. Проте це не означає, що з часом Суду не доведеться частіше розглядати справи, пов'язані із ШІ, оскільки він дедалі більше проникає в наше життя та має величезний потенціал для

розвитку. Це може вимагати зміцнення міжнародної співпраці держав-учасниць Конвенції, що сприятиме посиленню ефективності правового регулювання.

Апостеріорним підтвердженням такого стану речей може слугувати введення в дію 2 серпня 2024 року Акта про штучний інтелект (EU Artificial Intelligence Act) Європейського Союзу, Регламент (ЄС) № 2024/1689 [11]. Нормативний акт, ухвалений 13 березня 2024 року Європейським парламентом, набрав чинності 1 серпня 2024 року, ставши обов'язковим для всіх держав-членів ЄС та Ради Європи, що перебувають під юрисдикцією ЄСПЛ. З огляду на час, необхідний для адаптації індустрії, підготовки національних урядів та розробки нормативної бази, яка забезпечить ефективне застосування цього Регламенту, найближчим часом можна очікувати, що фізичні та юридичні особи з юрисдикції держав-членів ЄС звертатимуться до ЄСПЛ, оскільки дотримання законодавства ЄС не буде виправданням для порушень прав людини, пов'язаних із використанням ШІ.

Міжнародна суддівська спільнота розглядає дедалі більше справ, пов'язаних із використанням систем і засобів ШІ. Хоча більшість таких справ розглядається у США та КНР, держави-члени Ради Європи, що перебувають під юрисдикцією ЄСПЛ, також уже мають рішення національних судів, пов'язані з технологіями ШІ. До того ж в Україні в Єдиному державному реєстрі судових рішень з'являється дедалі більше справ, що стосуються використання технологій ШІ.

У будь-якому разі ЄСПЛ навряд чи уникатиме справ, пов'язаних із ШІ, проте технології ШІ (слабкий ШІ), ймовірно, залишатимуться інструментом порушення прав людини, а не самим порушником – щонайменше до того часу, поки у сфері життя людини не увійдуть сильний ШІ, можливості якого вже не поступатимуться когнітивним здібностям людини, а за ним – «суперінтелект» або «надрозум».

REFERENCES

1. Artificial intelligence and human rights. *Council of Europe*. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/secretary-general-marija-pejcinovic-buric> (date of access: 31.03.2025).
2. Getting the future right – Artificial intelligence and fundamental rights. *European Union Agency for Fundamental Rights*. Retrieved from: <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/artificial-intelligence-and-fundamental-rights> (date of access: 31.03.2025).
3. Bias in algorithms – Artificial intelligence and discrimination. *European Union Agency for Fundamental Rights*. Retrieved from: <https://fra.europa.eu/en/publication/2022/bias-algorithm> (date of access: 31.03.2025).
4. 1st AIAB Report on the use of Artificial Intelligence (AI) in the judiciary, based on the information contained in the CEPEJ's Resource Centre on Cyberjustice and AI. *European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ)*. Retrieved from: <https://rm.coe.int/cepej-aiab-2024-4rev5-en-first-aiab-report-2788-0938-9324-v-1/1680b49def> (date of access: 31.03.2025).
5. Artificial Intelligence (AI) Coined at Dartmouth. *Dartmouth*. Retrieved from: <https://home.dartmouth.edu/about/artificial-intelligence-ai-coined-dartmouth> (date of access: 31.03.2025).
6. Resolution 2051 (2015) Drones and targeted killings: the need to uphold human rights and international law: *Parliamentary Assembly*. Retrieved from: <https://pace.coe.int/en/files/21746/html> (date of access: 31.03.2025).
7. Recommendation 2102 (2017) Technological convergence, artificial intelligence and human rights: *Parliamentary Assembly*. Retrieved from: <https://pace.coe.int/en/files/23726/html> (date of access: 31.03.2025).
8. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. *Council of Europe*. Retrieved from: <https://rm.coe.int/1680afae3c> (date of access: 31.03.2025).
9. Unboxing Artificial Intelligence: 10 steps to protect Human Rights. *Commissioner for Human Rights*. Retrieved from: <https://rm.coe.int/unboxing-artificial-intelligence-10-steps-to-protect-human-rights-reco/1680946e64> (date of access: 31.03.2025).
10. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. *OECD Legal Instruments*. Retrieved from: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/%20OECD-LEGAL-0449> (date of access: 31.03.2025).
11. Regulation – EU – 2024/1689. *EUR-Lex*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (date of access: 31.03.2025).
12. Guide to the Case-Law of the of the European Court of Human Rights – Data protection. *Council of Europe / European Court of Human Rights*. Retrieved from: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_data_protection_eng (date of access: 31.03.2025).
13. Case of Breyer v. Germany. *HUDOC – European Court of Human Rights*. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200442> (date of access: 31.03.2025).
14. Case of Szabó and Vissy v. Hungary. *HUDOC – European Court of Human Rights*. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160020> (date of access: 31.03.2025).
15. Case of Sigurður Einarsson and Others v. Iceland. *HUDOC – European Court of Human Rights*. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193494> (date of access: 31.03.2025).

16. Case of Verein Klimaseniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland. *HUDOC – European Court of Human Rights*. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233206> (date of access: 31.03.2025).
17. Călin Georgescu v. Romania. *HUDOC – European Court of Human Rights*. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242417> (date of access: 31.03.2025).
18. Interpretative declaration of good practice in electoral matters as concerns digital technologies and artificial technologies. *Venice Commission*. Retrieved from: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2024\)044-е](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2024)044-е) (date of access: 31.03.2025).

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Artificial intelligence and human rights. *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/secretary-general-marija-pejcinovic-buric> (дата звернення: 31.03.2025).
2. Getting the future right – Artificial intelligence and fundamental rights. *European Union Agency for Fundamental Rights*. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/artificial-intelligence-and-fundamental-rights> (дата звернення: 31.03.2025).
3. Bias in algorithms – Artificial intelligence and discrimination. *European Union Agency for Fundamental Rights*. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2022/bias-algorithm> (дата звернення: 31.03.2025).
4. 1st AIAB Report on the use of Artificial Intelligence (AI) in the judiciary, based on the information contained in the CEPEJ's Resource Centre on Cyberjustice and AI. *European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ)*. URL: <https://rm.coe.int/cepej-aiab-2024-4rev5-en-first-aiab-report-2788-0938-9324-v-1/1680b49def> (дата звернення: 31.03.2025).
5. Artificial Intelligence (AI) Coined at Dartmouth. *Dartmouth*. URL: <https://home.dartmouth.edu/about/artificial-intelligence-ai-coined-dartmouth> (дата звернення: 31.03.2025).
6. Resolution 2051 (2015) Drones and targeted killings: the need to uphold human rights and international law. *Parliamentary Assembly*. URL: <https://pace.coe.int/en/files/21746/html> (дата звернення: 31.03.2025).
7. Recommendation 2102 (2017) Technological convergence, artificial intelligence and human rights. *Parliamentary Assembly*. URL: <https://pace.coe.int/en/files/23726/html> (дата звернення: 31.03.2025).
8. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/1680afae3c> (дата звернення: 31.03.2025).
9. Unboxing Artificial Intelligence: 10 steps to protect Human Rights. *Commissioner for Human Rights*. URL: <https://rm.coe.int/unboxing-artificial-intelligence-10-steps-to-protect-human-rights-reco/1680946e64> (дата звернення: 31.03.2025).
10. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. *OECD Legal Instruments*. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/%20OECD-LEGAL-0449> (дата звернення: 31.03.2025).
11. Regulation – EU – 2024/1689. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (дата звернення: 31.03.2025).
12. Посібник із судової практики Європейського суду з прав людини – Захист даних. *Рада Європи / Європейський суд з прав людини*. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_data_protection_ukr (дата звернення: 31.03.2025).
13. Case of Breyer v. Germany. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200442> (дата звернення: 31.03.2025).
14. Case of Szabó and Vissy v. Hungary. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160020> (дата звернення: 31.03.2025).
15. Case of Sigurður Einarsson and Others v. Iceland. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193494> (дата звернення: 31.03.2025).
16. Case of Verein Klimaseniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233206> (дата звернення: 31.03.2025).
17. Călin Georgescu v. Romania. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242417> (дата звернення: 31.03.2025).
18. Interpretative declaration of good practice in electoral matters as concerns digital technologies and artificial technologies. *Venice Commission*. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2024\)044-е](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2024)044-е) (дата звернення: 31.03.2025).

ДОЦІЛЬНІСТЬ НАРАДЧОЇ КІМНАТИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

УДК 347.931

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.06>

ІРИНА ТАТУЛИЧ

кандидат юридичних наук, доцент кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0003-0482-8174

Анотація. У статті розглянуто питання скасування інституту нарадчої кімнати під час ухвалення судового рішення в цивільному судочинстві, переваги, недоліки та виклики даного нововведення. Підкреслено, що основною запорукою законного та справедливого судового рішення – є незалежність, безсторонність та об'єктивність судді. Зауважено, що у науковому полі відсутня єдина думка стосовно вказаного питання: одні схвально ставляться до запропонованих змін, в той час як інші, навпаки – наполягають на залишенні попереднього порядку ухвалення судових рішень. Автор розглядає наукові положення різних позицій, висловлюючи свою власну точку зору.

Виокремлено положення щодо проблемних аспектів функціонування нарадчих кімнат у судах. В першу чергу, звертається увага на матеріальну базу. По-друге, не до кінця з'ясованим на практиці є питання щодо можливості користування засобами зв'язку в нарадчій кімнаті. По-третє, не регламентовано в законодавстві час перебування судді в нарадчій кімнаті, можливість здійснення перерв та їх тривалість.

Автором визначено, що вихід судді (суддів) до нарадчої кімнати є своєрідною гарантією відсутності впливу на суд, впливу учасників судового процесу та присутніх на сутність спору, тиску на суддю в різний спосіб. Стверджується, що даний інститут є дієвим та необхідним не тільки за колегіального розгляду справи, адже дозволяє суддям перебувати в одному приміщенні з метою обговорень обставин справи, висловлення своїх думок, позицій, роздумів щодо ухвалення судового рішення, але і за одноособового розгляду справи він залишається не менш важливим та доречним, що дає змогу судді ізолюватися від стороннього впливу. Зауважено, що скасування інституту нарадчої кімнати не змінює обов'язку судді не розголошувати відомості, які становлять таємницю ухвалення судового рішення, і закритого судового засідання, що є обов'язком судді.

В роботі акцентовано увагу на новації не тільки стосовно процедури ухвалення судового рішення, але і щодо порядку постановлення ухвал суду, нових правил заочного розгляду справи. Зроблено висновки, що для того, щоб зробити остаточні висновки про переваги та недоліки відповідних новацій необхідний певний час. Лише тоді можна буде чітко стверджувати наскільки ефективно ці нововведення реалізується на практиці.

Ключові слова: нарадча кімната, суддя, незалежність, неупередженість, судові рішення, колегіальний розгляд справи, судові засідання.

THE UTILITY OF THE CONSULTATION ROOM IN CIVIL JUDICIAL PROCEEDINGS

UDC 347.931

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.06>

IRYNA TATULYCH

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor at the Department of Procedural Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0000-0003-0482-8174

Abstract. The article examines the issue of the deliberative room institute abolition during the adoption of a judicial decision in civil proceedings and the advantages and challenges of this innovation. It is emphasized that the main guarantee of a legal and fair judicial decision is the independence, impartiality, and objectivity of the judge. It is noted that there is no single opinion in the scientific field on this issue: some approve

of the proposed changes, while others, on the contrary, insist on leaving the previous procedure for adopting court decisions. The author considers the scientific provisions of different positions, expressing her own point of view.

The provisions on the problematic aspects of the functioning of deliberative rooms in courts are highlighted. First of all, attention is paid to the material base. Secondly, the issue of the possibility of using communication means in the deliberative room is not fully clarified in practice. Thirdly, the legislation does not regulate the time a judge spends in the deliberative room, the possibility of taking breaks, and their duration.

The author determines that the exit of the judge (judges) to the deliberative room is a kind of guarantee of the absence of influence on the court, the impact of the participants in the trial and those present on the essence of the dispute, and pressure on the judge in various ways. It is argued that this institution is practical and necessary not only during collegial consideration of the case, as it allows judges to be in the same room to discuss the circumstances of the case, expressing their opinions, positions, and reflections on the adoption of a court decision, but also during individual consideration of the case, it remains no less important and appropriate, which allows the judge to get isolation from outside influence. It is noted that the abolition of the institution of a deliberative room does not change the judge's obligation not to disclose information that constitutes the secret of the adoption of a court decision, and the closed court session, which is the judge's obligation.

The paper focuses on innovations not only regarding the procedure for adopting a court decision but also regarding the procedure for issuing court decisions, and new rules for the consideration of a case in absentia. The conclusion has been made that some time is needed to draw final conclusions about the advantages and disadvantages of the relevant innovations. Only then it will be possible to clearly state about the effectiveness of implementing these innovations in practice.

Key words: deliberation room, judge, independence, impartiality, court decision, collegial consideration of the case, court session.

В нормах ЄКПЛ закріплено право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом (ч. 1 ст. 6) [1]. Найважливішим результатом здійснення правосуддя в порядку цивільного судочинства – є винесення судового рішення, яке є актом судової влади, ухвалене відповідно до норм законодавства, конституційних засад та принципів цивільного судочинства, загальнообов'язковим до виконання. Безсторонність та об'єктивність судді – є основною запорукою законного та справедливого судового рішення. Однією із гарантій дотримання вищезазначених вимог є таємниця нарадчої кімнати, яка з 1961 р. слугувала невіддільною складовою відкритого судового процесу. Однак, на сьогоднішній день даний інститут виключено із процесуального законодавства з метою спрощення судового процесу. Разом з тим, в умовах воєнного стану «спрощення» процедур судочинства прямо заборонено ч. 2 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Таким чином, вислів «суд виходить до нарадчої кімнати» присутні в залі судових засідань вже не почують.

Водночас, у науковому полі відсутня єдина позиція стосовно вказаного питання: одні схвально ставляться до запропонованих змін, вважаючи норми про нарадчу кімнату застарілими, в той час як інші, навпаки – наполягають на залишенні попереднього порядку ухвалення судових рішень, що дозволяє забезпечити законність та обґрунтованість судового рішення, досягнути мети судочинства. Тому дослідження вищезазначених питань вкрай актуальне на сьогодні.

Значний внесок у розвиток теорії судових рішень, дослідженні питань, присвячених проблематиці таємниці нарадчої кімнати як інституту процесуального права здійснили такі відомі вчені-процесуалісти та науковці як: І. В. Андронов, М. М. Гудима, Е. Ф. Демський, В. В. Комаров, М. П. Курило, Р. В. Падун, П. А. Прохоров, Г. П. Тимченко, Г. В. Фазикош, С. Я. Фурса, П. І. Шевчук, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок та ін.

Метою наукового дослідження є з'ясування та аналіз питання, пов'язаного із скасуванням інституту нарадчої кімнати під час ухвалення судового рішення, виявлення переваг та викликів даних нововведень.

Згідно п. 4, ч. 5 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» незалежність суддів забезпечується порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення. В цьому ж Законі є обов'язок судді не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю ухвалення судового рішення і закритого судового засідання (п. 5, ч. 7, ст. 56). Крім того, однією з підстав дисциплінарної відповідальності судді є розголошення ним такої таємниці (п. 5, ч. 1, ст. 106) [2].

Наразі, діючий Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) [3], закріплюючи порядок ухвалення судового рішення, в ч. 1 ст. 244 вказує, що «після судових дебатов суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для ухвалення судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його проголошення». В цій же нормі законодавець розкриває визначення нарадчої кімнати. Вимоги, що становлять таємницю нарадчої кімнати закріплено в ст. 245 ЦПК України.

Вірно зазначає Г. П. Тимченко, що «завершення судових дебатов підводить суд до винесення й оголошення судового рішення, при цьому судовий розгляд в кімнаті для нарад продовжується, і лише після оголошення рішення суду і закриття судового засідання розгляд можна вважати завершеним» [4, с. 44]. Продовженням цієї позиції є твердження Р. В. Падун, згідно якого «нарадча кімната призначена саме для забезпечення необхідних умов для повного і правильного розгляду справи (наявність окремого приміщення, спеціальної процедури та відповідних процесуальних заборон)» [5, с. 160, 158].

В юридичній літературі часто зустрічаються положення щодо проблемних аспектів функціонування нарадчих кімнат. В першу чергу, звертається увага на матеріальну базу. На думку О. П. Острійчук, «на сьогодні очевидним є факт відсутності в місцевих загальних судах оснащених нарадчих кімнат, що могли б забезпечити належне перебування в них складу суду упродовж процесу наради» [6, с. 30]. В свою чергу Д. Л. Драч, зазначає, що «наразі поширеною є ситуація нецільового використання нарадчої кімнати при здійсненні цивільного та кримінального судочинства у вільний від судових засідань час як суддями, так і іншими учасниками судового процесу, що на погляд авторки пов'язано з рядом ризиків (в нарадчу кімнату можуть потрапити сторонні особи і занести туди небезпечні речі чи матеріали, які вплинуть на остаточне рішення суду, що означатиме зовнішній тиск і нівелювання неупередженості суду)» [7, с. 514].

Погоджуємося із вищевказаними думками, адже, справді, картина, яка на сьогодні є в деяких судах в нарадчих кімнатах, вимагає кращих умов для комфортного та сприятливого ухвалення судового рішення, з дотриманням всіх засад цивільного судочинства. Не слід забувати той факт, що там може перебувати як один суддя, так і колегія суддів. Причому, процедура ухвалення судового рішення триває не одну хвилину, а вимагає часу для роздумів, обговорення всіх етапів, аргументації обставин справи, оцінки доказів за внутрішнім переконанням судді, дотримання змісту та форми процесуальних документів тощо. Звідси, дане приміщення потребує мінімальних умов: наявності сан-вузла, необхідного технічного обладнання (комп'ютер, принтер), підведений інтернет, кондиціонер. Відсутність вище переліченого, створює так би мовити дискомфорт у суддівській діяльності.

По-друге, не до кінця з'ясованим на практиці є питання щодо можливості користування засобами зв'язку в нарадчій кімнаті. В зв'язку з цим П. А. Прохоров вказує, що «досить багато науковців дотримуються однакової думки про те, що нарадча кімната не повинна бути обладнана засобами телефонного зв'язку, що пов'язано з логічним висновком унеможливлення спілкування суду з іншими особами з метою збереження принципу таємниці нарадчої кімнати, відсутності впливу на суддів та взагалі – ізоляцією суду від навколишнього світу під час перебування в нарадчій кімнаті» [8, с. 56, 59]. Проте зауважимо, що кожен із суддів користується засобами стільникового зв'язку, але оскільки в законодавстві заборони на це немає, то позбавити їх цього права ніхто не в силі. До речі, в юридичній літературі є позиція щодо заборони суддям користуватися засобами зв'язку в нарадчій кімнаті [9, с. 19]. Цілком підтримуємо думку авторів, адже зазначена заборона сприятиме реалізації незалежності та неупередженості суддів, як однієї з основних міжгалузевих засад. Відсутність засобів зв'язку унеможливить сторонній вплив на діяльність судді, спілкування з учасниками процесу, колегами по роботі тощо.

По-третє, не регламентовано в законодавстві час перебування судді в нарадчій кімнаті, можливість здійснення перерв та їх тривалість. З приводу зазначеного немає одностайної думки, оскільки на це впливає ряд чинників, зокрема, вид провадження, складність справи, кількість учасників судового процесу, об'єднання позовних вимог, вид судового рішення тощо. Окрім того, не варто недооцінювати таку процедуру під час ухвалення судового рішення як постановлення ухвали про повернення судового розгляду, що також призведе до відтермінування ухвалення судового рішення (ч. 2, 4 ст. 244 ЦПК України). Тому закріпити на законодавчому рівні чіткий та єдиний строк перебування судді в нарадчій кімнаті, справді, нереально. Разом з тим, відсутність такої норми може стати інколи підставою для

зловживань суддями своїми процесуальними права та обов'язками, а саме безпідставне затягування порядку винесення судового рішення, з порушенням процесуальних строків (ч. 6 ст. 259 ЦПК України).

Немає в законодавстві також положень, які б встановлювали право суддів на перерву для відпочинку та виходу з нарадчої кімнати після завершення робочого часу та протягом дня, наприклад, в обідній час. В судовій практиці закріплено, що «вихід судді з нарадчої кімнати до проголошення судового рішення може мати місце під час перерви для відпочинку (протягом робочого часу та після його закінчення)» [10, с. 4]. В цьому випадку, справді, є ряд колізій. Так, за правилами встановленими в законодавстві, суддя не має права виходити з цієї кімнати, доки не прийме рішення по справі. Проте на практиці все не так однозначно. Зокрема, у випадках, коли ухвалення рішення займає кілька днів, а інколи й місяців. Також не слід забувати, що у суддів є вихідні, відпустка та вимога брати участь в певних заходах. Тому дана норма, в деяких випадках піддається сумніву.

Ще одна вимога стосовно нарадчої кімнати це те, що суддям, які знаходяться в ній, допоки вони не винесли рішення по одній справі не дозволяється розглядати інші. Отож, якщо суддя чи колегія суддів вийшли в нарадчу на тривалий час, їхні інші справи або на паузі, або переходять до колег, які, в свою чергу, починають розгляд із самого початку з метою реалізації принципу безпосередності та безперервності розгляду справ. Це в кінцевому результаті призводить до затягування розгляду справи та збільшення навантаження на інших суддів.

В юридичній науці існують також висловлювання щодо доцільності існування нарадчих кімнат виключно за умови колегіального розгляду справи. Зокрема І. А. Бутирська зазначає, що «нарадча кімната є дієвим і необхідним інструментом при колегіальному розгляді справ – тоді дійсно забезпечується таємниця нарадчої кімнати, колегія суддів весь час перебуває в одному приміщенні і радиться щодо ухвалення судового рішення. Але питання щодо доцільності інституту нарадчої кімнати виникає під час розгляду справи суддею одноособово (не зрозуміло з ким суддя «радиться» у нарадчій кімнаті, та й у більшості господарських судів нарадчою кімнатою судді служить або його особистий кабінет або ж зала судових засідань, з якої суддя просить вийти учасників). Тому дослідниця резюмує, що у випадку одноособового розгляду вихід суду до нарадчої кімнати – це в більшості випадків елемент церемоніальності та обрядовості, який затягує вирішення справи» [11, с. 183].

Прихильником можливості відмови від інституту нарадчої кімнати чи її наявності лише за колегіального розгляду справи є також П. Прохоров. Науковець стверджує, що «після судових дебатов та до виходу суду до нарадчої кімнати в більшості випадків кваліфікований суддя вже розуміє, яке рішення він прийме у нарадчій кімнаті, особливо якщо справа не є складною, а до нарадчої кімнати виходить склад суду в особі одного судді, а не колегії суддів, та судді немає з ким радитись». На думку вказаного автора, у такому разі суд може прийняти законне і обґрунтоване судове рішення, не виходячи до нарадчої кімнати та не витрачаючи час на таку формальну процедуру, як складання і написання короткого тексту рішення. Це привело його до формулювання пропозиції щодо відповідних законодавчих змін ЦПК України [12, с. 58].

Складно погодитись із зазначеними думками вчених, оскільки нарадча кімната – окреме приміщення в суді, яке спеціально призначення для роздумів судді над кінцевим результатом розгляду справи, обговорення суддями наслідків розгляду та вирішення, зокрема, цивільних справ, оцінки доказів, обґрунтування висновків, пропозицій, мотивів ухвалення судового рішення, винесення, в деяких випадках, окремої думки судді, голосування та підписання судового рішення. Це свого роду є гарантією незалежності та неупередженості судді (суддів), створення умов для повного та всебічного розгляду справи, ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

Вихід судді (суддів) є своєрідною гарантією відсутності впливу на суд, впливу учасників судового процесу та присутніх на сутність спору, тиску на суддю в різний спосіб. Відповідно до ст. 367 КПК України, «ніхто не має права впливати на суддю у такий момент – суддя не відповідає на телефонні дзвінки, не контактує ні з ким, не розглядає іншу справу і жодним чином не розголошує про рішення до моменту його проголошення. Порушення таємниці нарадчої кімнати є підставою для скасування рішення суду в апеляційному чи касаційному порядку».

Беззаперечно, він є дієвим та необхідним не тільки за колегіального розгляду справи, адже дозволяє суддям перебувати в одному приміщенні з метою обговорень обставин справи, висловлення своїх думок, позицій, роздумів щодо ухвалення судового рішення. Проте за одноособового розгляду

справи він залишається не менш важливим та доречним, що дає змогу судді ізолюватися від стороннього впливу, тиску тощо. «Підвищення авторитету суду, утвердження його незалежності, посилення довіри громадян до суду та суддів формуватимуть в суспільстві таку гостро потрібну сьогодні повагу до судової влади. Впевненість у правоті суду, його незалежності та об'єктивності забезпечує ефективне здійснення правосуддя, гарантує стабільність, мир і спокій у державі» [13, с. 31].

Незважаючи на вищезазначене, Президент України 8 січня 2024 р. підписав Закон України № 4173-IX про скасування інституту нарадчої кімнати в цивільному, господарському та адміністративному процесі. Законом внесені зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», до ГПКУ, ЦПКУ і КАСУ, якими, виключаються положення щодо «нарадчої кімнати» з одночасною заміною інститутом «таємниці ухвалення судового рішення». При цьому до КПК України та КУпАП аналогічні зміни, на разі, не внесені. Скасування інституту нарадчої кімнати *не змінює обов'язку судді не розголошувати відомості, які становлять таємницю ухвалення судового рішення, і закритого судового засідання, що є обов'язком судді відповідно до положень п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»*. Також серед нововведень є й те, що обговорення та ухвалення судового рішення відбувається у приміщенні суду, а звідси – судові рішення може ухвалюватися у будь-якому приміщенні суду.

Отже, за новими процесуальними правилами, після судових дебатів склад суду, який розглядає справу, переходить до стадії ухвалення рішення, яка не потребує видалення до нарадчої кімнати. Оголошення рішення може відбутись відразу після судових дебатів, або судом може оголошуватись для ухвалення рішення перерва, яка в окремих випадках може тривати протягом 10 днів. Закріплюється обов'язок судді не обговорювати обставини справи та зміст судового рішення з іншими особами, окрім складу суду, який розглядає справу. Забороняється втручатися в процес ухвалення судом рішення.

Пропонуються новації щодо порядку постановлення ухвал суду, закріплюються нові правила стосовно заочного розгляду справи. Водночас ряд загальних засад ухвалення та проголошення судових рішень залишилися незмінними. На думку авторів новацій, це дасть змогу пришвидшити розгляд справ, оскільки, якщо суддя або ж колегія суддів підуть в нарадчу на кілька місяців, то весь цей час вони не матимуть права розглядати інші справи. Однак, деяким суддям вдається порушувати зазначене правило. Це виявляється тоді, коли справа розглядається колегіально, де головуючий суддя працює над рішенням й, відповідно, перебуває в нарадчій кімнаті, в цей час як інші судді розглядають свої справи. Тоді як за законом перебувати в нарадчій кімнаті має вся колегія. Безумовно, це є процесуальним порушенням, що призводить до скасування рішення вищестоящим судом з одночасним направленням справи на новий розгляд. Прикладом цього є справа № 127/8831/14-к. Загальновідомо, що та ситуація, яка на сьогодні є в деяких судах, вимагає бути кращою. Адже в наш час катастрофічно не вистачає суддів, звідси навантаження на діючих в рази збільшилося.

Отож, замість нарадчої кімнати вводять інститут прийняття рішення, який дозволить суддям розглядати інші справи паралельно з роботою над рішенням по одній з них, а також працювати над ним будь-де. Тим паче, вводять обмеження для суддів по часу – не більше ніж 10 днів. Авторі нововведень пояснюють, що інститут «нарадчої кімнати» має вигляд надмірного формалізму. Деякі науковці вважають даний інститут рудиментом радянського законодавства, вважаючи, що він не відповідає ані меті запровадження терміну «таємниці нарадчої кімнати», яка насамперед має передбачати заборону втручання та впливу на прийняття судового рішення, ані суті судової діяльності, яка передбачає здійснення ефективного правосуддя в розумні строки.

Водночас, слід визнати той факт, що суддя, слухаючи певну справу, знаходиться в емоційному напруженні, психологічному навантаженні. Учасники судового процесу на нього, безумовно, впливають, намагаючись довести свої обставини справи, пред'явити докази по суті спору, інколи не завжди законним шляхом. І саме можливість вийти на певний час, переключитися, ізолюватися, видихнути, допомогла б суддям. Тому, все ж таки важливо, щоб в них був окремий кабінет, в якому суддя зможе сконцентруватися виключно на щойно розглянутій справі. Це і є базовим принципом будь-якого судового процесу й запорукою прийняття справедливого рішення.

Фактично, в українських судах недостатня кількість нарадчих кімнат і вони погано облаштовані. За дослідженням Ради суддів лише 22% судів в Україні облаштовані нарадчою кімнатою: тобто 737 з 2539. Більшість рішень приймаються суддями у звичайних кабінетах, але ж це приміщення розташоване в приміщенні суду. Тому нестача таких приміщень не має бути аргументом для їх ліквідації.

За такої ситуації ВРП вважає, що «відсутність можливості судді або колегії суддів усамітнитися для обговорення справи підвищуватиме корупційні ризики та спроби впливу на суддів, а це, своєю чергою, вплине на авторитет судової системи».

Як вірно стверджують судді ВС, що «запропоновані зміни створюють певну небезпеку дотримання вимог щодо справедливого та публічного судового розгляду. Закінчення розгляду справи лише проголошенням вступної та резолютивної частини без складання в подальшому повного тексту судового рішення має наслідком порушення права на публічний розгляд справи, про що вже зазначав ЄСПЛ» [14].

Ще одним із недоліків є те, що відсутність чіткої регламентації місця ухвалення рішення може спричинити плутанину в судовій практиці. Судді можуть відчувати психологічний тиск, оскільки ухвалення рішення тепер відбуватиметься у приміщеннях, доступних для сторонніх осіб. Водночас, слід визнати, що скасування нарадчих кімнат має і низку переваг, зокрема: – швидкість, адже процедура ухвалення рішення стане оперативнішою. Із врахуванням зазначеного, вважаємо, що це сприятиме дотриманню процесуальних строків, що забезпечить одне із завдань цивільного судочинства – своєчасний розгляд та вирішення справ; – прозорість, адже судді не будуть відправлятися у нарадчу кімнату, що зменшить ризик маніпуляцій; – зрозумілість для учасників процесу, тому що вони будуть знати точний час і дату оголошення рішення.

Отже, скасування інституту нарадчої кімнати – крок до модернізації судової системи України. Такі зміни та нововведення покликані підвищити ефективність та удосконалити процесуальні стадії ухвалення та проголошення судових рішень, гармонізувати національне законодавство щодо правил судочинства із законодавством ЄС. Багато західних країн давно відмовилися від зазначеного інституту. Для наших громадян ці зміни можуть стати важливим кроком до прискорення судового розгляду, адже рішення суду буде доступним одразу після завершення судового засідання чи у встановлений термін. Для того, щоб зробити остаточні висновки про переваги та недоліки відповідних новацій необхідний певний час. Лише тоді можна буде чітко стверджувати наскільки ефективно ці нововведення реалізуються на практиці. Безсумнівим є те, що вони свідчать про готовність України змінювати застарілі процедури та наблизитися до європейських стандартів правосуддя.

REFERENCES

1. Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 roku. Ofitsiyni veb portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
3. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku zi zminamy ta dopovnenniamy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Tymchenko, H. P. (2014). Vynesennia i oholoshennia rishennia sudu v tsyvilnomu, hospodarskomu ta administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy. *Mizhdystsiplinari humanitarni studii. Seriiia : Pravnychi nauky*. Vyp. 1. S. 44–50. (S. 44).
5. Padun, R. V. (2020). Taiemnytsia naradchoi kimnaty yak harantiia nezalezhnosti ta neuperedzhenosti sudu. *Innovatsiyni rozvytok pravovoi nauky v umovakh modernizatsii suspilstva* : mater. Kh Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 28 liutoho 2020 r.). Kyiv : NAU, S. 158–160.
6. Ostriichuk, O. P. (2012). Pro deiaki problemy zabezpechennia taiemnytsi naradchoi kimnaty v kryminalnomu sudochynstvi. *Yurydychna hazeta*. № 3. S. 27–39. (S. 30).
7. Drach, D. L. (2023). pravove rehuliuвання zdiisnennia sudochynstva sudamy zahalnoi yurysdyksii v Ukraini: problemy praktychnoho zastosuvannia ta shliakhy yikh vyrishennia. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 3. S. 513–518. (S. 514).
8. Prokhorov, P. A. (2020). Naradcha kimnata: suchasna neobkhidnist chy «rudymen» mynuloho? *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 9. S. 54–59. (S. 56, 59).
9. Hudyma, M. M., Hudyma-Pidverbetska, M. M. (2024). Taiemnytsia naradchoi kimnaty yak harantiia nezalezhnosti suddiv ta umova pravosudnosti sudovoho rishennia: pravovi ta moralni aspekty. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 3. S. 16–23. (S. 19).
10. Pro sudove rishennia u tsyvilni spravi: Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy № 14 vid 18.12.2009 roku (p. 16). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text>
11. Butyrsk, I. A. (2021). Vplyv unifikatsii protsesualnykh kodeksiv na operatyvnist hospodarskoho sudochynstva. *Suchasni vyklyky ta aktualni problemy sudovoi reformy v Ukraini* : materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (29 zhovtnia 2021r., Chernivtsi). Chernivtsi : 445 s. S. 181–184.

12. Prokhorov, P. A. (2020). Naradcha kimnata: suchasna neobkhdnist chy «rudymnt» mynuloho? *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 9. S. 54–59.
13. Kravchuk, V., Stashkiv, N. (2017). Povaha do sudu yak odyz iz pryntsyviv pravovoi derzhavy. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Vyp. 4 (12). S. 7–33.
14. Lushenyk, D., Sakara, N. (2023). Naradcha kimnata: nadmirnyi formalizm chy zaporuka spravedlyvoho sudovoho rozghliadu. Retrieved from: <https://sud.ua/uk/news/blog/285980-naradcha-kimnata-nadmirniy-formalizm-chi-zaporuka-spravedlivogo-sudovogo-rozglyadu>

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Офіційний веб портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Тимченко Г. П. Винесення і оголошення рішення суду в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві України. *Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія : Правничі науки*. 2014 р. Вип. 1. С. 44–50.
5. Падун Р. В. Таємниця нарадчої кімнати як гарантія незалежності та неупередженості суду. *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства* : матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 лютого 2020 р.). Київ : НАУ, 2020. С. 158–160.
6. Острійчук О. П. Про деякі проблеми забезпечення таємниці нарадчої кімнати в кримінальному судочинстві. *Юридична газета*. 2012. № 3. С. 27–39.
7. Драч Д. Л. правове регулювання здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в Україні: проблеми практичного застосування та шляхи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 513–518.
8. Прохоров П. А. Нарадча кімната: сучасна необхідність чи «рудимент» минулого? *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 54–59.
9. Гудима М. М., Гудима-Підвербецька М. М. Таємниця нарадчої кімнати як гарантія незалежності суддів та умова правосудності судового рішення: правові та моральні аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 3. С. 16–23.
10. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного суду України № 14 від 18.12.2009 року (п. 16). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text>
11. Бутирська І. А. Вплив уніфікації процесуальних кодексів на оперативність господарського судочинства. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (29 жовтня 2021р., Чернівці). Чернівці : 2021. 445 с. 181–184.
12. Прохоров П. А. Нарадча кімната: сучасна необхідність чи «рудимент» минулого? *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 54–59.
13. Кравчук В., Сташків Н. Повага до суду як один із принципів правової держави. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4 (12). С. 7–33.
14. Луспенік Д., Сакара Н. Нарадча кімната: надмірний формалізм чи запорака справедливого судового розгляду. 2023. URL <https://sud.ua/uk/news/blog/285980-naradcha-kimnata-nadmirniy-formalizm-chi-zaporuka-spravedlivogo-sudovogo-rozglyadu>

INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS FOR ADVANCING WOMEN'S RIGHTS IN ISLAMIC STATES: THE ROLE OF GLOBAL AND REGIONAL INSTITUTIONS

UDC 341

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-12.07>

ALLA TAYLOR

Postgraduate Student at the Department of International and European Law

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

Protection from Violence Officer

Norwegian Refugee Council

ORCID: 0009-0005-1085-4776

Abstract. This article examines the role of international and regional institutions in development of women's rights in Islamic states, focusing on the effectiveness of legal instruments and the challenges associated with their enforcement. The research highlights the contributions of the United Nations (UN), UN Women, the Organization of Islamic Cooperation (OIC), the League of Arab States (LAS), and African regional institutions, analyzing their strategies, legal frameworks, and policies aimed at advocating women's rights in Islamic societies. The promotion and protection of women's rights within Islamic states have been a subject of growing importance in international law, especially the intersection of global human rights norms and Islamic legal traditions. It was found that the international treaties such as the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) and regional legal frameworks provide mechanisms for advancing gender equality and women's rights empowerment, but their implementation remains complex due to historical traditions, cultural norms, and religious interpretations.

Some states have made significant progress in legal reforms, particularly in areas such as education, economic participation, and political engagement, but we can observe that many challenges still exist. These include reservations to international treaties, weak enforcement mechanisms, and socio-cultural barriers that limit women's full legal autonomy. We can see the role of regional organizations is particularly critical. Institutions like the OIC and LAS aim to balance human rights obligations with religious and cultural considerations. However, the effectiveness of these organizations is often hindered by their non-binding resolutions and the varying levels of commitment from member states.

The findings indicate that international and regional institutions have contributed to raising awareness and fostering legal reforms, but significant gaps remain in implementation. It was found that there is a need for a context-sensitive approach that respects cultural and religious values but at the same time improving legal protections for women. Developing institutional frameworks, increasing advocacy efforts, and promoting legal education are important steps toward ensuring greater gender equality in Islamic legal systems.

Key words: women's rights; Islamic law; international law; gender equality; human rights; Sharia law; legal reforms; international organisations; United Nations.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК В ІСЛАМСЬКИХ ДЕРЖАВАХ: РОЛЬ ГЛОБАЛЬНИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-12.07>

АЛЛА ТЕЙЛОР

аспірантка кафедри міжнародного та європейського права

Національного університету «Одеська юридична академія», Україна

Співробітник з питань захисту від насильства

Норвезької ради у справах біженців

ORCID: 0009-0005-1085-4776

Анотація. У статті розглядається роль міжнародних і регіональних інституцій у розвитку прав жінок в ісламських державах з акцентом на ефективності правових інструментів та викликах, пов'язаних з їхнім застосуванням. Дослідження висвітлює внесок Організації Об'єднаних Націй (ООН), структури ООН-Жінки, Організації ісламського співробітництва (ОІС), Ліги арабських держав (ЛАД) та африканських регіональних організацій, аналізуючи їхні стратегії, правові рамки та політику, спрямовані на просування прав жінок в ісламських суспільствах. Питання просування та захисту прав жінок в ісламських державах набувають дедалі більшого значення в міжнародному праві, особливо на перетині глобальних норм прав людини та ісламських правових традицій. Було виявлено, що міжнародні договори, такі як Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та регіональні правові норми, забезпечують механізми для просування ґендерної рівності та розширення прав жінок, але їх реалізація залишається складною через історичні традиції, культурні норми та релігійні тлумачення.

Деякі держави досягли значного прогресу в правових реформах, особливо в таких сферах, як освіта, економічна участь та політична активність, але ми можемо спостерігати, що багато перешкод все ще існують. До них належать застереження до міжнародних договорів, слабкі механізми правозастосування та соціокультурні бар'єри, які обмежують повну юридичну самостійність жінок. Ми бачимо, що роль регіональних організацій є особливо важливою. Такі організації, як ОІС та ЛАД, прагнуть збалансувати дотримання прав людини з релігійними та культурними аспектами. Однак ефективності цих організацій часто перешкоджають необов'язковості їхніх резолюцій і різний рівень прихильності держав-членів.

Результати дослідження свідчать, що, хоча міжнародні та регіональні інституції сприяють підвищенню обізнаності та просуванню правових реформ, залишаються значні прогалини в імплементації. Було виявлено, що є потреба в контекстно-орієнтованому підході, який враховує культурні та релігійні цінності, але водночас покращує правовий захист жінок. Розвиток організаційних структур, посилення адвокаційних зусиль і сприяння правовій освіті є важливими кроками на шляху до забезпечення більшої ґендерної рівності в ісламських правових системах.

Ключові слова: права жінок; ісламське право; міжнародне право; ґендерна рівність; права людини; шариат; правові реформи; міжнародні організації; ООН.

The promotion of women's rights within Islamic states has become a critical subject in international law, reflecting the intersection of global human rights standards and regional legal traditions rooted in Islamic jurisprudence. The role of international and regional institutions in improving gender equality within Islamic legal frameworks is quite challenging due to variations in national legislation, cultural norms, and interpretations of Sharia law. Organizations such as the United Nations (UN), UN Women, the Organization of Islamic Cooperation (OIC), the League of Arab States (LAS), and some regional institutions have sought to implement legal mechanisms to enhance women's rights, significant legal and socio-political barriers remain. This article explores the existing international legal institutions, assesses their effectiveness in Islamic states, and identifies unresolved issues requiring further research.

Extensive research has been conducted on the role of international human rights law in shaping domestic legal systems in the Islamic states. Scholars such as M. Baderin and A. Mayer have examined the compatibility of Islamic law with international human rights standards, particularly the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) [1]. However, gaps remain regarding the enforcement of these frameworks in Islamic states. Studies by Z. Mir-Hosseini, A. An-Na'im, and M. Ssenyonjo highlight the challenges of integrating gender-sensitive legal reforms within Sharia-based jurisdictions [2, p. 9]. There are some studies by Ukrainian scientists in this sphere such as H. Behrouz, S. Zinko, O. Besedina, T. Beiva, V. Nesterenko.

Furthermore, the role of regional organizations, for example the League of Arab States and the African Union, remains an underexplored area in the context of women's rights in Islamic states [3]. This article seeks to contribute to the existing scholarship by analyzing the impact of global and regional legal institutions on women's rights within Islamic states, with a focus on practical implementation.

The purpose of this research is to evaluate the effectiveness of international and regional institutions in promoting women's rights in Islamic states through legal mechanisms, and assess the extent to which international human rights norms, particularly CEDAW and relevant UN resolutions, have been implemented in Islamic states. Purpose of the article is to analyze the role of regional organizations, such as the Organization of Islamic Cooperation, the League of Arab States, and the African Union, in shaping national policies on women's rights.

This research adopts a comparative legal analysis, focusing on case studies from selected Islamic states to evaluate the impact of international and regional legal frameworks. The study utilizes primary legal sources,

including international treaties, national legislation, and judicial decisions, as well as secondary sources such as scholarly articles and reports from human rights organizations.

The Arab region has recently experienced fast progress according to human development indicators, but continues to lag behind in certain measures. Women in the region have experienced a paradox of inequality. While education and health outcomes have seen positive improvement in recent decades, these have not translated into increased participation in political and economic life, or increased safety in the private sphere [6, p. 27]. The Most recent regional update on the Beijing Platform for Action notes a number of key achievements in the sphere of international treaties, legislation, education, health, economic empowerment, engagement with civil society and gender-responsive budgeting but challenges and obstacles remain.

The LAS has played a critical role in establishing regional legal frameworks for gender equality. The Arab Charter on Human Rights recognizes women's rights, but its impact is limited due to weak enforcement mechanisms and non-compulsory provisions [4]. Some LAS's members have taken steps toward gender reforms, but unfortunately disparities remain within national legal systems [9]. Women living in the LAS member states continue to face discriminatory attitudes and structures, many of which are institutionalized in legal frameworks and social systems, thereby creating state sanctioned discrimination. Furthermore, increased and prolonged conflict in the region has created specific gendered concerns and further impeded women's ability to live their lives fully [5, p. 61]. The member states of the League of Arab States have adopted international and regional frameworks that promote gender equality and women's empowerment, but the translation of these frameworks into domestic policy has been uneven. In addition, violence against women, female economic empowerment, political participation, and reproductive health can be sensitive issues for member states [5, p. 59].

The United Nations plays a significant role in promoting women's rights in Islamic states through various legal instruments, policy initiatives, and advocacy efforts [7]. As the leading international organization for human rights, the UN has developed frameworks that influence national policies and legal reforms in Islamic states. One of the most significant contributions of the UN is the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), adopted in 1979 [11]. CEDAW remains the most comprehensive international treaty addressing gender equality, with many Islamic states having ratified it, albeit with reservations to articles perceived as inconsistent with Sharia law [1]. Despite the fact that many Islamic states have ratified CEDAW, numerous reservations remain, particularly concerning family law, inheritance, and guardianship. The UN Human Rights Council and the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women have issued periodic reviews highlighting areas where national laws fail to meet international obligations [4]. However, enforcement mechanisms remain weak due to state sovereignty concerns and varying interpretations of Islamic legal principles.

Another essential UN entity is UN Women, which supports Islamic states in implementing gender-sensitive legal reforms. UN Women collaborates with governments, civil society organizations, and regional institutions to enhance women's participation in political and economic life. Through initiatives such as the Gender Equality and Women's Empowerment Strategy, UN Women provides technical assistance for legislative reforms, capacity-building programs, and awareness campaigns on women's rights [8]. Additionally, the UN Human Rights Council (UNHRC) plays a crucial role by issuing resolutions and conducting universal periodic reviews that positively influences the progress of women's rights in Islamic states [13]. The UN's legal advocacy, policy guidance, and technical support, play a significant role in addressing gender inequalities and ensuring that women's rights continue to improve within the legal frameworks of Islamic states.

The Organization of Islamic Cooperation plays a significant role in improving the policies on women's rights in Islamic states by providing a platform for dialogue and cooperation among its 57 member states. Recognizing the importance of gender equality, the OIC has adopted several initiatives aimed at improving women's legal status, but at the same time respecting Islamic principles. One of the most notable frameworks is the OIC Plan of Action for the Advancement of Women (OPAAW), adopted in 2016. This document outlines commitments to advancing women's education, economic participation, and protection against violence [2]. However, since OIC resolutions are non-binding, their implementation depends on the willingness of individual member states to incorporate these principles into their national legal frameworks.

The OIC also actively collaborates with international and regional organizations to promote women's rights. The Independent Permanent Human Rights Commission (IPHRC), established in 2011, serves as an

advisory body within the OIC and provides recommendations on gender equality and legal reforms [10]. The OIC also engages with UN Women and the UN Human Rights Council to harmonize global human rights standards with Islamic values. OIC's role is instrumental in fostering dialogue and policy development, the effectiveness of its initiatives largely depends on state cooperation and political will within the Islamic world.

African regional institutions play an important role in promoting women's rights in Islamic states, particularly in North and West Africa, where legal systems often blend Islamic law with customary and statutory frameworks. The African Union (AU) has been a leading advocate for gender equality through the Maputo Protocol on the Rights of Women in Africa [15]. This treaty, which supplements the African Charter on Human and Peoples' Rights, guarantees women's rights in areas such as marriage, inheritance, and protection against gender-based violence. However, enforcement remains inconsistent because of cultural resistance and the coexistence of Sharia-based laws in some member states [12, p. 632].

Sub-regional organizations such as the Economic Community of West African States (ECOWAS) and the Arab Maghreb Union (UMA) have also developed policies addressing gender equality. ECOWAS, for example, has integrated women's rights into its broader human rights framework, emphasizing the protection of women against harmful traditional practices. The African Court on Human and Peoples' Rights has ruled on gender-based discrimination cases, contributing to the judicial reinforcement of women's rights [14]. Despite activity of the above-mentioned organisations, challenges exist in correlating these regional efforts with national laws, especially in states where Islamic jurisprudence influences legal interpretations. There is a significant need in strengthening the role of these institutions through better enforcement mechanisms and increased cooperation with international bodies. That would influence a lot the process of advancing women's rights in Islamic states across Africa.

Analyzing input and activity of the international and regional institutions we can make conclusions that they play an important role in improving the legal landscape for women's rights in Islamic states, but their effectiveness is often constrained by cultural resistance, and different levels of commitment among member states. Frameworks such as CEDAW, the Arab Charter on Human Rights, and the Maputo Protocol provide important legal foundations, however, their implementation remains inconsistent because of reservations and conflicting interpretations of Sharia law.

The role of the above-mentioned international institutions is complicated by the need to balance international human rights standards with local customs and religious doctrines. We can observe that despite the challenges, progress has been made through advocacy, legal reforms, and policy initiatives. Significant steps have been made in the direction of increasing women's participation in public life, equal access to education, and addressing gender-based violence. However, many Islamic states continue to grapple with structural barriers that limit the full realization of women's rights, including restrictive family laws, economic disparities, and political underrepresentation. Strengthening the enforcement mechanisms of international and regional legal instruments, growing collaboration between governments and civil society, and promoting culturally sensitive reforms are essential steps toward achieving gender equality in Islamic states.

REFERENCES

1. UN General Assembly (1979). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. United Nations. Treaty Series. Vol. 1249. 18 December 1979. Retrieved from: <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1979/en/13757>.
2. Organization of Islamic Cooperation. (2021). OIC women and development report. Progress towards the Implementation of the OIC Plan of Action for the Advancement of Women (OPAOW). OIC Publications.
3. African Union strategy for gender equality and women's empowerment. (2025). African Union. Retrieved from: <https://au.int/en/articles/au-strategy-gender-equality-and-womens-empowerment>.
4. League of Arab States (1994). Arab Charter on Human Rights. Retrieved from: <https://www.refworld.org/legal/agreements/las/1994/en/10672>.
5. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. (2017). Regional organizations, gender equality and the political empowerment of women.
6. Vishwanath, T. (2012). Opening Doors: Gender Equality in the Middle East and North Africa. Washington, DC: World Bank.
7. United Nations. (2024). Iran must prioritize women's rights, right to life, and improve transparency, says UN expert. Retrieved from: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/11/iran-must-prioritise-womens-rights-right-life-and-improve-transparency-says>.

8. UN Women – Arab States. (2015). Arab league presents regional action plan for women, peace and security. Retrieved from: <https://arabstates.unwomen.org/en/news/stories/2015/10/arab-league-presents-regional-action-plan>.
9. Rishmawi, M. (2015). The League of Arab States human rights standards and mechanisms. Society Foundations and Cairo Institute for Human Rights Studies.
10. Mayer, A. E. (2013). Islam and Human Rights: Tradition and Politics (5th ed.). Routledge. Retrieved from: <https://doi.org/10.4324/9780429495120>.
11. Baderin, M. (2003). International Human Rights and Islamic Law. Oxford: Oxford University Press. *American Journal of International Law*.
12. Mir-Hosseini, Z. (2006). Muslim Women's Quest for Equality: Between Islamic Law and Feminism. *Critical Inquiry*, 32 (4), p. 629–645.
13. An-Na'im, A. (2010). Islam and the Secular State: Negotiating the Future of Shari'a. Harvard University Press.
14. Langworthy, M., Naguib, R. (2024). Through the Eye of the Needle: Lessons in Women's Empowerment and Public Policy from the Arab Gulf. In: Naguib, R. (eds). Women's Empowerment and Public Policy in the Arab Gulf States. Gulf Studies. Vol 11. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-99-6006-4_7.
15. Human Rights Watch (2023). Middle East and North Africa: End curbs on women's mobility. Retrieved from: <https://www.hrw.org/news/2023/07/18/middle-east-and-north-africa-end-curbs-womens-mobility>.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. United Nations. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. Treaty Series. 18 December 1979. Vol. 1249. URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1979/en/13757>.
2. Organization of Islamic Cooperation. OIC women and development report. Progress towards the Implementation of the OIC Plan of Action for the Advancement of Women (OPAAW). OIC Publications. 2021.
3. African Union. African Union strategy for gender equality and women's empowerment. 2025. URL: <https://au.int/en/articles/au-strategy-gender-equality-and-womens-empowerment>.
4. League of Arab States. Arab Charter on Human Rights. 1994. URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/las/1994/en/10672>.
5. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. Regional organizations, gender equality and the political empowerment of women. 2017.
6. Vishwanath T. Opening Doors: Gender Equality in the Middle East and North Africa. Washington, DC : World Bank. 2012.
7. United Nations. Iran must prioritize women's rights, right to life, and improve transparency, says UN expert. 2024. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/11/iran-must-prioritise-womens-rights-right-life-and-improve-transparency-says>.
8. UN Women – Arab States. Arab league presents regional action plan for women, peace and security. 2015. URL: <https://arabstates.unwomen.org/en/news/stories/2015/10/arab-league-presents-regional-action-plan>.
9. Rishmawi M. The League of Arab States human rights standards and mechanisms. Society Foundations and Cairo Institute for Human Rights Studies. 2015.
10. Mayer A. E. Islam and Human Rights: Tradition and Politics (5th ed.). Routledge. 2013. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429495120>.
11. Baderin M. International Human Rights and Islamic Law. 2003. Oxford : Oxford University Press. *American Journal of International Law*.
12. Mir-Hosseini Z. Muslim Women's Quest for Equality: Between Islamic Law and Feminism. *Critical Inquiry*. 2006. Vol. 32 (4). P. 629–645.
13. An-Na'im A. Islam and the Secular State: Negotiating the Future of Shari'a. Harvard University Press. 2010.
14. Langworthy M., Naguib R. Through the Eye of the Needle: Lessons in Women's Empowerment and Public Policy from the Arab Gulf. In: Naguib, R. (eds). Women's Empowerment and Public Policy in the Arab Gulf States. Gulf Studies. 2024. Vol. 11. Springer, Singapore. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-99-6006-4_7.
15. Human Rights Watch. Middle East and North Africa: End curbs on women's mobility. 2023. URL: <https://www.hrw.org/news/2023/07/18/middle-east-and-north-africa-end-curbs-womens-mobility>.

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛЯРИЗАЦІЇ: ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МАСОВИДНОЇ ПОВЕДІНКИ

УДК 342.727

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.08>

ОКСАНА МЕЛЕНКО

кандидат юридичних наук,

доцент, доцент кафедри публічного права

Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0002-9410-0779

СВІТЛАНА КАРВАЦЬКА

доктор юридичних наук, професор,

в.о. завідувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0001-9948-4866

Анотація. У статті проведено аналіз свободи вираження політичних поглядів як правового феномену в умовах соціальної поляризації, з врахуванням її впливу на формування масовидної поведінки з проявами конфліктогенності та радикальних політичних наративів. Право на свободу вираження політичних поглядів визначено як фундаментальний елемент демократичного суспільства та конституційного правопорядку. Зауважено, що таке право забезпечує громадянам можливість артикуляції позицій, обміну ідеями та формування публічного дискурсу. Водночас у контексті соціальної поляризації це право набуває суперечливих проявів, зокрема у вигляді масовидної поведінки. У дослідженні феномен масовидності актуалізовано в умовах політичної мобілізації, що дало можливість визначити його з позиції радикалізації публічної комунікації. Наголошено, що політичні висловлювання у передвиборчий період стають інструментом впливу на електоральну масу, стимулюючи емоційно-резонансні реакції. Оскільки в умовах інформаційної маніпуляції свобода слова здатна підмінити раціональний вибір імпульсивними настроями, зроблено умовивід, що у зв'язку із такими процесами утворюється небезпечна межа між демократичним порядком і правовим хаосом. Масовидна поведінка, підживлена політичними наративами, спричиняє ризики соціального протистояння. Відсутність чіткої межі між організованими та спонтанними формами політичної активності сприяє порушенню громадського порядку. Пропаганда і політична риторика апелюють до базових емоцій і національної ідентичності, підсилюючи ефект соціальної агресії. Це нівелює критичне мислення, що є ключовим для функціонування демократії. У результаті свобода вираження поглядів втрачає свій емансипативний потенціал. Вона перетворюється на інструмент масової мобілізації, схильної до деструктивної політичної активності. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю переосмислення механізмів правового регулювання у сфері політичної комунікації. Потребує розробки ефективний правовий баланс між захистом свободи слова та гарантіями інформаційної безпеки. Лише такий підхід дозволить забезпечити демократичну сталість та національну єдність. У цьому контексті право на свободу вираження політичних поглядів має бути не тільки захищене, а й структуровано відповідно до викликів соціальної поляризації.

Ключові слова: свобода вираження політичних поглядів, права людини, конституційне право, свобода, демократія, масовидна поведінка, правова поведінка, політичний дискурс, передвиборча політична кампанія.

FREEDOM OF POLITICAL IN CONDITIONS OF SOCIAL POLARIZATION: PHYCHO-LEGAL ASPECTS OF MASS BEHAVIOR

UDC 342.727

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.08>

OKSANA MELENKO

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public Law*

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9410-0779

SVITLANA KARVATSKA

*Doctor of Science in Law, Professor,
Acting Head of the Department of International and Comparative Law*

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9948-4866

Abstract. The article analyzes the freedom of political expression as a legal phenomenon in the context of social polarization, taking into account its impact on the formation of mass behavior characterized by conflict potential and radical political narratives. The right to freedom of political expression is defined as a fundamental element of democratic society and constitutional order. It is noted that this right ensures citizens' ability to articulate their positions, exchange ideas, and contribute to public discourse. At the same time, under conditions of social polarization, this right acquires controversial manifestations, particularly in the form of mass behavior. The study conceptualizes the phenomenon of mass behavior as activated by political mobilization, allowing it to be interpreted in terms of the radicalization of public communication. It is emphasized that political statements during election campaigns become a tool for influencing the electorate, stimulating emotionally charged reactions. Given that, under conditions of information manipulation, freedom of speech may substitute rational choice with impulsive sentiments, it is concluded that such processes create a dangerous threshold between democratic order and legal chaos. Mass behavior, fueled by political narratives, generates risks of social confrontation. The lack of a clear boundary between organized and spontaneous forms of political activity contributes to the disruption of public order. Propaganda and political rhetoric appeal to basic emotions and national identity, intensifying the effects of social aggression. This undermines critical thinking, which is essential for the functioning of democracy. As a result, freedom of expression loses its emancipatory potential and turns into a tool of mass mobilization inclined toward destructive political activity. The relevance of the study is determined by the need to rethink the mechanisms of legal regulation in the field of political communication. There is a pressing need to develop an effective legal balance between the protection of freedom of speech and the safeguarding of information security. Only such an approach can ensure democratic resilience and national unity. In this context, the right to freedom of political expression must not only be protected but also structured in accordance with the challenges of social polarization.

Key words: freedom of political expression, human rights, constitutional law, freedom, democracy, mass behavior, legal behavior political discours, electoral political campaign або pre-election political campaign.

Право на свободу вираження поглядів посідає важливе місце серед фундаментальних конституційних прав і свобод людини і громадянина. Це право не лише є константою особистої автономії, а й слугує невід'ємною складовою демократичного суспільства, визначальною передумовою його сталого розвитку та прогресу. Людина як соціальна істота потребує обміну думками, переконаннями, почасти суперечливими та нетрадиційними. Особливо важлива для неї артикуляція в публічному просторі, коли через критичні вислови, діаметрально протилежні ідеї, вона реалізує своє право бути почутою, впливає на формування громадської думки та сприяє утвердженню публічного діалогу як основи демократичного співбуття. У такому контексті свобода вираження поглядів постає особистим правом, основою функціонування відкритого, демократичного, плюралістичного суспільства, в якому розбіжність поглядів веде не до конфлікту й протистояння, а до комунікації, компромісу та зміцнення засад правової держави.

На противагу цьому у фрагментарному суспільстві політична комунікація втрачає характер діалогу, перетворюючись на інструмент символічного протистояння та психологічного консолідування окремих соціальних груп. Умови соціальної поляризації сприяють появі ефекту «інформаційної резонансності», коли свобода слова активує латентні конфлікти, що трансформуються у соціально активні форми публічного протесту. У поляризованому суспільстві формою соціальної поляризації часто стає масовидна поведінка, яка знаходить своє вираження через публічні акти спротиву. Колективна динаміка протестних рухів демонструє, що свобода політичних висловлювань може набути рис спонтанного масового вибуху, де межа між правовим демократичним порядком та правовим хаосом стає розмитою. За таких умов соціальна поляризація, яка посилює ризик маніпулятивного впливу на публічну свідомість, сприяє вдосконаленню правових механізмів захисту як свободи слова, так і інформаційної безпеки.

Вагомий внесок у дослідження різноманітних юридичних і психологічних проблем, які безпосередньо стосуються загальнотеоретичних характеристик свободи вираження політичних поглядів і переконань здійснили З. Байталюк, В. Бедь, Т. Слінько, Е. Тітко, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, Л. Ярмол та ін. В той же час, варто констатувати, що питанню свободи вираження політичних поглядів як правового феномену в контексті соціальної поляризації, з врахуванням її впливу на формування масовидної поведінки уваги майже не присвячено, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою дослідження є аналіз свободи вираження політичних поглядів як правового феномену в умовах соціальної поляризації, з врахуванням її впливу на формування масовидної поведінки з про-явами конфліктогенності та радикальних політичних наративів.

Свобода вираження політичних поглядів і переконань становить фундаментальну основу сталого функціонування демократичної політичної системи держави [4, с. 64–65]. Вона є інтегральною базою демократичного правопорядку, в межах якого забезпечується реалізація та охорона конституційних свобод, а будь-які форми свавільного владного тиску або політичні репресії визнаються несумісними з засадами легітимного панування.

Право на свободу вираження політичних поглядів у демократичному суспільстві постає як конституційне право, яке має низку базових ознак, які визначають його зміст та обсяг.

По-перше, воно має універсальний характер, тобто належить всім громадянам, які перебувають під юрисдикцією держави. Такий підхід узгоджується зі стандартами міжнародного права у сфері прав людини та закріплює спрямування держави інтегрувати демократичні цінності у глобальний простір [9, с. 148].

По-друге, така свобода за змістом невідчужувана, має характер природного права, яке визнається та захищається державою. Держава, визнаючи це право, бере на себе позитивні зобов'язання його забезпечити та захистити.

Функціонування сучасної демократії значною мірою базується на принципах відкритого обговорення та вільного обміну ідеями, а також прямо залежить від ефективного забезпечення й правового захисту свободи вираження поглядів [2, с. 8]. Досвід демократичних країн переконливо демонструє, що саме ця свобода виступає необхідною умовою інноваційного розвитку, суспільного поступу та зміцнення інститутів громадянського суспільства – на відміну від авторитарних режимів, які в силу своєї природи неспроможні створити подібні умови. Систематичне ігнорування або обмеження свободи слова призводить до моральної, соціальної та інституційної деградації, стримуючи індивідуальну самореалізацію та підриваючи засади легітимного державного управління.

Заборона публічного обговорення та вільного обміну ідеями, деградація суспільства на соціально-політичному ґрунті призводить до його радикалізації, збільшення чисельності масових заходів протестного характеру, пов'язаних з груповими порушеннями правопорядку. Серед найтяжчих наслідків суспільної практики, заснованої на екстенсивному виробництві й авторитарному управлінні, – формування так званої «масовидної людини», що відчуває себе тільки частиною маси, яка потребує керівництва. Яскравим прикладом є поведінка людини, яка підсвідомо ухиляється від самостійних вчинків і рішень, від самовідповідальності й навіть від осмислення суті й змісту запропонованих «авторитетом» дій. Такі люди є об'єктом маніпулювання й не претендують на статус особистості. Свого роду «антиособистість» – «масовидна людина», в характерних особливостях поведінки якої прослідковується заперечення особистості людини, заздрість і й жадоба нівелювання, що відтворює певний набір

та якостей «одномірної людини», на яку легко впливати, для якої нормою є відвернення реального, не сприйняття дійсності, викривлення фактів. Звичайно, суб'єктом масовидних явищ є не одна людина, це сукупність осіб, які можуть і не мати безпосередніх контактів між собою, але об'єднані певним загальним інтересом (ідеологія, масові міграції, релігійні уподобання та ін.) [6, с. 118].

Слід зауважити, що спільне зібрання у вигляді організованої масовидної поведінки, що представлена публікою, санкціонованими мітингами та демонстраціями, коли присутні дотримуються заздалегідь визначених норм і правил та керуються раціональними приписами і таке ж зібрання, учасники якого знаходяться в стані емоційного збудження і характеризуються готовністю до негайної дії, створюють натовп для якого характерна вже неорганізована масовидна поведінка – це дві форми масовидної активності громадян. Звичайно, найбільшу загрозу становить натовп як форма неорганізованої масовидної поведінки, об'єднана агресивність та емоційна негативна забарвленість якого спричиняє порушення громадського порядку, створення загрози для громадської безпеки, непокори або протидії законним вимогам представників влади, що набуває в окремих випадках характеру адміністративних правопорушень та кримінальних злочинів (групові порушення громадського порядку, масові безпорядки).

На перший погляд може складатися враження, що організована масовидна поведінка є проявом абсолютно правомірної поведінки. Проте, організація людей, які несвідомо під впливом інших, керуючись загальними настроями з різних меркантильних міркувань беруть участь в різних політичних процесах на мітингах чи зборах, виключає свідому і відповідальну поведінку. Наприклад, наскільки можна визнати масовидну поведінку саме організованою, коли мова йде про участь громадян держави-окупанта, у мітингах на підтримку «руського міра»? Коли всі норми міжнародного законодавства порушуються і йде свідоме маніпулювання людьми і нав'язування ідей «братніх народів», «необхідності захисту російськомовних меншин» [6, 119]. Такий вплив, пропаганда створює середовище, в якому вся маса сприймає прийняті рішення, як власні, що залежать саме від них, а не від зовнішніх факторів, яких такі індивіди вже не усвідомлюють. Загально відомо, що основний закон організації маси полягає в законі абсолютної рівності, а маса і є втіленням цієї рівності.

Враховуючи цю ознаку, суть існування маси полягає саме в тому, щоб всіх зробити однаковими, без особистісними, безликими, якими легко керувати, які виконуватимуть волю «лідера», при цьому достатньо для них задовольнити тільки базові їх потреби. У масових скупченнях всі люди є рівними, вони однаково підлягають поглибленню в масову свідомість, індивідуальність кожного просто зникає. Саме такою безособистісною масою найлегше маніпулювати. Характерною особливістю маси є низький рівень розвитку критичного мислення, інтелекту, що призводить до втрати здібностей розмірковувати, аналітичного та абстрактного мислення, підвищення емоційності, зниження стресостійкості, порушення логіки у діях та вчинках. Отже, у масі перемагає не розум, а більшість.

Маси відіграють одну з найголовніших ролей у формуванні політичного процесу; вони визначають напрям діяльності всіх соціально-політичних інститутів, прямо чи опосередковано, свідомо чи несвідомо. Також маси є основним об'єктом впливу і політичних інститутів, організацій, політичних сил. Особливо вагоме місце маси посідають під час передвиборчих кампаній, коли суспільство обирає своїх представників, наділяючи їх владою. В цей період звертають увагу на суспільно-політичні проблеми і маси автоматично перетворюються на електорат, а потім виборців, що значно змінює їх соціальну роль, статус та значущість. Соціальна поляризація трансформує свободу вираження політичних поглядів з інструменту демократичного суспільства в каталізатор масо видної поведінки, що дедалі більше набуває сталих конфліктогенних рис.

У передвиборчих компаніях свобода вираження політичних поглядів набуває особливого значення, адже виступає не тільки правом особи, а й індикатором демократичної сталості суспільства. Політична комунікація у період виборчої кампанії – поле взаємодії правових гарантій та соціальних запитів, що часто переростає у масовидний хаос.

Активізація свободи вираження політичних поглядів під час передвиборчої боротьби провокує підвищену чутливість суспільства до інформаційних маніпуляцій, пропагандистської дезінформації та поляризованих наративів. Під впливом політичної риторики формується модель масовидної поведінки, яка апелює до ірраціональної активності та психоемоційної активності. Емоційне та фрагментарне висловлювання політичних переконань у масовому форматі може призвести до ескалації соціальної напруги та радикальних публічних дискурсів. За допомогою політичної пропаганди може

бути використана легітимна свобода задля емоційного підбурення виборців із закликами до соціальної ворожнечі. Психологічний ефект приналежності до соціальних груп посилюється завдяки політичним меседжам, що цілеспрямовано апелюють до національної ідентичності, історичних травм або соціальних очікувань. Масовидна поведінка виборців під впливом політичної пропаганди та політичної дезінформації проявляє симптоми «емоційної резонансності», що підміняє раціональний вибір емоційною імпульсивністю. За таких умов масова комунікація викликає ефект «соціальної агресії», що нівелює критичне мислення на користь емоційного підбурення виборців. Незважаючи на закріплення на нормативному рівні гарантій свободи слова, її реалізація в умовах виборів вимагає балансування між відкритістю політичного дискурсу та уможливлення закликів до соціальної ворожнечі. Виключно за такої умови виборчий процес трансформуватиме індивідуальні переконання в колективні імпульси, що у масовидній поведінці набуватиме не деструктивної, а конструктивної форми.

Таким чином, аналізуючи вищесказане можна зробити такі висновки. Під час передвиборчій кампанії маси виступають не тільки електоральним ресурсом, а й основним суб'єктом політичної мобілізації, що визначає зміст політичного дискурсу. У таких реаліях свобода вираження політичних поглядів трансформується з фундаментального конституційного права в інструмент масової політичної динаміки, здатної як конструктивно активізувати, так і дестабілізувати суспільство. Маніпулятивне використання політичних висловів через риторику політичних програм сприяє формуванню політичної напруги та легітимації радикальних політичних наративів. Соціальна поляризація підвищує вразливість електорату до маніпулятивних технологій впливу, які сприяють формуванню масовидної поведінки з проявами конфліктогенності та соціальної небезпеки. Ескалація масових поляризованих настроїв на ґрунті гіперемоційних висловлювань політичних переконань створює значні ризики деструктивної соціальної напруги. З метою запобігання проявам агресивної соціальної активності реалізація свободи слова в умовах передвиборної кампанії вимагає чіткого правового балансування між відкритістю публічної думки та уможливленням соціального маніпулятивного розпалювання ворожнечі. Виключно за умови синхронізації свободи вираження політичних висловлювань та закріплення на законодавчому рівні механізму запобігання масовим протестам і психоемоційній політичній активності суспільство у своєму розвитку зберігатиме ознаки національної єдності та демократичної сталості.

REFERENCES

1. Alekandrov, D.O., Kazmipenko, B.H., Kazmipenko, L.I. (2007). *Yuprydychna psicholohiia: Pidpychnyk / za zah. ped. L.I. Kazmipenko*, Kyiv: KHT, 360 c. [in Ukrainian].
2. Baitaliuk, Z.V. (2024). Pravo na svobodu vyrazhennia politychnykh pohliadiv yak fundamentalna osnova demokratychnoho suspilstva. *Erlikhivskyi zhurnal*. Vyp. 9. S. 5–11. [in Ukrainian]
3. Bed, B.B. (2007). *Yuprydychna psicholohiia: Havchalnyi posibnyk dlia BHZ* (ped. MOH Ukrainy). 4-e vyd. Lviv : Novyi svit, 376 c. [in Ukrainian].
4. Huivan, P.D. (2020). Vilne vyrazhennia pohliadiv u demokratychnomu suspilstvi. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya Yurydychni nauky*. Tom 31 (70). № 3. S. 63–68. [in Ukrainian]
5. Kisil, R.V. (2015). Vplyv faktoriv suhestii ta hrupovoi transtsendentsii modusiv rehuliuвання povedinky indyvida na potentsiinu kryminohennist. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. seriya yurydychna*. Vyp. 1. S. 325–333. [in Ukrainian].
6. Melenko, O. (2022). Psykholoho-pravova sutnist ta oznaky masovydnoi povedinky: transformatsiinyi pohliad kriz pryzmu viiny. Prava liudyny ta publichne vriaduvannya v suchasnykh umovakh : tezy dop. V mizhn. pravnychoho forumu (m. Chernivtsi, 10 chervnia 2022 r.). Chernivtsi. Tekhnodruk. S. 116–120. Retrieved from: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/prava_lyudyny_ta_publichne_vryaduvannya_v_suchasnykh_umovah_2022.pdf [in Ukrainian].
7. Pankratova, V. (2024). Pravo na svobodu slova: teoretyko-pravovyi aspekt. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 4. S. 81–84. [in Ukrainian].
8. Svyrydenko, H.V. (2015). Pravomirna povedinka: vyvchennia ta rozghliad u novykh realiiakh. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1. S. 62–65. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_1_16 [in Ukrainian]
9. Sukhorolskyi, P. (2015). Mizhnarodni standarty zabezpechennia svobody vyrazhennia pohliadiv v umovakh utverdzhennia kontseptsii pozytyvnykh oboviazkiv derzhavy. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava*. № 1. S. 148. / S. 146–155. [in Ukrainian].
10. Titko, E. (2011). Standarty ta rozuminnia prava na svobodu vyrazhennia pohliadiv na terenakh Ukrainy. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. Vyp. 4. S. 393–398. [in Ukrainian].

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Александров Д.О., Казміренко В.Г., Казміренко Л.І. Юридична психологія: Підручник / за заг. ред. Л.І. Казміренка, Київ: КНТ, 2007. 360 с.
2. Байталюк З.В. Право на свободу вираження політичних поглядів як фундаментальна основа демократичного суспільства. *Ерліхівський журнал*. 2024. Вип. 9. С. 5–11.
3. Бедь В.В. Юридична психологія: Навчальний посібник для ВНЗ (ред. МОН України). 4-е вид. Львів : Новий світ, 2007. 376 с.
4. Гуйван П.Д. Вільне вираження поглядів у демократичному суспільстві. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія Юридичні науки. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 63–68.
5. Кісіль Р.В. Вплив факторів сугестії та групової трансценденції модусів регулювання поведінки індивіда на потенційну криміногенність. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. серія юридична. 2015. Вип. 1. С. 325–333.
6. Меленко О. Психолого-правова сутність та ознаки масовидної поведінки: трансформаційний погляд крізь призму війни. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах* : тези доп. V міжн. правничого форуму (м. Чернівці, 10 червня 2022 р.). Чернівці. Технодрук. 2022. С. 116–120. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/prava_lyudyny_ta_publichne_vryaduvannya_v_suchasnyh_umovah_2022.pdf (дата звернення : 02. 04. 2025 р.)
7. Панкратова В. Право на свободу слова: теоретико-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 81–84.
8. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: вивчення та розгляд у нових реаліях. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 62–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_1_16
9. Сухорольський П. Міжнародні стандарти забезпечення свободи вираження поглядів в умовах утвердження концепції позитивних обов'язків держави. *Український часопис міжнародного права*. 2015. № 1. С. 146–155.
10. Тітко Е. Стандарти та розуміння права на свободу вираження поглядів на теренах України. *Часопис Київського університету права*. 2011. Вип. 4. С. 393–398.

THREE-CRITERION MODEL FOR THE LEGITIMATE RESTRICTION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF POLITICAL EXPRESSION IN ARMED CONFLICT: INTERNATIONAL STANDARDS AND NATIONAL PRACTICE

UDC 342.727; 341.3

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.09>

OKSANA VOLOSHCHUK

*Candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department
of General Theoretical Jurisprudence and Human Rights
Chernivtsi Educational and Scientific Law Institute
of National University «Odesa Law Academy», Ukraine
ORCID: 0000-0003-0991-5605*

OLHA BALYNSKA

*Doctor of Law, Professor
Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0168-143X*

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the concept of the three-criterion model of legitimate restriction of human rights, which is based on three interdependent criteria: legality (prescribed by law), the pursuit of a legitimate aim, and the necessity of interference in a democratic society. The study examines the theoretical foundations, legal codification, and practical application of this model in the context of armed conflict, using the right to freedom of political expression as a case example. Emphasis is placed on the special status of the right to freedom of political expression as a subject of enhanced protection under the case law of the European Court of Human Rights. The author analyzes current challenges in the legal practice of Ukraine, including vague legal terminology, excessive administrative interference, lack of effective judicial oversight, and risks of imbalance between security and freedom. It is concluded that under martial law, it is essential not only to formally apply the provisions of international treaties but also to ensure a genuine mechanism for assessing the proportionality and justification of restrictions. The article proposes specific legal measures to improve the regulatory framework, strengthen judicial review, and ensure transparency in processes related to the restriction of political rights under emergency conditions.

Key words: human rights, freedom of political expression, legitimacy, armed conflict, three-criterion model, three-step test, triangle of restrictions, ECtHR, international standards.

ТРИКРИТЕРІАЛЬНА МОДЕЛЬ ЛЕГІТИМНОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА

УДК 342.727; 341.3

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.09>

ОКСАНА ВОЛОЩУК

*кандидат юридичних наук, доцент,
Завідувач кафедри загальної теоретичної юриспруденції та прав людини
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія», Україна
ORCID: 0000-0003-0991-5605*

ОЛЬГА БАЛИНСЬКА

доктор юридичних наук, професор

Львівського державного університету внутрішніх справ, Україна

ORCID: 0000-0002-0168-143X

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз концепції трикритеріальної моделі легітимного обмеження прав людини, яка базується на трьох взаємозалежних критеріях: передбаченості законом, наявності легітимної мети та необхідності втручання в демократичному суспільстві. Розглянуто теоретичні аспекти, нормативне закріплення та особливості правозастосування цієї моделі в умовах збройного конфлікту на прикладі свободи вираження політичних поглядів. Акцентовано увагу на особливому статусі права на свободу вираження політичних поглядів як об'єкта посиленого захисту згідно з практикою Європейського суду з прав людини. Автор аналізує сучасні виклики, що виникають у процесі правозастосування в Україні, зокрема проблеми нечіткості правових норм, надмірного адміністративного втручання, відсутності ефективного судового контролю та ризиків дисбалансу між безпекою і свободою. Встановлено, що в умовах воєнного стану важливо не лише формально застосовувати положення міжнародних договорів, а й забезпечувати реальний механізм оцінки пропорційності та обґрунтованості обмежень. Запропоновано конкретні правові кроки щодо вдосконалення нормативної бази, посилення судового контролю та забезпечення прозорості процесів, пов'язаних з обмеженням політичних прав у надзвичайних умовах.

Ключові слова: права людини, право на свободу вираження політичних поглядів, правомірність, збройний конфлікт, «трикритеріальна модель легітимного обмеження прав», «триступеневий тест», «трикутник обмежень прав», ЄСПЛ, міжнародні стандарти.

Relevance of the Research Topic. In the current conditions of armed aggression against Ukraine, the right to freedom of political expression faces significant challenges. The state, reacting to threats to national security, resorts to restricting this right, which necessitates a clear definition of the limits of permissible interference. According to Article 10 of the European Convention on Human Rights, freedom of expression can only be restricted if three cumulative criteria are met: prescribed by law, legitimate aim, and necessity in a democratic society. Analysis of the European Court of Human Rights (ECtHR) practice indicates the importance of adhering to these criteria, especially in armed conflict, where the balance between freedom of expression and the protection of national security becomes particularly delicate.

Degree of Scientific Development of the Problem. The issue of restricting human rights during armed conflict, particularly the freedom of political expression, has traditionally attracted the attention of both scholars and the public. It becomes particularly acute during periods of military threat when the narrowing of rights is considered not only an exceptional measure but also a potential test for the democratic system. In this context, freedom of political expression serves as an indicator of the maturity of democratic institutions and the resilience of the constitutional order. Both Ukrainian and foreign researchers have made significant contributions to the development of this topic. Among domestic scholars, the works of O.V. Zaichuk, M.V. Savchuk, S.V. Holovin, and O.M. Matsiuk, who analyzed the legal limits of freedom of speech during states of emergency and martial law, should be noted. Contemporary authors, including A.O. Rusavska, T.V. Mykhailina, L.Yu. Timofeeva, and Kh.M. Vorobets, focus on the balance between protecting national security and human rights, adherence to the principle of proportionality, and the ECtHR's practice regarding legitimate restriction of political freedom. In the foreign academic field, the scientific positions of T. Hammarberg, H. Keller, L. Gosta, D. Forest, T. Ginsburg, and M. Taggart cover a broader analysis of the legal regime of emergency situations, as well as the criteria for the admissibility of restrictions from the perspective of freedom of expression in a democratic society. At the same time, the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine has revealed new forms of threats – hybrid, informational, and those not regulated by norms. This actualizes the need to update approaches to assessing the permissible limits of restricting political freedom. It is crucial not only to ensure compliance with international standards but also to develop effective national mechanisms capable of guaranteeing the protection of human rights even in extraordinary circumstances.

The purpose of this article is a theoretical and legal analysis of the three-part test for legitimate restriction of the right to freedom of political expression in the context of armed conflict, with an emphasis on current problems of practical application of this model.

Main Body of the Research. The right to freedom of political expression is a basic element of the democratic legal order, serving as a means of ensuring political pluralism, citizen participation in public

administration, and a mechanism for public control over power. In situations of social instability, especially in armed conflict, the significance of this right only increases. Open discussion and the possibility of legally expressing critical assessments of state actions are necessary conditions for preserving the legitimacy of institutions, trust in power, and maintaining the constitutional order. However, as is rightly emphasized in scientific literature, the exercise of this right is not absolute [5, pp. 124-129; 6, pp. 46-50]. International law, in particular Article 10 § 2 of the European Convention on Human Rights [4] and Article 19 of the International Covenant on Civil and Political Rights [8], allows for its restriction – provided that a clearly defined three-tiered criterion is met. For describing this legal construct in modern scholarship, the concept of a *"three-part test for legitimate restriction"* can be used. This test implies that any interference with freedom of expression must meet three simultaneous (cumulative) conditions: be prescribed by law, have a legitimate aim, and be necessary in a democratic society. Such a structure allows for a reasoned determination of the limits of permissible state interference with human rights and avoids arbitrary action.

While other terms are encountered in scientific discourse – such as *"three-pronged test"*, *"triangle of legitimate human rights restrictions"*, *"triangle of rights limitations"* [7; 8; 9; 10; 11; 12] – this article primarily employs the term *"three-part test"* as it is the most widely recognized and academically appropriate term within international human rights law for describing the analytical framework for legitimate restrictions. This test allows for a systematic and structural interaction of criteria, enabling not only normative but also practical analysis of the lawfulness of interference in a specific context. As O.M. Ivanchenko rightly notes, legitimacy in a modern state appears not only as formal legality but as a more deeply justified moral and legal justification for legal decisions, which is especially important during wartime [3].

The first criterion – *"prescribed by law"* – means that restrictions must not only be enshrined in a legal act but also formulated with sufficient clarity so that a person can foresee the legal consequences of their actions [2; pp. 16-17]. During martial law in Ukraine, vague terms such as *"aggressor propaganda"*, *"collaborationism"* are often used, which, as emphasized in legal literature, often lack a legal definition [9]. This complicates law enforcement and creates risks for freedom of speech.

The second criterion – *"legitimate aim"* – requires that restrictions serve to protect values explicitly stated in international acts: national security, public order, morals, health, rights of others, etc. A problem in Ukrainian realities is the tendency to automatically refer to *"protection of national security"* without deep argumentation, which, L.M. Serdyuk warns, can negate the very idea of legitimate restriction [11].

The third and most substantial criterion – *"necessary in a democratic society"* – implies that the interference must be proportionate, meaning it corresponds to a real need and is the least burdensome way to achieve the goal. It is at this stage that the so-called proportionality test is applied, which includes: the existence of a legitimate aim, the suitability of the means to achieve it, the necessity of the chosen means, and the balance of interests [13].

Thus, the three-part test acts not only as a formal-legal guideline but also as a conceptual tool that allows balancing state interests with individual rights in crisis circumstances. Its importance particularly increases in wartime, when the state tends to act in a format of extreme expediency, which increases the risks of excessive restriction of human rights. That is why the scientific community must consistently support the use of this test not only as an analytical tool but as a standard for the legitimacy of state intervention.

International standards, including Article 19 of the International Covenant on Civil and Political Rights [8], also confirm the mandatory observance of the three-part test when restricting freedom of expression. In the context of armed conflict, this means that any restrictions must be clearly defined in law, serve to protect national security or other legitimate interests, and be proportionate to the stated goal. Ukraine's national legislation formally implements these standards: Article 34 of the Constitution of Ukraine guarantees the right to freedom of thought and speech, as well as the right to freely collect, store, use, and disseminate information. At the same time, especially in the context of full-scale armed conflict, the exercise of this right faces significant problems that complicate compliance with internationally recognized criteria for permissible restriction. Thus, general theoretical difficulties in applying the three-part test manifest themselves already at the stage of analyzing the legality of interference. Ukrainian law enforcement practice often resorts to using norms with undefined content that allow for excessive discretion – for example, provisions on *"justifying aggression"*, *"propaganda of the aggressor state"*, or *"collaborationism"*, which lack a clear legal definition and complicate the predictability of consequences for subjects of expression [9, pp. 55–56].

Regarding the criterion of a legitimate aim, although the protection of national security, territorial integrity, or public order are undoubtedly legitimate aims for restriction, in many cases their application is not accompanied by proper justification. There is a tendency to transform a legitimate aim into a universal justification for interference with freedom of expression, without a detailed assessment of its expediency and necessity in a particular case [1, p. 250].

The greatest concern is caused by compliance with the criterion of necessity in a democratic society. This element requires that restrictions be proportionate, respond to an urgent social need, and not exceed the limits necessary to achieve the stated goal. However, in Ukrainian reality, procedures are often used that are implemented not through the courts but by administrative bodies, in particular the National Security and Defense Council, which deprives the interference of proper adversarial and independent evaluation [13, pp. 57–59].

The practice of the European Court of Human Rights consistently confirms the exceptional importance of freedom of political expression as one of the fundamental guarantees of a democratic system. In its judgments, particularly in the cases of *Lingens v. Austria* [16], *The Observer and The Guardian v. United Kingdom* [17], *Castells v. Spain* [15], the Court has repeatedly emphasized the special status of political speech, which should have an enhanced level of protection even in situations of social tension or conflict. According to the ECtHR's position, freedom of expression includes not only those statements that are perceived neutrally or positively but also those that may offend, shock, or disturb – since precisely such freedom is the basis of pluralism, tolerance, and openness in a democratic society.

In this context, the issue of Ukraine's national practice compliance with international standards in the field of freedom of expression, particularly in the conditions of armed aggression, becomes especially relevant. After the full-scale invasion of the Russian Federation in 2022, the state was forced to take a number of security measures, among which – the prohibition of certain political parties and the restriction of the activities of some media [14]. Such actions, although motivated by considerations of national security, raised a number of legal and ethical questions.

In the case of prohibiting the activities of political parties, it was, in particular, about formally justifying their involvement in spreading pro-Russian narratives. However, a clear and public review procedure was not always ensured, in which evidence would be properly evaluated, judicial review guaranteed, and a proportionality analysis of the interference conducted. A similar situation occurred in the media sphere when blocking TV channels or online platforms was carried out by decisions of the National Security and Defense Council without open court hearings and without a proper opportunity for appeal. These examples reveal several key problems, among which, first of all, is insufficient concretization of the legal grounds for restriction, which complicates the predictability of legal consequences for individuals exercising political expression. Some terms used in legislation, such as "aggressor propaganda," "information attack," "collaborationism," are excessively general or evaluative, which contradicts the criterion of the restriction being prescribed. In addition, the widespread use of references to national security protection as a universal justification for interference in political communication without proper justification significantly weakens the requirement of a legitimate aim for the restriction.

The most problematic remains the implementation of the criterion of necessity in a democratic society, which implies that interference must be proportionate, justified, and responsive to an urgent social need. However, in the practice of Ukrainian authorities, there is often no proper analysis of whether less burdensome means of achieving the goal existed, whether the chosen measures were effective, and whether they did not create excessive pressure on freedom of expression. Such an approach contradicts the practice of the ECtHR, which insists on the mandatory nature of the proportionality test as a key element in assessing the legality of any interference. Against the background of these challenges, there is a need to review both the regulatory framework and practical approaches to restricting the freedom of political expression in armed conflict. This primarily concerns clarifying legislative norms and terms, introducing mandatory judicial control over decisions to ban parties or block media, and institutionalizing the obligation of authorities to apply the proportionality test in each specific case. In addition, it is advisable to create a coordinated state policy in the field of information security, which would allow counteracting hybrid threats without unreasonable narrowing of fundamental rights.

In conclusion, it should also be emphasized that ensuring freedom of expression in wartime is not just a technical challenge – it is a test of the resilience of the democratic system. And only through a balanced and legitimate application of the criteria of legality, legitimacy, and necessity can the balance between state protection and citizen freedoms be maintained.

Conclusion. Thus, in armed conflict, it is critically important not only to normatively enshrine the so-called triangle of legitimate human rights restrictions – prescribed by law, legitimate aim, and necessity in a democratic society – but also its consistent and reasoned application. This is not about formal references to security needs, but about a thorough analysis of specific circumstances with adherence to standards formed by the ECtHR's practice. Ignoring these requirements threatens not only the violation of international obligations but also the destruction of trust in state institutions and the undermining of legal stability within the country. This creates conditions for abuses, erosion of democratic legitimacy, and legal vulnerability at the international level. Today, when Ukraine is simultaneously fighting for territorial integrity and striving to assert itself as a rule-of-law state, it is the adherence to the principles of the rule of law – including ECtHR standards – that must become not only an obligation but also proof of political maturity and commitment to democratic values.

REFERENCES

1. Vorobets, Kh.M. (2018). Pravomirne обмеження свободи вираження поглядів: досвід Європейського суду з прав людини. *Pravo i suspilstvo*. № 31. S. 249–254.
2. Hryshchuk, O.V. (2003). Pravo na svobodu vyrazhennia pohliadiv: problemy обмеження. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy*. № 7. S. 16–17.
3. Ivanchenko, O.M. (2022). Lehitymnist prava: deskryptivni ta preskryptivni pidkhody. *Kyivskiy chasopys prava*. № 4. S. 19–24.
4. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Kostenko, I.V., Semeshchuk, A.I. (2024). Vydy ta osoblyvosti обмеження prav liudyny. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. № 83 (1). S. 124–129.
6. Kuksov, V.H. (2023). Teoretyko-pravovy analiz poniattiino-katehorialnoho aparatu u sferi обмеження prav liudyny: vidminnosti mizh sumizhnymy poniattiamy. *Elektronne naukovye vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. № 6. S. 46–50.
7. Melnyk, Ya.Ya. (2022). Obmezhennia sotsialnykh prav: monohrafiia. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 280 s. Retrieved from: <https://www.academia.edu/81622175/>
8. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16 hrudnia 1966 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
9. Rusavska, A.O., Mikhailina, T.V. (2024). Problemy realizatsii svobody slova v umovakh zbroinoi ahresii. *Pravnychiy chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*. № 2. S. 52–60.
10. Savchyn, M.V. (2019). Obmezhennia prav liudyny: osnovni kryterii. Uzhhorod: UzhNU, <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/29213>
11. Serdiuk, L.M. (2023). Pryntsyp proporsiiinosti yak kryterii pravomirnoho обмеження konstytutsiinykh prav i svobod liudyny v umovakh zaprovadzhenooho v Ukraini pravovoho rezhymu voiennoho stanu. *Prava liudyny: metodolohichni, hnoeolohichni ta ontolohichni aspekty: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, Dnipro. S. 45–48.
12. Terletskyi, D. (2021). Obmezhennia konstytutsiinykh prav: teoretyko-metodolohichni zasady. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. № 3. S. 5–22.
13. Timofieieva, L.Yu. (2023). Proporsiiinist обмежен poshyrennia informatsii v umovakh voiennoho rezhymu. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. № 1. S. 53–69.
14. Zvit Tsentru polityko-pravovykh reform 2022. Retrieved from: <https://www.slideshare.net/slideshow/2022pdf-938c/266719236>
15. Case of Castells v. Spain. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57772%22%7D>
16. Case of Lingens v. Austria. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-57523%22%7D>
17. Case of the Observer and Guardian v. the United Kingdom. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57705%22%7D>

BIBLIOGRAPHY

1. Воробець Х.М. Правомірне обмеження свободи вираження поглядів: досвід Європейського суду з прав людини. *Pravo i suspilstvo*. 2018. № 31. С. 249–254.

2. Гришук О.В. Право на свободу вираження поглядів: проблеми обмеження. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 7. С. 16–17.
3. Іванченко О.М. Легітимність права: дескриптивні та прескриптивні підходи. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 19–24.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Костенко І.В., Семешук А.І. Види та особливості обмеження прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 83 (1). С. 124–129.
6. Куксов В.Г. Теоретико-правовий аналіз понятійно-категоріального апарату у сфері обмеження прав людини: відмінності між суміжними поняттями. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 6. С. 46–50.
7. Мельник Я.Я. Обмеження соціальних прав: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 280 с. URL: <https://www.academia.edu/81622175/>
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
9. Русавська А.О., Михайліна Т.В. Проблеми реалізації свободи слова в умовах збройної агресії. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 2. С. 52–60.
10. Савчин М.В. Обмеження прав людини: основні критерії. Ужгород: УжНУ, 2019. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/29213>
11. Сердюк Л.М. Принцип пропорційності як критерій правомірного обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах запровадженого в Україні правового режиму воєнного стану. *Права людини: методологічний, ґносеологічний та онтологічний аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, Дніпро, 2023. С. 45–48.
12. Терлецький Д. Обмеження конституційних прав: теоретико-методологічні засади. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 3. С. 5–22.
13. Тімофєєва Л.Ю. Пропорційність обмежень поширення інформації в умовах воєнного режиму. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 1. С. 53–69.
14. Звіт Центру політико-правових реформ 2022. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/2022pdf-938c/266719236>
15. Case of Castells v. Spain. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57772%22%5D%7D>
16. Case of Lingens v. Austria. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57523%22%5D%7D>
17. Case of the Observer and Guardian v. the United Kingdom. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57705%22%5D%7D>

ДО УВАГИ АВТОРІВ FOR AUTHORS

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

Редакція журналу приймає до публікації наукові статті, есе, лекції, рецензії на книги, а також переклади праць Євгена Ерліха.

Стаття повинна бути створена особисто тією особою (особами), що вказана (вказані) як автор (автори); не повинна бути опублікованою (повністю або частково) чи перебувати на розгляді щодо опублікування у будь-якому іншому виданні.

Статті повинен бути властивий науковий стиль викладу матеріалу (точність, лаконічність, логічність, зрозумілість) та високий науковий рівень.

Наукова стаття має містити такі **структурні елементи**:

- 1) постановку проблеми та визначення її зв'язку з важливими науковими чи практичними проблемами;
- 2) оцінку ступеня наукової розробки проблеми із зазначенням невирішених попередниками аспектів загальної проблеми, розв'язанню котрих присвячується стаття;
- 3) мету дослідження;
- 4) конкретні задачі дослідження;
- 5) обґрунтування методології дослідження (в тому випадку, якщо вона містить новизну і може зацікавити читача, зважаючи на предмет статті);
- 6) виклад основного матеріалу дослідження та здобутих автором (авторами) наукових результатів;
- 7) висновки, у яких стисло зазначається, в чому саме полягає досягнення поставленої мети та вирішення конкретних задач дослідження.

Дані елементи у тексті виділяти не потрібно.

Порядок розміщення структурних елементів:

- Рубрика журналу.
- Назва (не більше 15 повнозначних слів), котра повинна точно відображати зміст праці, містити ключові слова.
- УДК.
- Ім'я, прізвище автора(ів), науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи/навчання, електронна пошта, номер ORCID (<http://orcid.org/>), Scopus-Author ID (зазначається за наявності індексованих публікацій у Scopus).
- Анотація (обсягом не менш як 1800 знаків) – містить коротку стислу характеристику змісту праці і результатів досліджень, що дозволяє читачеві зрозуміти, чи може зацікавити його повний текст рукопису.
- Ключові слова. Сукупність ключових слів повинна відповідати основному змісту статті, відображати результати дослідження і забезпечувати їх тематичний пошук. Ключові слова потрібно подавати у називному відмінку через кому.

Перелічені структурні елементи подаються українською і англійською мовами.

Усі аббревіатури та скорочення, за винятком загальноприйнятих, повинні бути розшифровані при першому використанні у тексті. Необхідно точно вказувати джерело згадуваних у статті цитат, цифрових і фактичних даних. Бібліографічні посилання в тексті оформляються за допомогою квадратних дужок. Перша цифра – порядковий номер праці в списку літератури, друга – сторінка цитованої праці (наприклад [2, с. 148], або [4, ст. 26] – якщо посилання на статтю закону).

Список літератури подається в кінці статті (в алфавітному порядку або в порядку згадування) під назвою «Використані матеріали». При оформленні бібліографічних посилань та списку літератури слід дотримуватись ДСТУ 8302:2015. Також подається список літератури, оформлений латиницею – References. Даний список оформлюється згідно з міжнародним стандартом APA.

Відповідальність за зміст і достовірність рукопису несе автор.

Редакційна колегія зберігає за собою право редагувати рукописи, а після публікації розмішувати їх на веб-сайті журналу.

REQUIREMENTS FOR MANUSCRIPTS

Ehrlich's Journal admits for publication Articles, Essays, Book Reviews and translations of Eugen Ehrlich's papers in English and Ukrainian.

The paper must be created individually by the person(s) indicated as the author (authors). The paper should not have been published, and should not be reviewed for publication elsewhere.

The manuscript must be written in a scientific style of presentation of the material (accuracy, conciseness, logic, clarity) and have a high scientific level.

The article sent to the Journal should include the following elements:

1) description of the problem and research area and its connection with important scientific or practical tasks;

2) review of scientific publications on the topic of research with the indication of the unsolved aspects of the general problem to which this article is devoted;

3) purpose of the research;

4) specific objectives of the research, solution of which is required to achieve the purpose of the research;

5) justification of the research methodology (in the case if it contains novelty and may interest the reader, taking into account the subject of the article);

6) presentation of the main research material with full scientific substantiation of the received scientific results;

7) conclusions which summarize briefly, what exactly is the achievement of the purpose and the solution of specific research tasks.

These elements are not required to be highlighted in the text.

Manuscript should include:

- The section of the journal.
- The title should include reflect the content of the paper; contain keywords, but no more than 15 full-wording words.
- UDC.
- The first name, surname of each author, academic degree, position, name of scientific institution (including department), E-mail address, ORCID and ResearcherID identifiers (if any).
- Abstract of no less than 1800 symbols (summarizes the paper and research results and allows the reader to understand, whether it's full text is interesting).
- The set of keywords should correspond to the main content of the article, reflect the results of the research and provide the thematic search. Keywords must be submitted in the nominal case.

The listed structural elements are presented in Ukrainian and English.

All abbreviations, except for common, may be introduced when first occurred in the text. It is necessary to indicate precisely the source of citations quoted in the manuscript, numerical and factual data. Bibliographic references in the text are made using square brackets with two numbers. The first is the number of the sources in the list of literature (references), the second is the number of the page of the quoted source (for example [2, 148], or [4, art. 26] – if reference to the article of the legal material).

If the paper is in Ukrainian, the references should be given in the end of the paper in two formats:

- 1) USED MATERIALS (in Cyrillic), presented according to the national standards 8302:2015
- 2) References (in Latin), presented according to the international standard APA.

The author is responsible for the content and authenticity of the manuscript.

ПОЛІТИКА РЕЦЕНЗУВАННЯ

Процес рецензування

«Ерліхівський журнал» публікує лише ті матеріали, що успішно пройшли процедуру рецензування. Усі матеріали, які надходять до редакції «Ерліхівського журналу», проходять «подвійне ‘сліпе’ рецензування». Воно здійснюється двома незалежними рецензентами, котрі діють окремо, не знають про оцінки один одного. Імена рецензентів та авторів приховані один від одного.

Матеріал, що надсилається на розгляд «Ерліхівського журналу», перш за все має відповідати тематичним та технічним вимогам. Якщо матеріал не відповідає вимогам журналу, він одразу повертається автору для виправлення. Рецензування та публікація рукописів є настільки оперативною, наскільки це можливо. Як правило, рецензентам пропонується надати відповідь до 2 тижнів.

Рецензування передбачає співпрацю з експертами в конкретній (вузькій) галузі, які є кваліфікованими і здатні забезпечувати об'єктивний розгляд.

Остаточне рішення щодо публікації приймає редакційна колегія та головний редактор, зокрема.

На підставі рішення, котре приймається із врахуванням отриманих рецензій, авторам надсилається лист електронною поштою, який містить загальну оцінку статті і остаточне рішення щодо прийняття до публікації чи відхилення рукопису.

Інструкція для рецензентів

Оцінювання включає два етапи: попередній огляд та детальний огляд.

Обґрунтованість і достовірність отриманих результатів – є ключовими аспектами, які повинні бути відзначені в рецензії (форма рецензії додається).

Попередній огляд дає можливість рецензенту дослідити загальну цінність матеріалу і повинен містити відповіді на питання:

- Чи є актуальною наукова проблема, обрана автором?
- Чи чітко сформульовано мету та завдання дослідження?
- Чи відповідає стиль і логіка викладу тексту науковій природі матеріалу?
- Чи містяться посилання на актуальну літературу з обраної проблеми?

Детальний огляд ґрунтується на розгорнутому дослідженні рукопису і включає наступні питання:

- Чи має місце особистий внесок автора у вирішення поставленої проблеми?
- Чи використовуються в дослідженні новаторський та творчий підходи?
- Чи чітко представлено отримані результати?
- Чи містяться в роботі значимі результати?
- Чи мають отримані результати теоретичне значення?
- Чи мають отримані результати прикладне значення?
- Чи можна вважати рукопис цінним внеском для галузі?

Рецензенту також пропонується надати коментарі щодо рукопису із зазначенням обов'язкових та рекомендованих змін.

І, насамкінець, рецензент підводить *підсумок* щодо рецензованої роботи:

- 1) рекомендувати рукопис до друку;
- 2) рекомендувати рукопис до друку після відповідних виправлень та вдосконалень;
- 3) відхилити рукопис.

Політика рецензування «Ерліхівського журналу» покликана забезпечувати найвищі стандарти опублікування рукописів. Добір рецензентів проводиться із врахуванням їх спеціальних знань та наукового досвіду.

THE REVIEW POLICY

Review Process

«Ehrlich's Journal» publishes only those materials that have successfully passed the review process. All materials submitted to the «Ehrlich's Journal» are double-blind reviewed. It is carried out by two independent reviewers who operate separately and don't know about each other assessments. The names of the reviewers and authors are hidden from each other.

The material sent to the «Ehrlich's Journal» primarily should correspond to the thematic and technical requirements. If the material does not correspond to requirements of the Journal, it is being immediately returned to the author to make corrections. Reviewing and publishing of manuscripts are as prompt as possible. Reviewers are proposed to give an answer within 2 weeks.

Reviewing involves collaboration with experts in specific (narrow) field, who are qualified and able to provide an objective review.

The final decision on paper is made by the Editorial Board and Editor-in-Chief.

On the basis of the decision, which was adopted with taking into account the received reviews, the authors are sent an email, containing an overall assessment of the manuscript and the final decision in relation to an acceptance to the publication or rejection of the manuscript.

Instructions for Reviewers

Evaluation involves two stages: a preliminary overview and a detailed review.

Validity and authenticity of the results – are key aspects that should be noted in the review (The Review Form added).

Preliminary review of the manuscript gives an opportunity to the reviewer to investigate the overall value of the material and should contain the answer to the questions:

- Is the scientific issue, chosen by the author, relevant?
- Are the purpose and objective of the research properly formulated?
- Do the style and the logics of rendering correlate with the scientific nature of the material?
- Are the references to the relevant literature on the issue, present?

Detailed review of the manuscript based on an expanded study of the manuscript and includes the following items:

- Does the author personally contribute to solving the designated issue?
- Are the innovative and creative approaches being used in the research?
- Are the achieved results clearly presented?
- Does the work include significant results?
- Do the achieved results have a theoretical value?
- Do the achieved results have a practical value?
- Can the manuscript be considered as a valuable contribution to the sphere?

The reviewer is also suggested to present comments to the paper and to suggest mandatory and recommended amendments.

Finally, the reviewer is asked to present the conclusion:

1. Recommend the manuscript to be published.
2. Recommend the manuscript to be published after appropriate amendments and improvements.
3. Reject manuscript.